

БКП И БЪЛГАРСКОТО КИНОИЗКУСТВО

Нашето младо киноизкуство постигна за кратък период значителни успехи. То се утвърди като искусство, жизнено необходимо за културното развитие на нашия народ.

Партията оказа огромна помощ за разцъфтяването на нашето кино-изкуство.

Като изхождаше от партийната политика на културния и идеологически фронт, Народното правителство създаде закони, с които бяха

национализирани всички частни филмови предприятия и производството на филми стана изключително право на държавата. Създадени бяха ма-териалните условия и предпоставки за бързото творческо развитие на кинематографията. Тя бе въоръжена със съвършена съветска техника за филмопроизводство. В Съветския Съюз бяха изпратени млади кадри да се учат и специализират за режисьори, оператори, сценаристи, киноин-женери и др. Те, заедно с старите опитни творчески кадри, поеха на плещите си пионерската работа и трудностите в създаването на българското киноискуство.

иностранство. Съюз изпрати у нас висококвалифицирани специалисти : режисьори, художници, тонинженери, гримьори, които непосредствено и конкретно помагаша на нашите киноработници, като им предаваха щедро своя богат опит и знания, учеха ги на майсторство и ги насочваха по пътя на социалистическия реализъм.

Редица важни партийни и правителствени документи разчистиха пътя за правилното развитие на българския филм и набелязаха неговите задачи. Петият конгрес на Българската комунистическа партия се занима и с въпросите на нашето филмово искусство, на което постави като основна задача създаването на отечествен игрален филм, на документални и културни филми, посветени на борбата на нашия народ за социализъм.

През 1952 година 91-то постановление на Министерския съвет относно състоянието и задачите на българската кинематография обобщи достигнатите идейни и художествени постижения, посочи най-сериозните недостатъци и разкри широки простори за още по-стремително развитие напред.

критикува неправилните методи и стихийността в работата, безотговор-

ното разхищение на материали и средства. Обърнато бе внимание на недостатъчното използване на съветския опит и неумението на ръководителите да го конкретизират и внедрят на местна почва, да сложат цялата художествено-творческа и организационна дейност на здрава научна основа. Постановлението посочи ниския ръст на идейно-творческия живот в кинематографията, отбеляза, че в творческите среди не се разглеждат организирано и системно главните въпроси на марксистко-ленинската естетика, не се изучава прогресивната съветска-теория на киноизкуството, не се води достатъчно смела борба срещу буржоазните формалистични „теории“ в киноизкуството. Задълбочено и остро бяха посочени идейно-художествените недостатъци в развитието на нашия хроникално-документален и научно-популярен филм, тяхното изоставане от събитията, низкото художествено и професионално ниво в трактовката на темите и тяхното идейно и изобразително решение.

Постановлението постави пред нашата кинематография като основна задача създаването на филми, посветени на социалистическото строителство. Наред с това бе дадена конкретна програма за създаването на филми за нашите граничари, за социалистическото преустройство на нашето селско стопанство, за Септемврийското въстание, филмът „Под игото“ и пр. Беше поставена задачата да се създадат сценарии за водачите на националната революция и за антифашистката борба на нашия народ и на първо място сценарии за Христо Ботев и Георги Димитров, сценарий на тема за индустриализацията на страната и пр.

Създадените след постановлението филми „Под игото“ и „Наша земя“ успешно отговориха на така поставената задача. Новите филми „Песен за човека“ и „Септемврийци“ затвърдиха успехите на нашата кинематография в решаването на темите, посветени на нашето героично минало. Това са вълнуващи кинопроизведения, които ще възпитават у трудещите се високи морални качества, ще ги издигат над дребнавото и пошлото в живота, ще ги ентузиазират за големи творчески дела, за всеотдайно служене на народа и социалистическата ни Родина.

Нашите кинопрегледи и документални филми, в изпълнение на партийните указания, отразяват победите в социалистическото ни строителство, преобразованията в нашето село, популяризират напредничавия опит на първенците на труда, информират за по-значителните събития в живота на страната. По-сполучливи в това отношение са създадените в последно време хроникално-документални филми „Път към щастие“, „Въглекопачи“, „Дворецът на трудещите се във Веллингград“ и др. Особено сполучливи са филмите „Нов живот в Родопите“ и „Светлина от Рила“, които ярко и с голяма идейно-емоционална наситеност разказват за величествените победи на трудещите се в борбата за промишленото изграждане на нашата страна. Тези филми разкриват нравственото величие на обикновените редови строители на социализма у нас, мъжеството и суровата им непреклонност в преодоляването на мъчнотиите и негодите.

Нашите научно-популярни филми все по-задълбочено разработват важни научни и културни проблеми на нашето социалистическо развитие, пропагандират историческите и културни паметници, красотите и природните богатства на нашата Родина, обобщават опита на първенците в различните отрасли на нашата промишленост и земеделско стопанство. За това свидетелствуват създадените през 1953 година научно-популярни филми „Мак и опиум“, „Български коноп“, „Свиноугояване“, „Българ-

ното разхищение на материали и средства. Обърнато бе внимание на недостатъчното използване на съветския опит и неумението на ръководителите да го конкретизират и внедрят на местна почва, да сложат цялата художествено-творческа и организационна дейност на здрава научна основа. Постановлението посочи ниския ръст на идейно-творческия живот в кинематографията, отбеляза, че в творческите среди не се разглеждат организирано и системно главните въпроси на марксистко-ленинската естетика, не се изучава прогресивната съветска-теория на киноизкуството, не се води достатъчно смела борба срещу буржоазните формалистични „теории“ в киноизкуството. Задълбочено и остро бяха посочени идейно-художествените недостатъци в развитието на нашия хроникално-документален и научно-популярен филм, тяхното изоставане от събитията, низкото художествено и професионално ниво в трактовката на темите и тяхното идейно и изобразително решение.

Постановлението постави пред нашата кинематография като основна задача създаването на филми, посветени на социалистическото строителство. Наред с това бе дадена конкретна програма за създаването на филми за нашите граничари, за социалистическото преустройство на нашето селско стопанство, за Септемврийското въстание, филмът „Под игото“ и пр. Беше поставена задачата да се създадат сценарии за водачите на националната революция и за антифашистката борба на нашия народ и на първо място сценарии за Христо Ботев и Георги Димитров, сценарий на тема за индустриализацията на страната и пр.

Създадените след постановлението филми „Под игото“ и „Наша земя“ успешно отговориха на така поставената задача. Новите филми „Песен за човска“ и „Септемврийци“ затвърдиха успехите на нашата кинематография в решаването на темите, посветени на нашето героично минало. Това са вълнуващи кинопроизведения, които ще възпитават у трудещите се високи морални качества, ще ги издигат над дребнавото и пошлото в живота, ще ги ентусиазират за големи творчески дела, за всеотдайно служене на народа и социалистическата ни Родина.

Нашите кинопрегледи и документални филми, в изпълнение на партийните указания, отразяват победите в социалистическото ни строителство, преобразованията в нашето село, популяризират напредничавия опит на първенците на труда, информират за по-значителните събития в живота на страната. По-сполучливи в това отношение са създадените в последно време хроникално-документални филми „Път към щастие“, „Въглекопачи“, „Дворецът на трудещите се във Велинград“ и др. Особено сполучливи са филмите „Нов живот в Родопите“ и „Светлина от Рила“, които ярко и с голяма идейно-емоционална наситеност разказват за величествените победи на трудещите се в борбата за промишленото изграждане на нашата страна. Тези филми разкриват нравственото величие на обикновените редови строители на социализма у нас, мъжеството и суровата им непреклонност в преодоляването на мъчнотиите и негодите.

Нашите научно-популярни филми все по-задълбочено разработват важни научни и културни проблеми на нашето социалистическо развитие, пропагандират историческите и културни паметници, красотите и природните богатства на нашата Родина, обобщават опита на първенците в различните отрасли на нашата промишленост и земеделско стопанство. За това свидетелствуват създадените през 1953 година научно-популярни филми „Мак и опиум“, „Български коноп“, „Свинеугояване“, „Българ-

ска рѳза“ и др. Тези филми, създадени на сравнително задоволително научно ниво, въоръжават селските труженици с конкретни научни познания и ги насочват към достигане на високи добиви и продуктивност в областта на полевъдството и животновъдството. Създадени бяха и няколко ценни културни филми.

Сериозен идейно-художествен успех е документално-културният филм „Христо Ботев“. Той се явява пръв и смел опит да се разкрие на кратко с исторически документи и картини героичният живот на гениалния български поет и революционер Христо Ботев и неговата борба за освобождението на България.

Въпреки тези успехи, нашата кинематография не съумя да претвори в живо дело всички изисквания на 91-то Министерско постановление. Така в областта на игралния филм не бяха спазени някои от сроковете, посочени в постановлението. Нашата сценарна комисия не съумя да осигури сценарии за Христо Ботев и за Георги Димитров. Допусна се провалянето на продукцията „Без межда“ (режисьор Н. Боровишки) на тема „преустройството на нашето селско стопанство“. Още не са създадени киносценарии и филми, които да разкриват пълнокръвно богатото съдържание на нашия живот, на новите отношения между хората. Остро се чувства нуждата от филми, които да пресъздадат нашата социалистическа съвременност. Сериозен недостатък е, че още няма филм, за героичната борба на българската работническа класа, изграждаща нашата социалистическа промишленост. Изостава нашето киноизкуство и в създаването на филми с комедичен, спортен и забавен характер, на филми за деца и юноши.

Нашият хроникално-документален филм е недостатъчно художествен и интересен. Неговите дейци все още подхождат фотографски към действителността и не се борят за нейното художествено, емоционално разкриване. На режисьорите и операторите още не достига майсторство. В работата им не се чувства размах, творческа смелост, художествена изразителност. Без овладяване на тези качества нашия хроникално-документален филм не ще може да се разгърне с пълна сила като боеви помощник на Партията и Правителството.

Нашият научно-популярен филм трябва да стане още по-увлекателен в разкриване на научните проблеми, в показването достиженията на нашата наука и техника, на нашата култура. Творците на нашия научно-популярен филм трябва да се стремят към жанрова определеност и жанрово разнообразие на продукцията.

Българската кинематография има с какво да се отчете пред VI конгрес на Партията. Това са нейните творчески дела — игралните филми „Септемврийци“, „Песен за човека“, „Тревога“, „Под игото“, „Данка“, „Утро над Родината“, „Наша земя“, „Калин Орелът“ и редица хроникално-документални и научно-популярни филми; това са нейните успехи в областта на кинематиката и разпространението на филмите. Нашата кинематография вдъхновява с великите идеи на Партията милиони български зрители.

Българските киноработници посрещат решенията на VI конгрес на нашата Партия като вдъхновяваща програма за нови творчески достижения. Те ще пристъпят към тяхното изпълнение с високо чувство за отговорност, оценявайки огромното идейно-художествено и политическо значение на киното — многомилionenната трибуна на Партията.

Това особено се отнася до сегашното съвещание. И на идеологическия фронт, на фронта на културата, ние имаме и през 1952 година сериозни успехи. Вървим напред. Никакви основания ние имаме за какъвто и да било скептицизъм. Наопаки, имаме всички основания да гледаме бодро и уверено в бъдещето. Но нашата икономика стремително скача напред, обществените преобразования коренно изменят облика на страната. Не с такива темпове върви напред нашият идеологически фронт. Той изостава, значително изостава в сравнение с бурния темп на икономическото и обществено развитие. А известно е, че надстройката играе активна роля спрямо своята база; тя спомага, за да се оформи и укрепва тая база, съдейства на новия строй, по изразу на другаря Сталин, да довърши и премахне старата база и старите класи. Всички наши институти и организации, призвани да разпространяват социалистическата идеология — органите на народното образование, висшите школи, научно-изследователските институти, нашата Академия на науките, издателствата, радиото, киното, театрите, нашата литература, изобразителното изкуство, печатът, — са именно съставни части на надстройката и следователно от тяхната най-активна и плодотворна дейност зависи по-нататъшното укрепване на народнодемократическите учреждения, утвърждаването на марксизма-ленинизма като господстваща идеология на нашето общество във всички области на знанието, по-бързото издигане на социалистическото съзнание на хората, пълният и окончателен разгром на всички и всякакви реакционни буржоазни идеи и влияния. Тъкмо това и означава много голяма помощ за окончателното тържество на социалистическия строй у нас.

Да утвърди марксистко-ленинската наука като господстваща във всички области на знанието, да изгони и из последните ѝ убежища и прикрития идеологията на реакционната буржоазия, да издига социалистическото съзнание на народните маси, да укрепва постоянно народнодемократическите учреждения и тяхната дейна преобразователна роля — такава е главната задача на нашия идеологичен фронт, на фронта на културата.

Как този фронт изпълнява тая своя главна задача?

Др. Енчо Стайков даде картина на състоянието на този фронт. Можем ли да кажем, че придобитията тук отговарят на онова, което изисква бурното наше икономическо развитие, станало възможно вследствие на освобождаването на страната от веригите на империалистическата зависимост и капитализма и вследствие на помощта, която Съветският съюз непрестанно ни оказва.

Очевидно е, че не можем това да кажем.

Имаме, както казах, значителни успехи, вървим напред, стделните несполуки и грешки не са ни дръпнали назад, не те и съществуващите още сериозни слабости, за които говори др. Енчо Стайков, ни пречат да вървим напред с още по-големи стъпки, в крак с обстановката. Общо взето идеологическият фронт силно изостава от бързо растящите потребности, които обстановката издига.

Вземете например грамадната нужда от инженерно-технически, агро- и зоотехнически кадри за селското стопанство и степента на задоволяване на тая нужда, за да видите колко чувствително е изоставането. Нуждата от нови, квалифицирани кадри в промишлеността, в строителството, в транспорта, във всички клонове на народното стопанство расте с дни. По строго установените в последно време налични нафтени промишлени запаси в нашата страна ние вече имаме напълно реалната възможност да добиваме български петрол, а първа трябва кадри да подготвим за този нов, многообещаващ клон на нашата родна промишленост.

Когато разглеждахме нашата работа по изпълнение на народностопанския план за 1952 година и анализирахме причините за допуснатите през годината слабости и недостатъци, за да можем да определим оня двигател, върху който следва да се натисне, за да отворим вратите на бъдещите наши успехи, ние

дойдохме до извода, че трябва да насочим усилията си да издигнем с ъ з н а н и е т о за лична отговорност пред Отечеството и народа на всички наши ръководители и дейци за акуратно и точно изпълнение на поръчаната им работа, да издигнем тяхната политическа и делова квалификация, тяхното умение и способността им да работят винаги в най-тесна връзка с трудолюбивите се и да доведат до победоносен край всяко започнато дело.

Да издигнем работата на всички държавни, партийни, обществени, стопански и културни ръководни дейци на достойна за нашия народ и за задачите на бурно развиващото се социалистическо строителство висота — такава е сега насъщната задача.

Ние дойдохме до този извод, понеже анализът на причините за допуснатите в областта на народното стопанство слабости и недостатъци показва, че 99 от 100 случая те са плод на лоша организаторска работа, на недостатъчна настойчивост и последователност в борбата за провеждане на партийните и правителствените решения, на слабо знание на икономическите закони, на примпренчество към недостатъците, на нерешителност или нежелание да се разгръща в най-широки размери критиката на недостатъците в работата, инициативата на трудещите се. Това са слабости и недостатъци в организацията, в ръководството на работата.

Политическата линия на Партията и Правителството и нашите стопански планове са правилни. Нужно е те да се изпълняват докрай. А това зависи от организаторската работа, от умението и настойчивостта на ръководството в широкия смисъл на думата.

Значи задачата е да подобряваме нашата организаторска работа, да издигаме решително политическата и делова квалификация на ръководителите, качеството на ръководството.

Тази задача не може да бъде решена, ако стократно не разгърнем критиката на недостатъците в работата, самокритиката, ако навсякъде не създадем обстановка на сурова непримиримост към малодушното оправдание с обективни причини, към ленивите темпове, към немарливостта, нехайството, бюрократизма, семействеността и безгрижието към интересите на държавата, ако не изостряме постоянно революционната бдителност, ако не втълпим на всички и всекиму, че планът, даден от Правителството, подлежи на безпрекословно и доброкачествено изпълнение по всички негови показатели.

За тази цел е нужна критика. Тя следва да се превърне в постоянен метод на нашата работа. Нужно е най-широко разгръщане на социалистическото съревнование.

Как трябва да постъпим на идеологическия фронт, в областта на културата, когато отбелязваме, че той изостава, а в редица места са налице сериозни недостатъци, грешки и даже провали?

Очевидно този фронт има своите особености, за които сме длъжни да държим сметка. Но как да се борим срещу слабостите и недостатъците тук, на този фронт, който е оня двигател, върху който е нужно да се налегне, за да превъзмогнем тези слабости и недостатъци, за да отворим вратите на бъдещите наши успехи?

Можем ли да кажем, анализирайки посочените в доклада на др. Енчо Стайков минуси в работата на идеологическия фронт, на фронта на културата, че главната им причина се крие например в недостатъчно изяснената политическа линия за работата на този фронт, в неточната и не съвсем ясна разработка на неговите основни задачи?

Не, това ние не можем да кажем.

Не можем това да кажем, тъй като и политическата линия, и основните задачи за работата на този фронт са ясни, разработени и правилни.

Де е тогава главната причина?

Главната причина, мисля аз, е в обстоятелството, че правилната линия и ясно разработените задачи за работа на идеологическия фронт не се провеждат навсякъде и винаги и от всички последователно, докрай.

Какво е нужно, за да имаме винаги успех, да побеждаваме, да умножаваме своите победи? Преди всичко, разбира се, нужно е да имаме правилна политическа линия, ясно поставени задачи. Но само това не е достатъчно още. Нужно е, учи другарят С т а л и н, да са налице поне още две условия. Нужно е, първо, правилната линия, ясно поставените задачи да се провеждат, да се провеждат упорито, докрай. Нужно е, второ, да са налице хора, дейци, способни да провеждат докрай тази линия, тези задачи. Това предполага да се подбират правилно дейците, ръководителите и да се проверява системно изпълнението, което от своя страна пак опира в подбора на кадрите, на ръководителите.

Излиза, че и в областта на идеологията и културата главното за нас в този момент е в подбора на кадрите и в проверката на изпълнението.

Излиза, че и в областта на идеологията и културата може да бъде приложен основният извод, който ние направихме за работата в народното стопанство въз основа на анализа на причините за допуснатите през 1952 година слабости и недостатъци.

Значи, въпросът опира в ръководството на идеологическия фронт в широкъя смисъл на думата.

Дължни сме да приложим усилия и да подобрим това ръководство.

Трябва да приведем в съответствие правилната линия на Партията в областта на идеологическия фронт с настойчивостта и способността за нейното приложение докрай.

Да осигурим теоретически добре подковани, творчески овладели марксизма-ленинизма дейци, дейци боеви, високо принципиални, непримирими към всяка проява на реакционната буржоазна идеология, непреклонни и упорити борци за същестествяване докрай на партийната линия на идеологическия фронт — такава е практическата задача, която ние трябва да решим.

За тази цел са необходими най-голямо внимание и грижи за работата на висшите учебни заведения и аспирантурите към тях.

За тази цел са необходими най-голямо внимание и грижи за подготовката на учители за нашите училища.

За тази цел са необходими най-голямо внимание и грижи за широко развитие на марксистко-ленинското самообразование сред нашата интелигенция.

Едно от своеобразията на нашето обществено развитие след 9 септември 1944 година се състои в това, че интелигенцията в грамадното си мнозинство зае положително отношение към народната власт, тръгна с нея и върви с нея.

Това е плюс за народната власт. Сериозен плюс. Но какво следва от него?

От него следва: 1) да укрепваме и по-нататък съюза на работническата класа и трудещите се селяни с интелигенцията; 2) да не отслабваме, а напротив, да засилим възпитателната, самообразователната работа в средата на интелигенцията — на тая част от нея, която по-продължително време се е намирала под буржоазно-идеологично влияние, да помогнем да се отърси окончателно от това влияние, на всички да помогнем да възприемат не по страх, а по съвест марксистко-ленинското учение, единствено правилната наука за законите на общественото развитие; 3) смело да издигаме нова интелигенция из средата на работническата класа и трудещите се селяни.

Задачата е да стане цялата наша интелигенция на дело интелигенция наредна в истински смисъл на думата. Не може в сегашните условия да има истинска народна интелигенция без марксистко-ленинска идеология.

Да се включи цялата интелигенция в работа за овладяване на марксизма-ленинизма — чрез самообразование, чрез курсове и школи, аспирантурн и задочни учения — такова е сега повелението за нашата интелигенция.

Но задачата за издигане на ръководството на идеологическия фронт до равнището на политическата линия няма да се осъществи, ако ние не поставим под съмнение на критиката и самокритиката нашата работа на този фронт. Трайни успехи ние няма да си осигурим, ако наред с правилния и нужния показ на нашите успехи не внедрим критиката на недостатъците в нашата работа — и в науката, и в литературата, и в изобразителното изкуство, и в театъра, и в музиката, и в другите видове изкуства, и в печата.

Съществува у някои страх от критика. Подобен страх е вреден за работата.

Критиката на недостатъците цели да премахне недостатъците, а не носителите им. Носителите им, наопаки, само в резултат на критиката могат да се освободят от недостатъците, да получат възможност да работят по-добре и да заслужат уважението на обществото.

Най-слабото място на фронта на културата е почти липсата на системна, дълбоко принципиална, безпощадна към враждебните влияния, сурова към пошлостта, но насърчителна, поучителна и майчински предвидлива за новото, нужното, полезното критика.

Такава критика ние трябва да създадем. И ние ще я създадем. И нека ми бъде позволено да кажа: ще я създадем и с участието на ония наши другари, които опитаха перото си в полето на критиката, но направиха някои грешки, груби грешки, и сега са замълчали, сякаш мълчанието е най-добрият път против грешките; ще я създадем и без тях, ако те не могат да проумеят простата истина, че най-доброто средство да се върви напред, след като си признал грешката си, е още по-енергично да участвуваш в работата, за да видят всички, че грешката, колкото и груба да е била тя, е все пак случайна, че тя е поправима.

Разговорите, че уж след известните статии на „Работническо дело“ във връзка със злополучната критика на „Тютюн“ и още по-злополучната „Деляна“ съществувал у някои страх да пишат, са разговори вредни и представляват негодно укритие на безпринципност и на гражданско малодушие. Това следва да се каже ясно, за да се тури край на подобни недостойни разговори.

„Работническо дело“ каза сериозна услуга и помощ на българския фронт на културата, на нашата литературна и театрална критика с известните две статии. Нима това не беше помощ, та да има основание който и да било да изпитва за нещо си страх и да губи желание да пише? Така ли постъпват съветските творци и критици, когато „Правда“ ги разкритикува?

Един Фадеев може да преработи „Млада гвардия“, един Шостакович може да се вслуша в справедливата критика, да се вдъхнови и да напише нови, посъвършени произведения, а, видите ли, някои наши другари от литературното поле считат за непреодолимо препятствие направената им критика от централния орган на Партията „Работническо дело“!

Много още отрицателни навици, предразсъдъци и похвати има напластени в съзнанието на немалка част от нашите дейци на идеологическия фронт, на фронта на културата, буржоазното и дребнобуржоазното влияние не е преодоляно още; съществуват още безпринципните „приятелски“ кръгове, свъобразните „сдружения“ с мълчаливия, а тук-там и открито провъзгласения девиз: „ти не ме закачай и аз няма да те закачам“. Може ли да има съмнение, че ако ние не превъзмогнем отрицателните елементи, останали от миналото, ако не разведрим напълно атмосферата, не открием убийствен огън срещу безпринципността, груповщината, лицепрятието, срещу еснафския морал да се принасят в жертва

обществените интереси пред личните, пред собственото „аз“, ние няма да постигнем трайни успехи в областта на нашата култура. А ние искаме да ги постигнем и ще ги постигнем. За тая цел с всички сили следва да поставим на нозе, да развием и укрепваме системно литературната, театралната, музикалната, художествената критика и самокритика, критиката и самокритиката в науката, да разгърнем действително съревнование за произведения, достойни за народа ни.

Друго главно средство за тази цел няма.

Другари научни работници, учени, писатели, художници, композитори, артисти, преподаватели, учители и журналисти! Другари от ръководствата на Комитета за наука, изкуство и култура, на народното образование, на Писателския съюз и другите творчески съюзи! От вашата правилна работа зависят успехите в областта на културния фронт, зависи равнището на социалистическото съзнание на нашия народ. Не се мирете с недостатъците, със слабостите, с грешките, смело насаждайте критиката като основен метод в работата, не прощавайте мързела, нехайството, несъответствието между думите и делата; не прощавайте сурогатите, посредствената работа на тези, които могат и са длъжни да работят образцово; гонете от своята среда безпринципната груповщина, користолюбието, гнилото самовъзвеличаване, пренебрежението към колектива; повишавайте неуморно своята идейна марксистко-ленинска подготовка, своята делова квалификация; укрепвайте себе си като верни борци за делото на нашата възходяща социалистическа Родина и воювайте, воювайте, другари, за осъществяване докрай на правилната генерална линия на нашата славна Партия! (Бурни продължителни ръкопляскания.)

Ето какво се иска от вас.

От вас се иска да осигурите постоянен творчески подем в работата на целия идеологически фронт, в развитието на нашата култура. Всички условия за това са налице.

Нашата нация е млада нация — пълна с жизнена енергия, трудолюбива, смела и способна. Тя даде Васил Левски, Христо Ботев, Иван Базов, Смирненски и Вапцаров. Тя даде на света Георги Димитров. (Продължителни и бурни ръкопляскания, преминаващи в овации.) Това е само началото. Тя може и тя ще даде на света и учени, и писатели, и поети, и художници, и композитори, и артисти. Дълбоко съм убеден в това. В съкровищницата на световната култура имат еднакъв достъп и малките, и големите народи. (Бурни ръкопляскания.) Дайте тогава да запретнем ръкави, да работим всички до един така, както ни сочи Партията, както ни е заповядал Георги Димитров, както ни учи примерът на великия Съветски съюз и другарят Сталин — и ние ще пожънем невиджани за нашата страна успехи, ще осигурим възход за който не са могли да мечтаят в миналото и най-светлите нейни умове.

Очевидно след това съвещание отделните ведомства и съюзи следва да свикат свои съвещания и на тях, на тези съвещания, да подложат вече на конкретна преценка цялата своя дейност през изтеклата година, да извлекат изводи, да набележат мероприятия за решително подобряване на работата през настоящата година и да осигурят тяхното изпълнение. Мисля, че такова е намерението, желанието и на присъстващите тук другари. (Ръкопляскания.)

На работа, другари! (Всички стават на крака, бурно ръкопляскат и скандират продължително „Червенков—Червенков—Червенков“. Отново бурни ръкопляскания, които преминават във възторжени овации.)

КЪМ 80-ГОДИШНИНАТА ОТ ГИБЕЛТА НА ВАСИЛ ЛЕВСКИ

Нашата историография едва напоследък започна да си пробива път единствено научно определение на социалния характер и движещите сили на българското национално революционно движение от миналия век и на историческата роля на неговите велики идеолози и водачи — Васил Левски и Христо Ботев. Според това определение българското национално революционно движение против турското господство по своя социален характер е селско движение, представлява проява на българската буржоазно-демократическа революция, главният белег на която е нейният селски характер. Великите идеолози и водачи на това движение — Васил Левски и Христо Ботев — са последователни докрай революционни демократи. Те са убедени привърженици и апостоли на безпощадната народна разправа с турския феодализъм и неговите крепители, на неограниченото с нищо народно (плебейско) изкореняване на феодално-крепостническите порядки. В този смисъл те са селски революционери.

В случай че ръководеното от Васил Левски и Христо Ботев българско национално революционно движение победеше, пътят за развитието на капитализма в България щеше да бъде на дело разчистен идеално. Разчистването на тоя път обаче едновременно с това би означавало за появилата се заедно с бързото и свободно развитие на капитализма работническа класа най-добри условия за разгръщане на нейната борба срещу капитализма, би осигурило силни народни позиции в тази борба (пълно унищожение на феодалните остатъци, демократическа република, всеобщо избирателно право, силни организации на трудещите се).

Надигащата се в началото на втората половина на миналия век българска буржоазно-демократическа революция носеше селски характер, тя беше сходна в това отношение със зреещата в недра на царска Русия буржоазно-демократическа революция. Сходството произтичаше от приблизително еднаквата социална обстановка в двете страни. Разликата е само в степента и мащаба на развитието. И в България по онова време стояха за разрешение също такива исторически задачи, каквито стояха за разрешение и в Русия. В това обстоятелство се корени причината за грамадното влияние на руското революционно движение и на руските революционни демократи върху българското национално революционно движение и неговите дейци.

Движещи сили на надигащата се българска буржоазно-демократическа революция бяха селяните и занаятчиите. Буржоазията като класа по разни съображения за различните нейни крила и оттенъци, измени на борбата за национално освобождение, побоя се от размаха на народното движение, предпочете или напразно да слугува на турските паши, или да тръгне да прося отстъпки и по-топло

¹ Статията препечатваме от в. „Работническо дело“ от 18 февруари 1953 г.

място за себе си в турската империя, или да чака освобождение, поднесено на тепсия отън. Работническата класа в България още нямаше. В тази обстановка, когато буржоазията е изменила на народа, когато работническата класа още няма, а на вратата тропа революцията срещу феодализма, селяните се издигат като главна движеща сила на революцията, като основен неин извършител. В такава обстановка буржоазната по своя характер революция (насочена е против феодализма) може да бъде само селска. Фактът, че селяните се издигат като първостепенна сила в буржоазната революция, придава на тази революция възможности за най-голям размах, за най-решително разчистване на феодализма. Но за да се превърнат тези възможности в действителност, необходимо е твърдо и последователно ръководство на селската буржоазна революция. Такова ръководство може да даде на селяните само работническата класа. Занаятчийството, слабо икономически, разпръснато и недостатъчно организирано, самостоятелна роля не можеше да играе. Начело на буржоазно-демократическата селска революция у нас застана най-прогресивната част на българската народна интелигенция, която произлизаше предимно от село или беше тясно свързана с него. В липсата на самостоятелна класа-ръководителка на българската буржоазно-демократическа революция е заложена главната причина за нейния неуспех като селска революция.

Гениалната характеристика на Ленин за класовото съдържание, за движещите сили на руската буржоазно-демократическа революция, за нейните главни особености като селска революция, за значението на работническата класа като единствено възможен от гледището на победата на тази революция ръководител, за обективната роля и значението на такива забележителни личности като Чернишевски, за ролята и значението на руските революционни народници има пряко отношение към оценката на нашата буржоазно-демократическа революция. Тази характеристика на Ленин важи и за нас. От нея следва да се изхожда при оценката и на обстановката, и на дейците на нашето национално революционно движение през 60—70-те години на миналия век.

Нашата историография в лицето на по-известните нейни представители обаче не прави това с необходимата последователност и охота.

Защо?

Нима още не е ясно, че ако изцяло не застанем върху ленинската оценка на буржоазно-демократическите движения, на предпоставките на работническото движение, ние няма да се доберем до историческата правда, ще повтаряме заблужденията и фалшификациите, натрупани из разните исторически съчинения през последните 60—70 години, няма правилно да осмислим развитието на България от феодалния към буржоазния и от буржоазния към социалистическия строй, извършено в течение на по-малко от един век?

И Левски, и Ботев лично бяха убедени противници на всяка експлоатация, на всяко насилие над народа, в това число естествено и против капиталистическата експлоатация и капиталистическото насилие, които те виждаха и срещу които страстно негодуваха. Те се бореа за тържеството на „святата и чистата“, на „социална“ република, за тържеството на обществу, в което народът да държи сам в ръцете си своите съдбини, да урежда живота си така, както диктуват интересите му. Те гледаха далеч в бъдещето. Те се стремяха към такова сригване до сенсви на турското господство, на феодално-крепостническата обществена наредба, че едновременно с това завинаги да бъде избавен народът от всяко робство, от всяка социална несправедливост. Те вземаха силен разбег: заедно с плебейската разправа с феодализма и с националното робство да прескочат и капиталистическото общество с неговите злини, за които Западна Европа вече даваше изобилни факти, за които ярко свидетелствуваше героичното въстание на парижките комунари.

Но не в това е тяхната сила като революционери.

Те не можеха да надскочат времето си, да отменят обективно действащите икономически закони на развитието. Величието им е не в мечтите им, не е в неосъществимите за времето им възжелания. Величието им е в последователно осъществяваната от тях програма на действие за плебейско (народно) разрешение на главната историческа задача: премахването на феодализма и националното робство, подготовката и осъществяването за тази цел на народната революция. Те се бореха с неукротима енергия, с гениална способност и далновидност да осигурят разрешението на въпросите на националното и социално освобождение от самия народ, да наложат здраво народния отпечатък върху революцията, в люта борба не само с преките душители на народа, но и с всевъзможните явни и прикрити привърженици на гнилите компромиси с феодализма и турската власт. Тук е величието на плеадата български революционери начело с Васил Левски и Христо Ботев, пламенни и непреклонни последователи на руските революционери-демократи, на безсмъртния Николай Гаврилович Чернишевски. Тук се крие тайната и на безсмъртието на Левски и Ботев. Тя е в плебейската (народната) им линия в буржоазно-демократическата революция, в борбата им за разрешение на задачите на тази революция без никакви половинчатости, без никакви уговорки, изцяло в интереса на селяните, на хората на труда.

Утсипизмът (мечтанията) на нашите революционери от 60—70-те години на миналия век за това, че уж заедно с ликвидацията на турския феодализъм може да се премахне и наемното робство, е най-тясно свързан, слян е с техния демократизъм, с тяхната демократическа програма и борба, той е немислим без това. Аз мисля, че тъкмо това обстоятелство не е било разбрано в нашата Партия през нейния тесносоциалистически период, за което свидетелствува цялата посветена на националното революционно движение литература от онова време. Това обстоятелство и досега не се разбира напълно и от всички наши историци.

Дълбоко принципиално и пътеводно за нас значение в оценката на класовото съдържание на нашето национално революционно движение и на неговите главни представители има статията на Ленин „Две утопии“ (Съчинения, руско издание, т. 18, стр. 326—330).

„Трябва да помним — пише Ленин — бележитото изречение на Енгелс: „Лъжовното във формално-икономически смисъл може да бъде истина във всемирно-исторически смисъл.“

Енгелс е изказал тук това дълбоко положение по повод на утопическия социализъм: този социализъм беше „лъжовен“ във формално-икономически смисъл. Този социализъм беше „лъжовен“, когато обявяваше принадлежната стойност за несправедливост от гледището на законите на обмена. Спрямо този социализъм във формално-икономически смисъл теоретичните на буржоазно-политическата икономия бяха прави, понеже от законите на обмена принадлежната стойност произтича напълно „естествено“, напълно „справедливо“.

Но утопическият социализъм беше прав във всемирно-исторически смисъл, понеже той бе признак, изразител, предвестник на онези класа, която, пораждана от капитализма, израства сега, към началото на XX век, в масова сила, способна да тури край на капитализма и която неудържимо върви към това. . .

Лъжовен във формално-икономически смисъл, народническият демократизъм е истина в исторически смисъл; лъжовен като социалистическа утопия, този демократизъм е истина на онези своеобразна исторически-обусловена демократическа борба на селските маси, която съставлява неделим елемент на буржоазното преобразуване и условие за неговата пълна победа.“

¹ Гледай предговора на Ф. Енгелс към първото немско издание на книгата на К. Маркс „Нищета на философията“.

И мечтите на Левски и Ботев да прескочат капитализма, тукатся да устроят общество без експлоатация на човека от човека бяха неосъществими на времето си. Неосъществими бяха, защото страната ни тогава преживяваше епохата на своето буржоазно преобразяване. За друго преобразяване не бяха налице още никакви условия. Но стремежът на Левски и Ботев в оная обстановка да осъществят своите цели е изразявал демократическия подем на народните маси, органически е бил свързан с този демократизъм, свързан е бил с непоклатимата решимост да се вдигнат народните маси на революция, за да не остане камък върху камък от феодалния строй и националния гнет — и това означава, че народническият демократизъм на Левски и Ботев, техният утопизъм е и истина в исторически смисъл, представлявал е величайша действена сила.

Тази страна на работата очевидно следва да се разработи от нашите историци, за да се внесе пълна яснота в характеристиката на класовото съдържание на българското национално революционно движение. Нужно е да се поправят старите оценки, които тъкмо слабите страни на това движение и на неговите дейци изтъкват на пръв план, а последователният демократизъм, който всъщност е тяхната сърцевина, оставена в сянка, не го виждат.

Не е още осъзнато докрай в нашата историография, че в периода преди появата на пролетариата истински революционер е могъл да бъде само селският революционер, само борецът за пълното освобождаване на селяните от оковите на феодализма и крепостничеството, без каквито и да е остатъци.

Левски и Ботев са предшественици на работническата класа, на нейната освободителна борба. Като такива предшественици тяхното дело е велико. Никога това дело забравя няма да покрие. То ще свети през вековете като свършен образец и като назидаице на българските поколения за чиста и безгранична служба на народа, на Отечеството, за безмерна любов към тях. Никога нито едно честно българско сърце няма да престане да тути и да се възмуща от национална гордост, че в преддверието на борбата на българските трудещи се от градовете и селата начело с работническата класа и Комунистическата партия за социализъм се издигат исполинските фигури на Васил Левски и Христо Ботев, че нашият народ е дал такива изумително цялостни и светли истински гении.

Буржоазно-демократическата революция, най-висш момент от развитието на която беше Априлското въстание през 1876 година, не можа да победи като селска революция главно поради факта, че нито една от съществуващите тогава класи не беше способна да осигури последователно и твърдо ръководство на тази революция. Такава класа можеше да бъде само работническата класа, но тя още отсъществуваше. Тя се появи по-късно. Поражението на Априлското въстание даде по друга насока на буржоазното развитие на страната. Тя наистина беше освободена от братските руски войски. Турският феодализъм беше премахнат в резултат на войната. Селяните завзеха турските земевладения. Но останаха значителни феодални остатъци. Властта премина в ръцете на изменилата на национално-революционното движение буржоазна класа.

Делото, традициите, чистият порив и любовта към Родината на блестящата плеада български национални революционери, предвождани от Левски и Ботев, бяха подети от младата работническа класа, от българското социалистическо движение. Това беше дълбоко закономерно явление. Нямаше кой друг да вземе захвърленото от буржоазията още в началото на нейната поява като класа народно знаме. Това знаме работническата класа пое. Но то беше вече червеното знаме на труда.

Върху гранитните основи на марксизма-ленинизма, на ненарушимата българо-съветска дружба, на изграденото в ожесточени борби срещу капитализма и фашизма, буквално изстрадао отечественофронтовско работническо-селско единство и братство, в условията на извоюваната с помощта на Съветската армия-

освободителка свобода и национална независимост нашият народ сега издига снага като господар на съдбините си и по примера и с поддръжката на своите съветски братя съзижда социалистическото общество, за което страстно мечтаеха и Левски, и Ботев — общество без чорбаджии и изедници, без грабител и тунеядци, общество от миролюбиви труженици, с безгранично развитие на производителните сили, с постоянно увеличение на народностопанските и културните блага, с растящи грижи за човека, за хармоничен разцвет на човешката личност.

И ако днес над нашата страна с еднаква сила се развяват червените и трицветните знамена, ако техните багри еднакво сгриват сърцата на българските патриоти, сплотени в редиците на Отечествения фронт, това показва, че Българската комунистическа партия е съумяла добре да поеме делото и традициите, чистия порив и любовта към Родината на Левски и Ботев, да ги обогати, да ги използва в интереса на освободителната борба на работническата класа, на работническо-селския съюз. Нещо повече: то показва, че в горнилото на големи изпитания, с цената на неимоверни жертви, със своята правилна политика, със беззаветната си защита на жизнените интереси на нашата нация винаги и особено в такива страшни за нея времена като тези през Втората световна война, с непоколебимата си преданост и вяност към народа, тя, Българската комунистическа партия, е съумяла да израсне и да стане единствено докрай последователна представителка и изразителка на българската нация, на нейните коренни интереси.

НЯКОИ ВЪПРОСИ НА КОМИТЕТА ЗА КИНЕМАТОГРАФИЯ¹

Кинематографията регистрира значителни успехи както в областта на филмопроизводството, така и в областта на филмопоказа. Наистина, учи ни другарят Червенков, успехите са наши и никой няма да ни ги отнеме. За тях ние получихме благодарността и на Партията, и на Правителството, и на народа. Толкова по досадно, толкова по-виновни сме, че допуснахме сериозни слабости. И тези слабости са преди всичко на ръководството — слабости на председателя, на подпредседателите, на директорите и на техните помощници.

В „Работническо дело“ е постъпила статия по въпросите на кинематографията, в която се вменява във вина на ръководството, че се занимава малко с идейно-художествените въпроси. Това е вярно. Противоположният недостатък обаче съществува в по-остра форма — някои наши ръководители, става реч за административни ръководители, считат — цитирам! — „наша задача е да правим филми, а не да се занимаваме с преписки“. А в тези преписки влиза контролът по изпълнението на плана, нарушения на плановата, финансната, щатната и въобще държавната дисциплина. А вярната позиция е тази: без да се дезинтересираме от идейно-художествените въпроси, да обезпечим на творческите кадри такава организация, при която те спокойно и без нарушение на държавната дисциплина да дадат най-плодотворна работа.

Преди няколко дни направих широка проверка на работата на административните ръководители в едно от филмопроизводствените предприятия. Бяха намерени неуредени и неразпределени преписки, които, ако бъдат наредени една върху друга, ще образуват библиотечен ред, висок един метър; ясно е, че сред тези преписки седи по турски неблагоприятното по линията на държавната дисциплина !!

¹ Изказване на председателя на Комитета за кинематография д-р. Трайчо Доброславски пред националното съвещание за работата на културния фронт.

От един месец анкетираме как се е случило, че една част от негатива на „Под игото“ е вече издраскан и виновен не откриваме. Вярвам, другарите ще се съгласят с мене, творческите кадри и организацията по производството на филма „Под игото“ свършиха добре своята работа. Но ето, че организационните и технологически неуредици в лабораторията можеха да опропастят това дело. Двадесет души пипали негатива, а никой не може да каже къде, кога и от кого беше нанесена повредата.

За разлика от всички останали културни дейности и изкуства кинематографията се нуждае от широк профил технически и оптически апаратури и специалисти, поглъща значителни капиталовложения в машини и строителство и всичко това се използва от всички видове изкуства, за да получим ФИЛМ. Следователно повече, отколкото за коя да е друга културна дейност за нас важи добрата организация и уважение към всестранината държавна дисциплина.

Сериозен недостатък в нашата работа е и това, че нивото на нашето филмопроизводство е под нашите възможности. Ами това е така и защо това е така?

Макар филмовото изкуство да е съвсем младо у нас, макар нашите кадри отскоро да работят филми, не им липсва олимпийска поза, надценяване на възможностите, всезнайство и оттам успокояване пред постигнатото, успокояване пред недостатъците. Някои от присъстващите другари знаят, че имаме режисьори, които сега почват режисьорската си работа, но говорят за свой „стил“, за „свой метод“, и то говорят за „свой“ стилове и методи точно когато следва да се вслушат в основателна и справедлива критика. Такава погрешна самомнителност очевидно намалява възможностите и бие по качеството.

Други творци у нас са размножили във факсимиле наивни младежки оценки за техен филм и упорито не искат да видят недостатъците в своята работа и поради това повтарят стари грешки в новите

си филми. Такова окопаване срещу правената ни критика очевидно бие по възможностите и качеството на произвежданите филми. Трети мъчно делят своите заслуги от заслугите на темата, от актуалността и остротата на темата. Все още нашите режисьори се явяват на терен без ясно и подробно режисьорско виждане, а не липсват случаи, когато на терен се импровизира. Това не може да не даде отражение върху качеството на филма.

Идейно-политическото ниво и марксистко-ленинската просвета на киноработниците са на незадоволително ниво. Това е може би по-оправдано, отколкото незадоволителната работа за повишаване на идейно-политическото ниво. Недостатъчно се учат и ръководителите, и творческите кадри, и редовите киноработници. Опитваме се да го усукваме, че нямаме все още дом на киноработниците. Трябва да признаем обаче, че не бяхме достатъчно находчиви и настойчиви при съществуващите условия да засилим културната, политическата и професионалната просвета. Недостатъчната марксистко-ленинска култура очевидно се отразява в нашата производствена работа.

И в трите студиа сценарните комисии и редакционни колегии все още не могат да разрешат в срок и на високо идейно и художествено ниво проблема на сценария. Всички наши сценарии са под нивото на творческите възможности на авторите. За това са виновни преди всичко редакторите на сценарните комисии, които трябва тук да го кажа и като предупреждение, намират повече време да работят над различни свои трудове и занимания, а за редакторската си работа считат, че са се назовали с автора. „Толкова авторът може!“ А твърде често е очевидно, че авторът може значително повече. От друга страна нашите най-изтъкнати писатели и научни работници не са привлечени в сценарна работа. За това имат еднакво вина Комитетът за кинематография и Съюзът на писателите.

За да не се връщам на сценарния въпрос, трябва да заявя на съвещанието, че в кинематографията все още се подценяват киноновелите. Ние можем да произведем максимално три пълнометражни игрални филма в годината. А проблемите, а острите въпроси на нашия кипящ живот, пъкът около нас. На много от тези въпроси ние можем да отговорим с филмови новелки от по триста до шестотин метра. Тях по-лесно ще произвеждаме, защото ще бъдат с малко персонаж, при един или два декори или натурни площадки, без специален гардероб и реквизит. Но сценарната комисия недооценява

задачата и досега е показала несериозно и незадълбочено отношение. Подготвените новели са или непълноценни произведения, или неподходящи за екранизиране катс новели.

Наистина в работата на художествения съвет, на първо място в Художествения съвет при Комитета, настъпи значително подобрение. Все още обаче студийните художествени съвети работят непълноценно, защото творческите работници, от които са съставени, са заети със свои производствени задачи; Художественият съвет при Комитета трудно се събира, а някои другари, макар и да им е известно, че са натоварени от Министерския съвет, са се самоизключили от състава на съвета. Така проф. Илия Петров не е участвувал в нито едно заседание на Художествения съвет, а др. Христо Радевски е участвувал в две или три заседания.

Недостатък в нашата работа е и щурмовщината. Тя бие по качеството, особено в работата на Студиото за научно-популярни филми, но тя има като злокачествен остатък и в работата на Хроникално-документалния филм. Щурмовщината произлиза преди всичко от закъсняване в работата по сценариите. За да наваксаме, ние в най-добрия случай смесваме предснимачния и снимачния период, от което произлиза както недоработка на материала, така и нервност в работата на колектива.

В областта на кинообслужването особено неблагоприятно стои въпросът за кинообслужването на село. Въпросът не е стоял на прицел в нашите обслужващи предприятия. Налице е и механично и бездушно отношение към съществени въпроси. Наскоро трябваше да отговаряме на висшестоящо място защо с Граматиково, Малкотърновско, където има и промишлени работници, е оставено без кинообслужване. Поднесе ми се отговор, в който се виначе местното читалище, че купило апарат, пък агрегат не купило, а в околния нямало подвижно кино. Както отговорът, така и отношението бяха изменени, но трябваше да се поскараме: в праничната Малкотърновска околия ще работи занапред подвижно кино, а читалището на с. Граматиково ще бъде подпомогнато да купи агрегат — срамота е да има апарат, а кинообслужване да няма.

Продължава да бъде лошо, за да не кажа по-тежка дума, отношението на кинообслужващите предприятия към българския филм. Стават просто катастрофи в пропагандирането и екранизирането на нашите игрални филми. Има редица стари филми, които ние възстановяваме в

първоекранни кина, а „Тревога“ някой знае ли да е поставена отново в първоекранни кина? Плакатите за „Наша земя“ са стояли една седмица из канцелариите, без да подпомогнат афиширането на филма.

Нашите късометражни научно-популярни и документални филми се използват недостатъчно на екрана, за да не кажа, че стоят на полица. Дори нашата общественост не знае, че родното филмопроизводство е дало значителна бройка хубави и полезни късометражни филми.

Тези и редица други по-малки недостатъци са на мушка в нашата работа. Напрягаме усилия да ги ликвидираме. Ние отчетливо знаем, че ликвидирането на всеки недостатък значи повишаване на качеството на нашата работа. Ние обещаваме пред съвещанието и лично пред другаря Червенков, че ще си поддърпаме ушите, но подобрене в работата си ще проведем, недостатъците и слабостите ще отхвърлим на бунището. Ние не само сме видели тези си недостатъци и слабости, но сме в борба с тях.

Позволете ми, другари, да кажа няколко приказки и за пречки в нашата работа.

Преди всичко на някои важни институти у нас не е ясно мястото на кинематографията в нашето социалистическо развитие. От това какво произлиза? Партията и Правителството възлагат задачи на кинематографията, а когато трябва да се обезпечат производствени възможности, другари от възлови позиции заявяват: „Чакайте да направим язовира „Сталин“, пък тогава кинематография.“ Друг отговорен другар ни убеждаваше, че филмите са ни достатъчно хубави и не ни е нужна по-добра база. И сега има другари, от които лю нещичко зависи, които считат, че не е нужно да правим киноцентър и да произвеждаме наши, родни филми. Достатъчни ни били съветските филми.

В Плановата комисия има един другар,

Димитров се казва, той така ни определя фонд работна заплата и бройки: „снимачна група от трима души — режисьор, оператор, организатор.

Не може ли без оператор?

Не може!

— Не може ли без организатор?

— Не може!

След още дълги такива „може ли“ и „не може“ др. Димитров отсича: „Какво ще се разправяме повече — искате 160, давам ви 130, пък вие си трошете главата.“ И ние наистина си трошим главата, макар да считаме, че другиму трябва да бъде стросена главата. Аз моля другаря Червенков да изиска мнението на Планова комисия по лимита за „Септемврийци“ и там ще се убеди, че вицът е още по-интересен. Считам, че трябва да се помисли кой с тези въпроси в такива институти да се занимава.

Поради тази недооценка на кинематографията СГНС досега не е заделил за кинематографията нито едно жилище.

Ето поради това твърде често ние просто затрупваме другаря Червенков с неуредени въпроси. Ние му се извиняваме и му благодарим!

Пречи ни сериозно също така както нашата, така и по целия културен фронт безпринципност. Нека бъде ясно на съвещанието: между „За романа „Тютюн“ и „За едно вредно произведение“, или както накратко го казват, между „Тютюн“ и „Деляна“ стои пустош. Наместо двете статии да послужат за семафор и да улеснят критиката, получи се смразяване. Разбира се, не по вина на двете статии, а поради безпринципност. Другарите, които пишат критика, считат, че им е тесен възломът, образуван от двете статии, и се страхуват да ги не близнат възлите. Безпринципността носи поражения всеки ден и по кадрова линия.

Нужно е да се подпомогне и облекчи принципността, нужен е повече бой по безпринципните.

ДА ПРЕТВОРИМ В ЖИВО ДЕЛО РЕШЕНИЯТА ЗА ПОДОБРЯВАНЕ РАБОТАТА В КИНЕМАТОГРАФИЯТА

Проведеното на 30 януари т. г. национално съвещание с партийните, държавни и съюзно-творческите ръководители за работата на културния фронт и речта на другаря Вълко Червенков на това съвещание бяха нов, мощен стимул за всички работници от идеологическия фронт да погледнат с болшевишка острота на досегашната своя работа, да ликвидират с благодушието и самоуспокоението от постигнатите досега успехи и с чувство на най-голяма отговорност пред народа за своето творчество да набележат ония мероприятия за 1953 г., които ще осигурят още по-голям разцвет на нашата култура, поставена всецяло в услуга на комунистическото възпитание на трудещите се.

Вземайки предвид националното съвещание за работата на културния фронт, изводите от това съвещание и речта на другаря Вълко Червенков, Комитетът за кинематографията проведе в средата на месец февруари т. г. съвещание с киноработниците, на което бе отчетена работата през 1952 г. и бяха набелязани мероприятията, които ще подпомогнат изпълнението на плана за 1953 г. За първи път от своето съществуване досега кинематографията проведе съвещание от такъв мащаб, за първи път така искрено, смело и честно бяха поставени и разчоплени толкова животрептящи въпроси пред киноработниците.

Нашата кинематография завоюва в кратко време безспорни успехи, които бяха признати и оценени от Партията, Правителството и народа. И мнозина между нас смятаха, че ние постигаме вече само успехи, че слабости и недостатъци не допускаме, а и да има такива, те не са от естество да попречат на успехите ни. Съвещанието разкри, че наред с успехите по редица звена и по различни линии в кинематографията все още съществува неблагоприятно положение, че още много усилия са необходими, за да издигнем нашето любимо киноизкуство на оная висота, на която то трябва да стои, за да отговаря пълномерно на важните идеологически задачи, поставени му от Партията и Правителството.

Добра основа за протичане на съвещанието в дух на сериозна и задълбочена критика и самокритика беше докладът, изнесен пред съвещанието от председателя на Комитета за кинематография д-р. Трайчо Доброславски. Изграден напълно в духа на изводите от националното съвещание за работата на културния фронт, този доклад даде изчерпателна картина на състоянието в кинематографията, на основните и решаващи слабости в нейната работа.

Критическият анализ на работата в кинематографията през 1952 г. потвърди изцяло посочените ни в уводната статия на в. „Работническо дело“ от 31 януари т. г. слабости. Преди всичко на съвещанието бе отчетено, че идейно-политическото въоръжение на нашите кадри отгоре до долу сериозно изостава. Няма как иначе да си обясним например такъв факт, че обсъждането на важни правителствени и партийни документи не става у нас своевременно, достатъчно задълбочено, а понякога просто се пропуска. Такива са случаите със статии на в. „Работническо дело“: „За романа „Тютюн и неговите злополучни критици“ и „Едно вредно произведение“, които статии са от пряко и извънредно важно значение за нашата работа. Не може да има никакво съмнение, че незадоволителното идейно-политическо равнище на нашите кадри дава сериозно отражение върху общата работа в кинематографията и главно върху идейно-художествените качества на създаваните от нас филми. Повече от ясно е, че ние няма да създадем вълнуващи, високо художествени и партийно страстни филми, няма да отидем нито крачка напред в своето развитие, ако не повишим политическото си равнище, марксистко-ленинската си съзнателност, ако не скъсваме завинаги с безпринципността, ако не се борим непримиримо с всички и всякакви остатъци от буржоазната идеология. В своята заключителна реч пред съвещанието за работата на културния фронт другарят Вълко Червенков казва: „... да осигурим теоретически добре подковани, творчески овладели марксизмо-ленинизма дейци,

дейци боеви, високо принципиални, неприемливи към всяка проява на реакционната буржоазна идеология, непреклонни и упорити борци за осъществяване докрай на партийната линия на идеологическия фронт — такава е практическата задача, която ние трябва да решим.“ Това е практическата задача, която на първо място трябва да реши и кинематографията в своя сектор, като обърне най-сериозно внимание на идейно-политическото възпитание на кадрите, за да се преодолее нашето изоставане в този най-важен за всички работници от идеологическия фронт сектор. Да възпитаваме кадрите — това значи преди всичко да положим грижи за тяхната марксистко-ленинска подготовка, за политическото им издигане. Необходимо е освен това да възпитаваме в нашите кадри и такива качества, като деловитост, скромност, нетърпимост към пустословието, щестлавие и към всякакво самоуспокоение. Важно е при това с оглед спецификата на нашата работа в кинематографията да се положат грижи за квалификацията както на творческите кадри, така и на техническите и административни кадри, които имат значителен дял в общото изграждане на националното ни киноизкуство.

Съвещанието на киноработниците потвърди, че най-слаб момент в работата на всички производствени студия продължава да бъде сценарният въпрос. Особено остро този въпрос стои пред студиото за игрални филми. Художественият ръководител на това студио д-р. Слав Славов много точно формулира в какво се състои сценарният въпрос за студиото: а) нямаме достатъчно сценарии; б) нямаме достатъчно добри сценарии и в) няма изгледи да имаме достатъчно и достатъчно добри сценарии, ако продължаваме да работим както досега. Действително твърде нерадостна картина, като имаме предвид решаващото значение на сценария — идейно-художествената основа на всеки филм. Може ли да се каже, че сценарната комисия е бездействувала, че не е сключила достатъчно договори с добри автори? Очевидно това не можем да кажем. Бедата идва от другаде: сценарната комисия не е воювала за високо качество на сценариите, не е проявявала нужната настойчивост и вискателност към авторите и често пъти е изпадала в примиренчество пред тях, като е представяла на художествения съвет недоработени, сурови сценарии. Срещу тая своя слабост сценарната комисия ще трябва да се пребори решително, защото нейно първо задължение е, особено след речта на другаря Вълко Червенков пред съвещанието за работата на културния фронт, да вою-

ва за изтръгване от автора на всичко, на което той е способен като творческа личност, „да не прощаваме сурогатите“!

За незадоволителното състояние на сценарния въпрос вина носи и Комитетът за кинематографията, който месеци вече не намира време да разгледа състоянието и работата на сценарната комисия и с това на дело подценява значението на сценарния въпрос у нас.

Извънредно важно значение за правилното разрешение на сценарния въпрос има и отношението на Съюза на българските писатели към този въпрос. За съжаление това отношение все още продължава да бъде неправилно, подценяващо. Съюзът на българските писатели продължава да гледа на сценария като на въпрос, засягащ само кинематографията и лично дадения автор, все още не вижда в сценария самостоятелен и равноправен жанр литературно творчество, за което и той трябва да поеме полагащата му се отговорност. А повече от ясно е, че за да се развие нашето киноизкуство напред, да не изостава то в темповете си от стремително развиващата се наша икономика, е необходимо създаването на богати по своето жанрово разнообразие и идейно-художествено издържани сценарии. Това, разбира се, не може да стане, докато Съюзът на българските писатели не постави въпроса за киносценария на централно място пред своето внимание, наред с въпросите за романа, драмата и поезията. Комитетът за кинематографията трябва да положи всички усилия Съюзът на българските писатели да погледне именно така на сценарния въпрос.

Немалко неблагоприятия се разкриха и в работата на режисьорския кадър на кинематографията. Вредно самоуспокоение, самоувереност в придобитите познания, незадоволителна изобразителна култура, недостатъчно задълбочена работа над режисьорския сценарий — това са слабости, допускани от почти всички режисьори в трите производствени студия на кинематографията. Най-сериозен недостатък на режисьорите от игралното студио специално е все още незадоволителното равнище на работата им с актьора. Като се има предвид, че замисленият от автора образ получава плът и кръв от актьора чрез неговото изпълнение, че въпросът за образа е централен въпрос в игралния филм, защото преди всичко и главно чрез актьорския образ достига до зрителя идейният замисъл на сценария, ясно е, че е необходима упорита борба от нашите режисьори за овладяване майсторството на работа с актьора. Необходимо е час по-скоро да се ликвидира с експериментирането в тази

важна област на режисьорското творчество, да се поставят в архивата разните теории за „натурщика“ и „театралщината“, да се обърнем с лице към съветския опит и да разберем, че художествени и правдиви образи в нашите филми ние ще имаме, първо — когато работим с добри професионални актьори, и, второ — когато се научим да работим добре с тези актьори. Комитетът за кинематография сполучливо се е насочил към привличане и на театрални режисьори към игралните ни продукции. Със своя опит в работата с актьора тези режисьори ще подпомогнат и допълнят нашите кинорежисьори и ще допринесат за повдигане художественото ниво на нашите филми.

На критически анализ бе подложена и работата на всички производствени и административни звена на кинематографията. Изтъкнато бе, че в студиото за игрални филми все още се допускат недоработени сценарии да влизат в производство, все още не е налице здрава финансова дисциплина, която творческите работници подценяват, въобразявайки си, че за тях са допустими специални принципи в това отношение. В студиото за хроникално-документални филми съществува неоснователно самоуспокоение от постигнатото, незадоволителна режисьорска работа и с малки изключения посредствена операторска работа. Студиото за научно-популярни филми още не е изяснило жанровите особености на своето производство, още не се е превърнало в „своеобразен народен киноуниверситет“, незадоволително е професионалното и идейно-политическо равнище на кадрите, особено на редакторите, не се спазват сроковете, ниско е качеството на триковата работа, сериозно се подценяват мултипликационните филми.

В сектор „Разпространение на филми“ се допуска грубо нарушаване на финансовата дисциплина, което се отразява зле върху финансовото състояние на целия Комитет. Програмацията на филмите се изготвя без достатъчно задълбочено политическо и тематическо обмисляне, недостатъчно пълно се използва детският филм. От много сериозни слабости страда и програмирането на българските филми — игрални и късометражни. Към нашите филми секторът проявява недооценка, не възстановява игралните ни филми на достоен екран, не полага систематически грижи за разпространението на къ-

сометражните ни филми. Незадоволително е пропагандирането на филмите, рекламата също е недостатъчна, формална и в много случаи се явява със закъснение. Сектор „Кинелефикация“ не е подобрил достатъчно кинообслужването, особено на трудещите се в селата. Твърде малко грижи се полагат и за кинообслужването на детския зритель. Слабости се допускат в лабораторията и в НИКФИ, които трябва да положат по-сериозни грижи за усвояване на цветните процеси в нашето филмопроизводство, за усвояване на тясната лента, без която 535 теснолентови киша ще останат в скоро време без филмов фонд, за подобряване качеството на специалните процеси. В сектор „Фотография“ идейно-политическото и художествено ръководство не са на нужната висота, недостатъчни са грижите за професионалната квалификация на кадрите, почти никакви грижи не се полагат за фотолюбителите.

В тридневни разисквания киноработниците се изказаха свободно по всички тези въпроси, разочупаха ги, критикуваха и се самокритикуваха. Сериозна критика получи и ръководството на Комитета за кинематография за недооценка на младите кадри, за подценяване на известни звена от кинематографията и пр. Не всички изказвания бяха на нужната висота. Някои от изказалите се недовидяха истинските задачи на това съвещание, не говориха за големите и важни въпроси, занимаха съвещанието с дребни лични истории. Повечето от изказванията обаче свидетелствуват, че киноработниците виждат задачите, които Партията и Правителството са поставили пред кинематографията, разбират политическата линия за работата на фронта на киноизкуството и най-важното — виждат своите слабости и ще положат всички усилия за прилагането на партийната линия в своята работа.

От съвещанието нашата кинематография излезе със значително разчистен път напред за своето развитие, с ясно очертани перспективи. Това ние дължим на Партията и Правителството и затова сме им дълбоко благодарни. Обширните материали от съвещанието дадоха възможност на Комитета за кинематография да вземе конкретни решения за подобряване на работата, за осигуряване изгълнените на задачите по плана за 1953 г.

Да претворим в живо дело тези решения — това сега е нашето първо и най-важно задължение!

ДА СЪЗДАДЕМ ФИЛМ ЗА ВАСИЛ ЛЕВСКИ

В писмото си до Атанас п. Хинов великият български революционер-демократ Васил Левски пише: „... аз съм посветил себе си на отечеството, си още от 61-о (лято) да му служа до смърт и да работя по народната воля. И ако това ти не видиш (защото) си неверен, то децата ти ще видят (и) ще помислят за тебе.“

Преди осемдесет години Васил Левски даде живота си за своя народ и отечество. Той бе идеолог на българската национално-демократична (буржоазна) селска революция и велик патриот, олицетворение на смелост и преданост към народа, велик пример на любов към отечеството и непресушима омраза към изедниците и поробителите. Със своя бурен, напрегнат живот той израсна, по думите на другаря Вълко Червенков, от знаменосец на Панайотхитовата чета в знаменосец на българския народ. „Делото, традициите, чистият порив и любовта към родината на блестящата плеада български национални революционери, предвождани от Левски и Ботев, бяха подети от младата работническа класа, от българското социалистическо движение. Това беше дълбоко закономерно явление. Нямаше кой друг да вземе захвърленото от буржоазията още в началото на нейната поява като класа народно знаме. Това знаме работническата класа пое. Но то беше вече червеното знаме на труда“ (В. Червенков).

Днес, в епохата на изграждането на социализма в нашата страна, когато любовта към родината и нейното щастие е най-висша проява на всеки съзнателен, трудов човек у нас, делото и личността на Левски намират най-цялостно признание и оценка. И ние виждаме, че пророческите думи на великия революционер-демократ намериха своето потвърждение. Неговото дело днес е дело на българския народ, който строи социализъм върху научна теория, неговата революционна традиция бе подета и развита от нашата работническа класа и нейната Комунистическа партия, неговият светъл образ стана пре-

красен пример за подражание за всеки, който милее за своето отечество. Затова ние четем с такова възхищение неговите писма, с дълбоко възтнение проучаваме живота и с грижливо внимание се запознаваме с всеки нов факт или сведение, извлечени от граха на архивите и историята.

Със стихотворението на Ботев „Обесването на Васил Левски“ образът на пламенния революционер и патриот влезе в нашата литература и стана извор на вдъхновение. За него се написаха разкази и романи, стихотворения и поеми. За него ние днес трябва да създадем и филм. Чрез един високо художествен игрален филм за живота на Васил Левски ние ще направим неговия образ още по-близък до народа. Той ще влезе в нашите сърца още по-възбуждащо, ще разкрием още по-пълно и живописно великата епоха, която го роди. Тази първокласна художествена задача бе поставена пред младата българска кинематография още в постановлението на Министерския съвет от 31 януари 1952 г. относно „Състоянието и задачите на Българската кинематография“. В това постановление се набелязваше като важна задача пред сценарната комисия през периода 1952—53 г. да бъдат изготвени сценарии за Христо Ботев и Васил Левски. Всеки изминат ден затвърдява у нас убеждението, че ние трябва час по-скоро да създадем необходимия сценарий за Васил Левски. Филмът за великия революционер-демократ ще възкреси един от най-светлите и гигантски образи на нашето минало и ще служи като възбуждащ пример в патриотичното възпитание на нашия народ. Наш дълг и пред историята, и пред героичната ни съвременност е да създадем този филм.

Първата и основна задача от идейно-политически характер, която се поставя пред сценаристите-писатели, е да хвърлят вярна историческа светлина върху предосвободенската епоха, върху същината на националното ни революционно движение, като намерят мястото на Левски в него. Те ще трябва да разкрият в какво се съдържа genialността и величието на

революционера-патриот и да го покажат в художествено убедителни страници. Днес ние разполагаме с историческата по своето значение и забележителна по своята дълбочина статия на другаря Вълко Червенков „Към 80-годишнината от гибелта на Васил Левски“, в която намираме необходимите ни здрави опорни точки за създаването на исторически и художествено верен образ на Левски. В какъвто се състои величието на такива революционери и патриоти като Ботев и Левски, от чиито дела се възпитаваха и се възпитават милиони българи? Другарят Вълко Червенков ни сочи:

„... Величието им е в последователно осъществяването от тях програма на действие за плебейско (народно) разрешение на главната историческа задача: премахването на феодализма и националното робство, подготовката и осъществяването за тази цел на народната революция. Те се бореха с неукротима енергия, с генерална способност и далновидност да осигурят разрешението на въпросите на националното и социално освобождение от самия народ, да наложат здраво народния отпечатък върху революцията, в люта борба не само с пренителните душители на народа, но и с всевъзможните явни и прикрити привърженици на гнилите компромиси с феодализма и турската власт. Тук е величието на плеадата български революционери начело с Васил Левски и Христо Ботев, пламенни и непреклонни последователи на руските революционери-демократи — на безсмъртния Николай Гаврилович Чернишевски. Тук се крие тайната и на безсмъртието на Левски и Ботев. Тя е в плебейската (народната) им линия в буржоазно-демократическата революция, в борбата им за разрешение на задачите на тази революция без никакви половинчатости, без никакви уговорки, изцяло в интереса на селяните, на хората на труда.“

Ето какво ние трябва да разкрием преди всичко в нашия филм: последователния дълбок демократизъм на Левски. В същото време Левски мечтаеше за пълното национално и социално освобождение на българския народ, за държава без царе и господари, за обща революция, която да направи „коренно преобразование на сегашната държавна деспотско-тиранска система и да се замени с демократическа република (народно управление)“. Той мечтаеше за „чиста и света република“ и смяташе, че ако някой се обяви след нейното образуване срещу нея и състави партии за „деспотско-тиранска или конституционна (монархическа) система, то и такава ще се счита за неприятел на отечеството и ще се наказват със смърт“. Левски бе заклет враг на шовинизма и го-

вореше за „братство с всекиго, без да гледаме на вяра и народност“. Той издигаше идеала за една обща „балканска република“. Враг на експлоатацията, тиранията, шовинизма, издигащ светли демократически мечти, Левски смяташе, че народната революция ще ни създаде възможности да прескочим капиталистическото общество. Исторически това бе невъзможно. „Но стремежът на Левски и Ботев в оная обстановка да осъществят своите цели, казва другарят Вълко Червенков, е изразявал демократическия подем на народните маси, органически е бил свързан с този демократизъм, свързан е бил с непоклатима решимост да се вдигнат народните маси на революция, за да не остане камък върху камък от феодалния строй и националния гнет — и това означава, че народническият демократизъм на Левски и Ботев, техният утопизъм е и стина в исторически смисъл, представлявал е величайша действена сила.“ Пред сценариста-писател се поставя задачата да разкрие величието на утопизма на Левски като огромна историческа истина.

Дълбоко трябва да бъдат показани и корените на демократизма на Левски — революционният подем на селските маси, селската революция. Наред с това, когато разкриваме мечтите и бляновете на великия революционер, ние трябва да разкри-

ем неговия мироглед, като покажем могъщото влияние на идеите на руските революционери-демократи. Пред писателя-сценарист се поставят и редица други задачи в обрисуването на образа на Левски, във възсъздаването на човека и революционера, неговия организационен гений, твърдост в провеждане на задачите, революционна дисциплина, морална чистота, беззаветна любов към трудовия народ. Това е богата, разностранна природа, могъщ и действителен характер, отличаващ се с нечувана честност и смелост. За да заживее този образ на екрана, необходимо е високо художествено майсторство.

Толкова по-отговорно трябва да се отнесат към тази задача българските писатели. Те ще трябва да проучат най-основно биографичния и архивен материал, да издирят онези най-характерни моменти в живота на революционера-патриот, да се домогнат до високо художествени и възбуждащи художествени обобщения. Към епохата, в която живя и работи Левски, към ключа на неговия мироглед и историческа същност, към върното историческо и художествено решение ние имаме здрава опора в статията на другаря Вълко Червенков. Тези проблеми бяха разработени и в доклада на др. Тодор Живков, произнесен по случай 80 години от обесването на великия български революционер-демократ Васил Левски в Народния театър на 19. II. т. г. Самс основното проучване и задълбочаване на тези два документа от епохално значение за нашата история ще ни посочат правилния път, по който ще разкрием във висока художествена форма образа на Левски.

В областта на историческия филм ние има от кого да се учим. Най-великата кинематография в света — светската, ни дава блестящи примери как трябва да бъде решен историко-биографичният филм. В съзнанието на нашия зритель живеят филми, като „Чапаев“, „Щорс“, „Петър I“, „Яков Свердлов“, „Александър Невски“, „Мичин и Пожарски“, „Суворов“, „Кутузов“, „Пирогов“, „Митурин“, „Академик Иван Павлов“, „Мусоргски“, „Райнис“, „Тарас Шевченко“, „Композиторът Глинка“. Тези филми са изградени върху прекрасни литературни сценарии. В тях образите на велики гълководци, учени, писатели, музиканти, са изградени художествено плътно, върху канавата на ярък сюжет, при остри обществени и психологически конфликти, при намерени исторически и художествено такива епизоди от живота им, в които те се изявяват особено цялостно. Известно е, че в един филм не може да бъде показан целият живот, всички черти в характера, всяка една страна в дейността на една исторически

значителна фигура, каквато е Левски. Но тук опитът на светската кинодраматургия ни сочи колко важен е правилният подбор на онези факти и епизоди, които се явяват най-важни не само от гледна точка на историческата наука, но и с оглед на съвременното въздействие на образа, с оглед на онези моменти в биографията на историческата личност, които я правят най-близка, родна, скъпа на съвременния строител на социализма. Оттук се обуславя и съвременното звучение, което ще има такъв филм: ние се виждаме наследници, продължители на велики традиции, завеща ни в миналото. Колко важен и определящ е този момент, когато ние трябва да решим проблема за създаване на биографичен филм за Васил Левски!

Особено важно условие за написването на художествено пълноценно произведение за Васил Левски е спазването на историческата правда. Само върното разкриване на конкретната историческа обстановка, правилното и научно тълкуване на фактите, върно намереното емоционално отношение на писателя, ще създадат възможности да израсне образът на великия революционер-демократ. На времето буржоазната историческа наука положи немалко старания да фалшифицира този светъл образ, да изкриви историческата правда. Днес не само пред историките, но и пред писателите-сценаристи стои голямата задача, в светлината на изказванията на другаря Червенков, в светлината на историческия материализъм да възсъздават истинския, правдив образ на Левски.

Това не значи и не може да означава, че създаването на сценарий за Васил Левски трябва да се основава само на документирани факти, на доказани епизоди от неговия живот, че се изключва творческото домисляне и осмисляне на историческия материал. Напротив, веднъж писателят усвоил основно историческия и документален материал, той трябва да тръгне по пътя на историческите обобщения, на създаване събирателни образи, пък дори ако това е необходимо — на осмисляне епизодически образи, чието съществуване исторически е било възможно. Тези обобщения ще имат особено голямо значение при изграждане сюжетна линия на сценария. Тук в рамките на историческата правда, без да се отива до груби нарушения на буржоазните факти, писателят може да създаде събирателни епизоди и образи, възможни взаимоотношения, стига тези „волности“ да спомогат за още по-яркото изявяване и възсъздаване на основния образ. Това може да предпази писателя от друга страна от хронологично

и монографично сухо разкриване биографията на Васил Левски. Сляпото следване на биографическите факти води до драматургична аморфност, фрагментарност и въвеждане в тъкътата на сценария на незначителни епизоди. Това води и до обедняване на общия исторически фон, на който трябва да израсне образът.

Ето кое налага, когато писателят-сценарист пристъпи към създаване на сценарий за Васил Левски, да подходи въз основа на солидно познаване на историческата епоха и биографията на революционера-демократ с определена, изяснена идейна и художествена концепция за образа на героя, като в тъкътата на сюжета влязат онези драматични факти от неговия живот, които с най-голяма пълнота разкриват характера на героя и историческото значение на неговата дейност. Това предполага и намирането на главния исторически конфликт, в разрешаването на който ще бъдат устремени всички действия на героя. При Васил Левски главният исторически конфликт се съсредоточава, както това е посочено и от другаря Вълко Червенков, в селската революция, идеолог на която е Левски, насочена срещу феодално-крепостническите порядки, срещу турското тиранично господство и

техните слуги-чорбаджии, които влизаха в компромиси с феодализма и турската власт. Този ясен исторически и класов конфликт трябва да бъде разкрит чрез художествено-действени образи.

Тук се набелязват само някои основни въпроси, които се поставят пред нас при създаването на биографичен художествен филм за великана на национално-освободителната ни борба и народната ни революция от XIX в. — Васил Левски. Необходимо е голяма творческа и организационна енергия от страна на Съюза на българските писатели и Комитета за кинематография за изпълнение на тази високо патриотична и художествена задача. Необходимо е също така в Дома на киноработниците и в органа на Комитета за кинематография — сп. „Кино“, да се проведат творчески разисквания и обсъждания на историческите, драматургичните и художествените проблеми, възникващи при създаването на този филм.

Нашето киноизкуство трябва да създаде такъв филм за Васил Левски, който да бъде достоен за нас, които поехме традициите и заветите на Левски и развяваме трицветното и червено знаме — израз на беззаветната ни любов към социалистическото ни отечество.

СВЕТЪЛ ПРАЗНИК НА НЕРУШИМАТА ДРУЖБА

С чувството на неизразима радост и гореща признателност към братския руски народ-освободител на 3 март целият наш народ чествува 75-годишнината на своето освобождение от петвековното турско робство. В Сан Стефано, пред вратите на Цариград, на 3 март 1878 г. Турция се преклони пред победоносната руска армия и беше принудена да признае създаването на новата свободна славянска държава — България. От този ден нататък вражи крак на турчин-поборител не погази родната земя. Трети март се утвърди като велик национален празник — ден на нашето национално освобождение, светъл празник на българоруската, а по-късно и на българо-съветската дружба.

Зарята на нашето национално освобождение от турския феодален гнет изгря, обогрена в кръвта на двеста хиляди синове на братския руски народ. Тя дойде след хилядите кървави жертви и на нашия народ, който дори в годините на най-тежката робия не преклони глава, не се примири с кървавия султански деспотизъм и произволите на турските паши и бейове. През целия период на робството българският народ не е престанал да се бори против омразната турска феодална система. В летописа на тая борба са записани много светли страници на героизъм и преданост към страдащата родина.

И трябва да се подчертае: вековната борба на нашия народ за отхвърляне на омразното турско иго винаги е намирала съчувствие и поддръжка у братския руски народ. Искрата на надеждата е разгаряла пламък в сърцата на българските родолюбци при всички случаи, когато „дядо Иван“ се е вцепкал на борба с поборителя. Във войните, които царска Русия води с Отоманската империя през 18 век и началото на 19 век, участвуват като доброволци и много българи. По времето на руско-турската война от 1808—1812 г. в състава на руската войска действувала голяма българска войскава част, а Сифроний Врачански като представител на българите при щаба на руската армия призовава българския народ „да посрещ-

не руските войни като свои родни братя“, да ги подпомага с всички сили. Одринският мир, с който приключи руско-турската война от 1828—29 г., утвърди националното освобождение на гърци и сърби, но не донесе свободата на българския народ. Кримската война (1853—1866 г.) събужда нови надежди, предизвиква нов патриотичен подем сред българските родолюбци. Лошият за Русия край на Кримската война бе почувствуван особено осезателно в България, дето съдбата на робите стана още по-непоносима.

След Кримската война процесът на разложението на турската феодална система се ускори. Отоманската империя изпадна в полсжението на полуколония на западните капиталистически държави — английските и френските капиталисти се настаниха на командните позиции в целия стопански живот на Турция.

Настъпилата криза в занаятчийското производство и търговията, предизвикана от неудържимата конкуренция на западното капиталистическо производство, доведе до масовото разоряване на занаятчиите и дребните търговци. Жестоката експлоатация на селската беднота в България се засили до крайни предели. Назряваха условията за създаване на масово, организирано национално-революционно движение.

В забележителната си статия „Към 80-годишнината от гибелта на Васил Левски“ (в. Раб. дело от 18. II, 1953 г.) другарят Вълко Червенков подчертава, че „българското национално-революционно движение против турско гоподство по своя социален характер е селско движение, представлява проява на българската буржоазно-демократическа революция, главният белег на която е нейният селски характер“. Това движение се развива под най-близкото и непосредствено влияние на руското революционно движение от онова време, на руските революционни демократи. Плеадата български революционери начело с Васил Левски и Христо Ботев бяха пламенни последователи на великите руски революционни

демократи Херцен, Чернишевски, Добролюбов и Писарев. И това не беше случайно. Като посочва сходството между българското революционно движение и зреещата по онова време в недрата на царска Русия буржоазно-демократическа революция, другарят Червенков в цитираната по-горе статия за Левски пише: „Сходството произтичаше от приблизително еднаквата социална обстановка в двете страни. Разликата е само в степен-та и мащабите на развитието. И в България по онова време стояха за разрешение също такива исторически задачи, каквито стояха за разрешение в Русия. В това обстоятелство се корени причината за грамадното влияние на руското революционно движение и на руските революционни демократи върху българското революционно движение и неговите дейци.“

Трябва да се отбележи, че идеолозите и организаторите на българското революционно движение са имали правилна оценка за руския царизъм и управляващите класи в Русия от една страна и за чувствата на руския народ към поробените славянски братя, както и за историческата роля, която Русия обективно има да играе при разрешаването на Източния въпрос и специално на въпроса за освобождението на българите. В писмото си до Филип Тотю неуморимият апостол на българската революция Васил Левски пише за руския император: „Дай Воже да помогне и да подпише бар за нашата република, ако техните републиканци гонят и наказват до смърт в тъмница.“

Когато на 24 април 1877 г. бе обявена официално войната между Русия и Турция, българските революционери и огромното мнозинство на българския народ посрещнаха това събитие с неописуема радост и патриотичен поддем. Българският централен революционен комитет в Румъния отпрати към българския народ пламенно възвание и го прикани да застане в борбата срещу поробителите редом с братята руси. В състава на руската армия се включиха и български опълченски дружини, командувани от генерал Столетов. Българското опълчение бе съставено от революционната част на емиграцията, от хъшовецете, които бяха непримирими врагове на турските сатрапи и техните български помагачи и съдружници — чорбаджиите. В Освободителната война едрата българска буржоазия в Румъния и чорбаджийството в самата България показваха още веднъж противонародния си лик. Нито един представител на едрата българска буржоазия в Румъния не изпрати свой син в опълчението, а едрите чорбаджии в България виждаха в идването на освободителните руски войски така-

ва „напаст“, каквато виждаха самите аги и бейове. Изразител на възжеленията и интересите на българското чорбаджийство стана русенският владика Григори, който се одързости да отпрати позорно възвание към българския народ да се сплоти . . . около престола на султата. . . !

Българският народ плю с омерзение на предателите владци и чорбаджии, които в сянката на султанския ятаган живееха на гърба на трудовете хора. Българският народ посрещна преизпълнен с радост и неизразима благодарност братята освободители. Той застана рамо до рамо с тях в борбата срещу вековния поробител, в борбата за ликвидиране на турския феодален гнет. Българските опълченски дружини, командувани от опитни руски офицери, проявиха изумителна храброст и издържливост, които бяха оценени от руското командване. В предния отряд на генерал Гурко бяха включени четири опълченски дружини, които участваха в кръвопролитните боеве за Стара Загора и Нова Загора, а две дружини заедно с бойци от корпуса на Радечки записаха в историята светлата страница на Шипченската елопея. По целия път през градове и села руските освободителни войски бяха посрещани от населението като скъпи родни братя. Български патриоти доставяха на руското командване сведения от разузнавателен характер. Български патриоти превеждаха руските войски по кози пътеки и проходи, които турците не знаеха или считаха непреодолими. При най-кръвопролитните боеве на Шипка български патриоти се заеха с подвоза на храна и вода за бойците. Когато на руските войски се налагаше да отстъпят временно освободени области, цялото население търсеше спасение от турските зверства само при братята руси, искаше оръжие да се бие заедно с тях против поробителите. „Ние само с вас ще се върнем в нашите домове, не ни оставяйте, не си отивайте. Без вас ни очаква сигурна смърт“ — говореха българите на руските войници.

Руско-турската война от 1877—1878 г. нашият народ с право нарича Освободителна. Като освободителна война я приемаше и великият руски народ, който проля на наша земя кръвта на двеста хиляди свои синове. И не в дипломатическите канцеларии, а на победоносния щик на братската руска армия, от кръвта на тия двеста хиляди руски войни, както и от кръвта на хилядите борци от нашето национално-революционно движение се роди националното освобождение на българския народ.

Руско-турската война от 1877—1878 г. е освободителна не само с това, че донесе националното освобождение на

българския народ. Тая война е освободителна и от всемирно-историческо гледище. Независимо от целите, които преследваше царското правителство, тя изигра обективно прогресивна историческа роля. Ленин посочи, че Руско-турската война ускори края на турската феодална система и на най-варварския абсолютизъм в Европа, като откри пътя на буржоазно-капиталистическото развитие, пътя за раждането едновременно с това и на работническата класа, която укрепва като гробокопач на капитализма. Освободителната война доразви онова, което българската национална буржоазно-демократическа революция бе започнала и сама не можеше да довърши. Тя „не само освободи България от чуждо иго, но така също ускори и довърши аграрната революция, която се извършваше в нейните недра. Избягалите турски паши, бегове и чифликчи, побързаха да продадат чифлиците си на безценца на околните селяни или техните земи бяха чисто и просто разграбени и поделени между последните. Беше премахната ангарията и всяка лична зависимост на дребните стопани. . . . Така свободна България се създаде и оформи като дребнобуржоазна демократическа страна, страна на дребна поземлена собственост, освободена от всякакви феодални тежести. . . .“ (Васил Коларов).

Санстефанският мир създаде на Балканите една голяма българска държава. Но още в зората на своето освобождение българският народ изпита ударите на империалистическата агресия. Не беше в интересите и сметките на западните империалисти създаването на една голяма славянска държава на Балканите. Още по време на войната между Англия и Австро-Унгария се заведоха тайни преговори. Лондон предложи австро-унгарски войски да навлязат в Румъния и да ударят в тил руските освободителни войски. Английската флота стоеше пред Дарданелите. Германия на Бисмарк желаше войната между Русия и Турция да протече така, че Русия да бъде изтощена, обезсилена. И се получаваше това, че докато царска Русия обективно действуваше за очистването на Европа от непоносимия турски феодален гнет, „демократичните“ западни империи, на първо място английските империалисти, се стараеха всячески да спасят „болния човек“, както тогава наричаха султанска Турция. Това впрочем беше политиката на западните империалисти още отпреди войната. Когато поробеният български народ напругаше сили да отхвърли турския ярем, когато башибозуците и редовната турска войска подлагаха на огън и меч десетки български села и градове, управляващите среди в западните страни си затваряха

очите, юставаха глухи за воплите на жертвите, глухи за протестите на отделни хуманисти в собствените им страни. Английският посланик в Цариград, Хенри Елиот, насъскваше турското правителство за кървава разправа с българските революционери, препоръчваше да се потуши въстанието, „без да се подбират средствата“. Резултата на тия подстрекателства нашият народ знае, изпитал ги е на гърба си — само в Априлското въстание жертвите на българското население надминават повече от тридесет хиляди души мъже, жени и деца. И ако революционната борба на българските патриоти дълбаеше все по-голяма пропаст между българския народ и неговите поробители, тя естествено задълбочаваше и пропаста между българския народ и крепителите на неговите поробители. Единствено Русия неотменно е защитавала поробените славяни. И затова братските чувства към великия руски народ са така дълбоки, така искрени и неувяхващи.

Не искаха да се помират западните империалисти със създаването на Санстефанска България, която ще бъде признателен и верен съюзник на Русия на Балканите. И на Берлинския конгрес те се постараха да провалят колкото е възможно повече от онова, което победоносното руско оръжие и българското национално-революционно движение бе завоювало на освободения български народ. Атакуван от английските и австрийските империалисти, поддържани от Бисмаркова Германия. Санстефанският договор бе съборен. „Той биде заменен — казва другарят Васил Коларов — с фаталния Берлински договор — той източник на безкрайни злини, които оттогава насам се изсипаха върху главите на балканските народи.“ На Берлинския конгрес западните империалисти не държаха сметка за волята на народите. Берлинския договор другарят Васил Коларов нарече „едно от най-подлите и гнили творения на международния империализъм“, който само подготви многобройни поводи за конфликти и войни в бъдеще. Изтощена от войната, Русия бе изправена в Берлин срещу англо-австрийската коалиция, поддържана от Бисмаркова Германия. Тя не можеше да рискува война с такъв противник и трябваше да отстъпи. Берлинският конгрес отново даде възможност на българския народ да види своите врагове и приятели.

Но Освободителната руско-турска война от 1877-78 г. даде резултати, които никакви напъни на империалистите не можеха и не ще могат никога да заличат.

На първо място, както вече бе подчертано, Освободителната война изигра ролята на буржоазно-демократична рево-

люция в нашата страна. Тя даде национална свобода на българския народ и откри пътя за буржоазно-капиталистическо развитие на нашата страна.

Вторият незаличим резултат, който винаги е смущавал и продължава да смущава западните империалисти, това е, че в тая война се изгради бойното дружество между българския и руския народ върху такива основи, които останаха непоклатими при всички превратности в съдбата на двата братски народа. Дружбата с братския руски народ българите са носили в сърцето си дълго отпреди Освободителната война, но сега тая дружба стана плът от плътта и кръв от кръвта на целия български народ. Плевен, Шипка, Шейново, Хайнбоаз, Стара Загора, София, Пловдив — цялата страна е осеяна с паметници на героите, пожертвували живота си за нашето освобождение от петвековното турско робство, паметници на ненарушимото руско-българско братство. В сърцето на всеки честен българин гори жертвеникът на вечна признателност към нашите освободители. И тия паметници никой не можа и не ще може да разруши, тия жертвеници микой не можа и не ще може да угаси. В годините на най-черната фашистка реакция новите поробители — заместниците на някогашните турски сатрапи, не можеха да задущат любовта и признателността на българския народ към братския руски народ, не можеха да разрушат установената в Освободителната война бойна дружба. Колкото и да желаеха хитлеровските агенти в България — царборисовци и богданфиловци, не можеха да изпратят българци срещу Съветската армия.

Пред много изпитания е бил изправян българският народ в годините след освобождението си от турско робство. И всякога е отправял пълни с упование очи към старшия брат — към Русия. След Великата октомврийска социалистическа революция, когато в необятната братска страна пълнен господар стана народът, към вековната дружба между българи и руси се прибави и възхищението от успялата революция, надеждата, че пак оттам, пак от братска Русия, ще изгрее слънцето и на нашата свобода. Тая надежда гореше в сърцата на най-доблестните народни синове, които по примера на Ботев и Левски излизаха с оръжие в ръка срещу новите поробители.

И тая надежда се сбъдна.

Когато през септември 1944 г. Съветската армия, изпълнявайки великия Сталински план за разгромяването на хитлеристката военна машина, стъпи на българска земя, нашият трудов народ отново с неизразима радост посрещна своите освободители, посрещна внуците на ония,

които бяха проливали кръвта си при Плевен, Шипка и Стара Загора. Сега те, съветските войни, му носеха пълно освобождение — носеха му свободата, за която бяха мечтали Ботев и Левски. При тяхната неоценима помощ българският народ се вдигна на въоръжено въстание и строчи веригите на фашисткото робство и чуждестранната империалистическа робия. Когато орлите от армията на маршал Толбухин минаваха през българските градове и села, народът постилаше техния път с цветя, посрещаше ги като дългоочаквани родни братя — така както някога бяха посрещали техните деди. Сбъднаха се думите на прославения генерал Гурко, който в заповедта си до войниците по случай освобождението на София писа: „Завърши се преходът през Балкана . . . Ще минат години и нашите потомци, посещавайки тези диви планини, с гордост и тържество ще кажат: „Тук минаха руските войски и възкресиха славата на Суворовските и Румянцевските чудо-богатири.“

И отново както някога верните синове на нашия трудов народ се наредиха до своите братя-освободители в борбата срещу общия враг. Сто хиляди български бойци воюваха редом с орлите на маршал Толбухин и дадоха своя принос за доразгромяването на хитлеро-фашисткия звяр.

Братската помощ на Съветската армия-освободителка не само позволи на нашия народ да се отърси от гнета на домораслите и чуждите капиталисти — тя не позволи нашата страна да бъде окупирана от войските на английските или американските империалисти или от техните балкански оръдия — гръцките монархо-фашисти и турските реакционери. За втори път братският руски народ воюваше за нашата национална свобода и независимост, воюваше сега и за пълното освобождение на народите, потъпкани от ваялка на хитлеро-фашистката военна машина.

На Берлинския конгрес след Освободителната руско-турска война западните империалисти застанаха срещу царска Русия, принудиха я да подпише тежкия Берлински договор. След края на Втората световна война на мирната конференция в Париж империалистите се опитаха отново да се нахвърлят върху България. Под тяхна диктовка гръцките монархо-фашисти поискаха да стигнат до Пловдив, а потомците на някогашните паши и бейове заговориха, че България била турски вилает. Но в Париж сега заседаваше не пратеник на изтощена царска Русия, а представител на великия Съветски съюз. Думите на др. В. М. Мологов прозвучаха твърдо пред враговете на

българския народ, радостно за всяко българско сърце:

„Аз желая да уверя нашите български приятели и да им кажа: „Бъдете спокойни! Вашите граници ще останат непоколебими.“

Империалистите отстъпиха. Твърдата защита на Съветския съюз запази нашата териториална цялост и национална независимост. Това нашият народ няма никога да забрави. Завинаги ще помни той пророческите думи на своя безсмъртен син, на учителя и вождя Георги Димитров:

„Два пъти в историята на България великият руски народ ни е протягал своята благородна ръка за освобождението ни от чуждо иго. И сега Съветският съюз искрено и безкористно прави всичко възможно да ни помогне, за да защитим своето право на свободно национално съществуване, да запазим своята земя от чуждо посегателство и да отстоим своята справедлива национална кауза.“

Осем години от нашето второ освобождение изминаха. Години на творчески труд, на усилено изграждане основите на нашия нов живот — основите на социализма. И всеки ден, всеки час, всякъде и във всичко ние виждаме да се проявява тая искрена и безкористна помощ, която е основата на нашето настояще и на нашето все по-щастливо бъдеще. Опрян на тая помощ, нашият трудов народ гради успешно основите на социализма, без да се смущава от злобните ръмжения на непримиримите си врагове — американско-английските империалисти и техните балкански лакеи. Разцъфтява и крепне все по-ярко, по-здрава и нерушима тожбата на нашия народ с народите на великия Съветски съюз — два пъти наш освободител, гранитна опора на мира, гаранция за свободата и независимостта на нашата родина и на всички народнодемократични страни.

Славната 75-годишнина на освобождението си от турско робство българският народ посреща в условия на истинска свобода, сплотен под знамето на Отечествения фронт, ръководен от изпитаната и закалена в тежки борби Българска комунистическа партия. По примера и с помощта на своите съветски братя-освободители нашият народ ентузиастично изгражда онова общество, за което мечтаеха Ботев и Левски — общество без чорбаджии и изедници, без грабителни и тунеядци.

На дружбата с братска Русия и по-късно с великия Съветски съюз са посветени най-вълнуващите творби на българското национално изкуство. За тая друж-

ба народът песни пее, класиците и най-видните представители на нашата съвременна поезия и проза са посветили най-прекрасните си произведения. За укрепването на тая дружба, която безсмъртният Георги Димитров ни завеща да пазим като зеницата на око си, младото българско киноизкуство също дава своя принос. Идеята за българо-съветската дружба намира отражение както в цялата продукция на нашата хроникално-документална кинематография, така и в социалистическо-реалистичните творби на художествено-игралната ни кинематография. Трябва спределено да се каже обаче, че ние все още нямаме филми, съответстващи на дълбоките чувства, които нашият народ питае към народите на великия Съветски съюз, към своите освободители. Има всички основания да се очаква, че през настоящата година нашата кинематография ще успее значително да навакса изоставането си в тая област. Студиято за хроникални и документални филми работи усилено върху създаването на документален филм „По стъпките на освободителите“ по сценарий на Веселин Хаджиниколов и Румен Григоров. С радост българските киноработници и цялата наша общественост научиха вестта, че е подписан договор между Министерството на кинематографията на СССР и Комитета за кинематография за съвместно създаване на голям художествен игрален филм, посветен на Освободителната война и на дружбата между българския народ и народите на Съветския съюз. Филмът със заглавие „Герои Шипки“ ще се снима по сценарий на съветския писател Аркадий Первенцев. За режисьор-постановчик на филма е определен познатият и обичан от всички български кинодейатели виден съветски режисьор Сергей Василев, народен артист на СССР и два пъти лауреат на Сталинска награда.

За младото българско киноизкуство и за всички наши кинодейатели темата за нерушимата българо-съветска дружба ще бъде винаги неизчерпаем извор на вдъхновение и творчески импулси.

Чествувайки 75-годишнината от освобождението на България от турско робство, нашите кинодейатели заедно с целия български народ се прекланят пред паметта на падналите в борба срещу поробителите синове на братския руски народ и отправят своята гореща благодарност към великия Съветски съюз — два пъти наш освободител, към героичната Съветска армия-освободителка, към вождя и учителя на съветските народи и на нашия народ Йосиф Висарионович Сталин.

ЛИТЕРАТУРЕН СЦЕНАРИЙ

АНЖЕЛ ВАГЕНЦАЙН

СЕПТЕМВРИЙЦИ

*За септемврийците. —
на изгорелите в огъня на въстанието и на живите,
на Димитровската комунистическа партия,
на бойния съюз между работници и селяни
е посветен този филм.*

ПРОЛОГ

Над тихите и сякаш безлюдни окопи денят се пробуждаше бавно и мъчително. Уродливо стърчаха на фона на смръщено ниско небе коловете с преплетени и ръждясали телени мрежи. Убитата от снаряди и отгъпкана от ботуши земя отдавна вече не раждаше нито трева, нито тръне.

В утринната мъгла всичко би изглеждало мъртво, изоставено и призрачно, ако не беше далечният тътен на френската артилерия.

В долчинката зад телените мрежи бяха изправени на колове с вързани отзад ръце трима войници. Край наказателното отделение млад поручик четеше:

— За измяна на царя и отечеството, за комунистическа противовоенна дейност — смърт чрез разстрелване! — офицерът вдигна ръка: За стрелба!...

— Да живее Съветска Русия! Долу войната! — извика един от вързаните.

Към грохота на френската артилерия се присъедини български залп.

И на друго място, край други вързани войници, друг офицер вдигна ръка и нов залп проехтя, залута се из голите хълмове и заглъхна.

Над телените мрежи се носеше тих, спокоен глас:

„Не чрез войната и вашето взаимно избиване за интересите на потисниците и експлоататорите вие ще дойдете до общ и траен мир. . .“

Гласът се проследяваше под бодливата тел, пълзеше по киншавата черна смес от глина, вода, кръв и железни парчета, идеше от дълбокия кален окоп с оставените край надупчените пясъчни торбички пушки.

„ . . . а чрез обща и солидарна борба против капитализма ще турите край на човешката касапница и ще разчистите пътя към вашето освобождение. . .“

Войниците в землянките, окъсани, изпити и опущени от тригодишната чужда война, слушаха широкоплещестия мъж, който четеше:

„ . . . към тържеството на социализма. Пътят към социализма е път към мир! Долу братоубийствената война! Да живее мирът между народите! . . . Съвет на руските народни комисари. Владимир Илич Ленин.“ — Човекът огледа смълчалата се войнишка маса.

Изправи се един висок, небръснат войник, с полуотпрана козирка на фуражката си:

— Вярно е, стига ни толкоз! Да хвърлим пушките и да си идем у дома! Нека царят дойде да воюва!

Човекът го погледна с трескави от безсънната очи:

— А защо да хвърлим пушките си? За да ни пребият като псета ли? . . . Вижте нашите руски братя! Те обърнаха пушките си срещу царя и установиха своя, работническо-селска власт! Установиха мир!

Скочи войник с превързана глава:

— Да грабнем пушките и да тръгнем към София!

По кален, изровен път уморено се влачеха крака — в скъсани ботуши, боси, по цървули и налъми.

Безредно се мъкнеха по пътищата фронтови, изпълваха страната, вървяха, точеха се по друмища и кърове еднакво мръсни, брадясали, невъоръжени.

1918 година...

Под влиянието на Великата октомврийска социалистическа революция нашата армия бързо се революционизираше. Войнишкото въстание, което заплашваше да помете монархията в България, бе удавено в кръв с помощта на германците.

Уплашеното царско правителство побърза да сключи примирие и пусне в страната англо-френските окупационни войски.

Войниците се връщаха по домовете си...

По гъстата кал шляпаха дълги, безредни войнишки колони. От страничната пътечка се спуснаха трима войници, преметнали през рамо пушки.

— Ехеей!... — гръмовно извика един от тях, едър, с гъста черна брада. — Къде са ви пушките!

Войникът с превързаната глава спря, погледна нагоре, където бяха спрели тримата:

— Швабите и юнкерите ни ги взеха. да им. . . той не доняказа, зло стисна зъби и отмина нататък, по дълбоката лепкава кал.

* * *

Вятърът развяваше платнения надпис: „Български червен кръст. Подкрепителен пункт.“ Край кръстопътя димеше походна кухня. Войниците на дълга опашка чакаха с канчета в ръце. По страничните пътища, по пътечките, направо по изоставените ниви насам продължаваха да се стичат войнишки потоци. Между насядалите направо на калната земя войници шетаха селянки, раздаваха от димящите комати черен хляб и варени картофи.

Изведнъж отгоре се разнесоха дюдюкания и свирки. Откъм завоя се зададе автомобил. Войникът с отпраната козирка скочи насред пътя, разтвори ръце:

— Стой!

Откритият автомобил със скърцане спря. Войниците го заобиколиха.

— Има ли офицери?

— Няма! — отвърна неимоверно високият и кокалест шофьор, облечен с френски шинел.

Отзад седеше поручикът, който командуваше разстрела, загърнат във войнишки шинел.

— Документите! — кратко каза един войник.

— Нямам документи. Избягах от плен — отвърна поручикът.

— Войник е, нали ви казвам. Алонзанфан, дайте път! — извика шофьорът и завъртя манivelата.

От тълпата излезе войникът с отпраната козирка.

— Не го пушайте, офицер е. Поручик Радев от нашата рота! Я си свали шинела!

Шофьорът се изправи и радостна усмивка се разля по кокалестото му лице: — Стефчо!

Войникът го погледна и радостно извика:

— Панта! Жив ли си?

— Жив — избягах от френски плен. А ти?

— Връщам се у дома.

Шофьорът се поколеба и извика на човека от колата:

— Слизай, ваше сиятелство. Няма повече бензин!

Поручикът още по-плътено се загърна в шинела.

— Щом казахме слизай, значи слизай. Прифис! Разтоварвай транспортното средство!... Ако щете, обесете ме. Излягах. Той е офицер!

Стефан — войникът с отпраната козирка — се приближи до човека, хвана шинела за яката и го разтвори. Под него се показва офицерски мундир.

— Слизай, господин офицер!

Поручикът нервно измъкна пистолет и го насочи срещу войниците:

— Назад, кучета!

— Когато мръхаме на фронта, не бяхме кучета! — каза Стефан и спокойно отиде срещу отправения пистолет с протегната ръка. — Дай пистолета!

Поручикът зло сви устни, изгледа недружелюбните войнишки лица.

— Дай пистолета! — бавно повтори войникът.

Радев се поколеба, положи оръжието в едрата му мазолеста длан и слезе от колата. Хората пред него сториха пътека и когато той минаваше, някой оглушително изсвири с уста. Шофьорът бръкна в бездънния си джоб и хвърли след офицера блестящ напалеон:

— На ти парите!

Стефан вдигна пистолета и го насочи в гърба на отдалечаващия се офицер.

— Остави! — отмахна ръката му някой, — не хаби патрона!

Стефан седна на един камък, отпи от чорбата и гнусливо я изплю.

— Помия, тяхната мамка офицерска!

— Благодарим се, че и това дават! — каза съседът му, широколик, набит селски момък с превързан крак.

— Да не мислиш, че от добрина? От нови бунтове се плашат. Знаят, че Владая тъпкано ще им се върне!

Към тях се приближи с димящо канче в ръце високият шофьор.

— Това е Петър, от нашия край — каза Стефан и посочи ранения си другар, — запознайте се.

Шофьорът се засуети, остави канчето на земята, избърса ръцете си в панталоните и стисна ръката на ранения:

— Пантелей Крачулов, Пантата. Шофьор. Мерси! — официално се представи той, после подгъна дългите си крака по турски, седна на земята и гладно засърба чорбата с извадената от бутуша лъжица.

Между насядалите войници изперено минаха няколко дами с кошници. Спряха при тях и подадоха пакетчета със сухари.

— Вземете, момчета. . .

— Благодарим, сити сме. . . — недружелюбно изръмжа Стефан и не посегна да вземе пакетчето. — Кой ви праща?

— Ние сме от благотворителното дружество „Майчина грижа“ . . . Вземете, не се стеснявайте!

— Лъжете, от „царска грижа“ сте . . . Да успокоявате един вид са ви изпратили. а? А колкото до стесняването — не се стеснявайте и мамка му швабска . . . Тъй му кажете!

Наоколо одобрително и шеговито зашумяха. Жените смутено се спогледаха.

— Алонзанфам, мадам! — каза Пантата и галантно им посочи пътя.

— Вягайте, имаме въшки! — каза раненият.

Войниците прихнаха. Дамите бързо, бързо се отдалечиха и зад тях Стефан извика:

— Благодарим на царя за майчината грижа, чувате ли?

Той с гримаса повъртя дървената лъжица в канчето, после изплиска топлата рядка водича.

— Какво не ти ли харесва? Генерал! — весело подкачи една девойка. — На хляб, яж!

Стефан охотно пое парчето черен хляб.

— А ти коя си?

— Учителка в Равнец. Добре им отговори на тези! . . . — после тихичко и живо добави: — Ти на Владая бил ли си?

Войникът хитро се усмихна:

— Бил съм, където съм бил. . . Света обиколих, а мома като тебе не съм срещал! — и той смигна на ухиления до уши Пантелей.

— Ей, ей! — разсърди се девойката и бързо се отдалечи.

Войникът скочи:

— Почакай! . . . Защо се сърдиш — аз на шега. . .

— Ти по-добре забрави тези шегии!

— Почакай! . . . Как се казваш?

Девойката го изгледа от главата до петите, сякаш да се убеди заслужава ли да си каже името.

— Вяра.

И изчезна във войнишката тъпота. Стефан постоя миг, широко се усмихна и на небръснатото му черно лице блеснаха два реда бели зъби.

Вяра. . . — и едва сега, забелязал в ръцете си комата хляб, гладно го заръфа.

Стефан помогна на ранения си другар да се настани в колата.

— Има място за още един! — каза шофьорът. — Кой е към долното поречие?

— Аз съм нататък! — загърмя плътен черковен бас. Това беше висок мъж с гъста черна брада и провиснали над умните, дълбоки очи вежди.

— На поп ми мязаш! — със съмнение каза шофьорът и се зачеса под фуражката.

— Такаъв съм. Раб божий Андрей!

— Вземи го, вземи го, той е свой! — обади се някой. — Нищо, че е поп — пак е човек!

Пантата завъртя манивелата и колата затрещя и задрънка с всичките си тенекии.

Войниците сториха път и автомобилът с пукот се понесе по шосето. И кой знае защо, може би затова, че за първи път фронтовици се возеха на офицерска кола, хората я изпроводиха с радостно ура. Стефан се обърна назад и махна с ръка на девойката. Тя го забеляза и отвърна на поздрава.

Когато колата остави след себе си войнишката група и настипна поручика, Пантата весело запя:

Аз съм мома англичанка,
Измамена от любов...

Свечеряваще се. Обвитата в дим и пара машина беше спряла на сред пътя и Пантелей чоплеше нещо под нея, подал навън само дългите си, тънки като на скакалец крака. Шофьорът се измъкна изпод колата с почерняло като на арап лице и избърса ръцете си с конци.

— След пет минути тръгваме. Това е звяр-автомобил! Чудо на техниката!

— Откъде го имаш? — попита Стефан.

— Когато швабите бягаха, смених го за един кон.

Попът буйно се засмя — той се смееше отворено и искрено като дете.

Стефан и Петър бавно се спуснаха към рекичката.

— Поне, ще те питам нещо. . . — смутено каза Пантата, — ама ти честно ще ми отговориш: има ли бог?

— Бог. . . Не знам. . . — замислено избуботи попът и седна на стъпалото на автомобила. — И аз много съм мислил за това. Толстой съм чел. . . Ти слушал ли си за него.

— Не. . . А той за бога ли пише?

И за бога, и за хората... Четох го да разбере има ли бог...

— Е, има ли?

— Не разбрах. . . И на фронта не разбрах. Во имя божие колко народ погребвах! И разкъсани погребвах, и разстреляни. . . и само по една ръка съм погребвал! И при тифуса, и при холерата, и при глада — все погребвах. Попът вдигна пръст към небето. — Во имя божие! . . . И едно разбрах, ако има бог, той не е милостив. Той е ортак с царя!

На брега на реката седяха двамата другари.

Стефан хвърли камъче, погледна кръгчетата в завирената под върбата вода и каза:

— Сега ще се разделяме, Петре. . . Наминавай към нас, а?

— Ще наминавам. . .

— Ако ти вече не можеш в града, ела на село... — прекъсна мълчанието Петър. — Каквото имам — общо ще ни бъде. Аз няма да забравя приятелството ти, Стефчо. И фронта, и как ме носи на гръб. . . като брат те имам.

Отгоре се донесе гръмливият смях на попа.

— Какво става? — попита Стефан.

Пантата се зачеса под фуражката и съкрушено каза:

Няма да тръгне — прификс! — той презригелно плю. — Чудо на техниката!

Разделяха се. Стефан се ръкува с попа.

— Сбогом, попе. . . Сбогом, Петре! . . . — той смутено поглади небръснатата си страна и двамата грубо, набързо, по мъжки се целунаха.

Попът подхвана Петър и го поведе по мекния път.

— Движданае, Панта! — каза Стефан, но шофьорът, облегнат на радиатора, отчаяно подпрял главата си, не отвърна.

Стефан погледа, докато двамата се загубиха зад царевичните ниви и без да бърза, пое по нагорната пътека.

Изкачи се на билото на хълма и долу, пред него се простря градчето сред голямата жълта равнина.

... Ето го по уличките с познатия стар турски калдъръм — бавен, изморен, чужд. На стените висяха парцаливи афиши! „Война до пълна победа! ...“ И над тях беше написано с потекла червена боя: „Върнете ни мъжете!“, „Мир, хляб, съветска власт. ...“

И отново малки, познати, безлюдни улички.

Биеха палки върху барабана. Глашатаят постави старите, вързани с тел очила и разгъна обявлението:

— Прокламация!

Хората шумяха, тълпяха се. Стефан си проправи с лакти път напред.

— Прокламация! ... Ние, Фердинанд първи Сакс-Кобург-Готски, по божия милост и народна воля цар на българите, решихме и постановихме в интереса на отечеството да абдикираме в полза на първородния ни син княз Борис Търновски.

Глашатаят продължи да чете, но Стефан вече не го слушаше. Той се измъкна и тръгна по пътя си.

— Какво има? Какво чете? — попитаха го двама окъсани като него войници и кимнаха към тълпата, от средата на която още се донасяше гласът на глашатая.

— Нов цар си имаме, господ да го поживи! — мрачно отвърна Стефан, плътно настрана и отмина.

Забиха тържествени църковни камбани, в радостна надпревара звънливо се загониха камбанки.

Топло и басово пееше дяконът в черквата. Горяха свещи, от стените гледаха тъжни, едрооки светци.

„Благословен бог наш и нине и присне и во веки веков. ...“

Долу благоговейно се прекръстиха военните доставчици, чифликчиите, собствениците на мелници и тютюневи складове, елитът на местното дамско общество, официалните и неофициални владетели на околията — от банкера до пристава и от секретар-бирника и съдията до околийския управител.

„Еще молимся о благочестивом и христоробивом царе нашем Борисе, о державе, победе, мире, здравие, спасение его. ...“

И хорът подпяваше „Амин“, и биеха тържествените камбани.

Това беше обикновен беден български дом: с дървен таван, с фотографии по стените, с шарена черга и удобен турски миндър под решетестите прозорци. На масата шияше девойка — тъмна, черноока, от тези обикновени девойки, които се харесват едва след като внимателно си се вгледал в тях.

Вратата без чукане се отвори и на прага застана Стефан — някак неловко и смутено усмихнат.

Девойката вдигна очи и с уплаха загледа непознатия, окъсан човек, после ръката с плата бавно се отпусна на масата и тя едва прошепна:

— Боже мой. ... бати!

Войникът пристъпи, затвори вратата след себе си и каза гръдно, почти спокойно:

— Добър ден. ...

Той свали раницата, остави я на пода и едва тогава девойката се освободи от вцепенението си и се хвърли напред:

— Стефано! Стефчо!

Тя смутено, по детски, погали изкаляната му, съдрана куртка.

— Ние не те чакахме. ... Казаха, че в плен

Той с усмихнати очи заразглежда лицето ѝ:

— Кълко си пораснала. ... Станала си мома!

Сестра му прекара ръка по лицето му и едва сега забеляза гъстата черна брада.

— У, какъв си страшен! — и нежно добави: — Караконджол.

И изведнъж радостно заплака на рамото му. Той смутено, почти грубо, я потупа о гърба:

— Е, не плачи де, Марио. . . Какво пък. . . Не плачи, де! Къде е татко?
Тя подсмъркна и изтри с крайчеца на забрадката задържалата се на миглите ѝ сълза.

— Отиде с файтона. . . Повика го Русев. . . — тя продължаваше да хлипа по детски, като често бършеше ту очите, ту носа си. — Седни, Стефчо. . . Сигурно си много уморен!

Стефан седна и бавно си сви цигара:

— Е, разказвай — как е карате, как живеете?

— Така. Аз съм още в тютюна, а татко — при Русев. . . — и добави с живо, детско любопитство. — Стефчо, страшно ли е на войната?

— Страшно. . . — неохотно каза Стефан. — Война!

Един файтон лениво се клатушкаше по стария калдъръм. В него седяха чифликчията Сариев, индустриалецът Русев, жена му Елена и околийският управител Статев.

Тъмнееше. Фенерджии се катереха по стълбичките си и палеха уличните фенери.

— Наложиха ни мир! Добре! — говореше Русев и на неговото неглупаво, но позатлъстяло и отпуснато лице беше замръзнала зла полуусмивка. — И така ще преживеем. Но знаете ли какво значи това? Ще се върнат хиляди войници от фронта, а никъде няма работа. Никъде!

— Значи — революция! — авторитетно определи Статев.

— Революция? . . . Да, но още има сили, които ще ѝ скършат врата.

Отидоха си немците — идат французите. И те, слава богу, имат щикове, и те знаят да стрелят! — лениво процеди Русев.

Старецът-файтонджия се поклащаше на капрата и отпуснал поводите, си сви-ваше цигара от голяма турска табакера.

— Всички знаят да стрелят. . . — измърмори той и прекара език по хартийката. — Не се настреляха четири години! . . . — и без да се обръща, избуботи под мустаците си: — Стоой!

Хората слязоха от файтона. От тъмната сянка на вратата излезе човек с войнишки шинел и тихо каза:

— Добър вечер, господин Русев. Вас чакам. . .

Русев се вгледа в тъмното:

— Кой е този, кой е. . . — после ахна. — Радев!

Русева се затича, хвана ръката му, засуети се.

— Боже мой, поручик Радев! Добре дошъл. . . Защо в такъв вид, боже мой? . . .

Какво се е случило!

Радев отговори с горчивата усмивка на фронтовак, който разговаря с тилеви герои:

— Война, мадам. . . Война!

Старецът, като сърдито мърмореше нещо под носа си, наметна конете с чулове.

Радев съблече войнишкия шинел, хвърли го на облегалото на креслото и тежко се отпусна в него.

— Какво е настроението на вашите войници, господин поручик? — разтревожено попита Статев.

Радев няколко пъти бързо и жадно всмуква дим от угарката и я угаси с нервни пръсти:

— Както навсякъде. Руската революция им е замътила главите!

— България не е Русия! Работничеството ще изтрезнее и ще се върне при нас, в редовете на социалдемократията. Тя е единствената реална сила, способна. . . — патетично и пламенно започна Статев, но Сариев грубо и заядливо го прекъсна:

— Беше реална сила, господин околийски управител! Вие сега сте генерали без армия. Работниците ви отидоха при болшевиките!

— Това е временно. Комунизмът залязва!

— Залязват вие! Има една реална сила, която ще спаси България от болшевизма: Земеделския съюз! Ще видите какво ще стане той след войната.

— Аз се плаша от Стамболийски. . . — замислено каза Русев. — Той е по-малко опасен от комунистите, но аз се плаша от този селяк!

— От мен можете да не се плашите, господин Русев — с угодническа усмивка каза Сариев, — аз като чифликчия реших — мястото ми е в Земедел-

ския съюз. Ще вляза в него и ще го подкрепя финансово. И когато се изправите пред революцията господин . . . социалдемократ, Вие лично ще дойдете и ще ми предложите властта в околията.

— Вие сте луд! — отсече Статев.

— А може би. . . — бавно каза Русев и се усмихна, — не е съвсем луд!

Поручик Радев, който се беше наклонил напред и гледаше в една точка с трескавите си очи, внезапно каза, сякаш следвайки хода на някаква своя, независеща от разговора мисъл:

— Революция . . . Имах един войник — Стефан. Беше верен като овчарски пес. . . Онзи ден той вдигна оръжие срещу мен — началника си.

— Това е ужасно! — уплаши се Русева.

— Това е революцията. . . — бавно каза Радев, без да вдига очи.

— Кой Стефан? Как му е презимето? — чу се развълнуван глас. Това беше старецът, влязъл незабелязано от никого.

— Ти какво търсиш тук? — попита Русев.

— Да чакам ли с файтона, господин Русев?

Русев му махна с ръка:

— Свободен си, бай Йоно. Иди да спиш!

Старецът тръгна, но при вратата спря:

— Имам син. . . Стефчо. . . Трета година е аскер. От девет месеца хабер нямам. . . та рекох, може господин поручикът. . .

— На фронта има много Стефчовци! Хайде! — грубо каза Статев и с ръка му даде знак да се махне.

Старецът внимателно затвори вратата след себе си.

— Няма много Стефчовци на фронта. . . — тихо, с блуждаещи очи каза Радев. — Всички напуснаха фронта!

И внезапно той се изправи, завика:

— Това е предателство! Но комунистите скъпо ще платят за него! . . . Те ще бъдат удавени в кръв! В кръв!

— Успокойте се, господин поручик, успокойте се! — уплашено каза Русева и му подаде чашка ликьор.

Радев с треперещи, невръстенични пръсти пое чашката, учудено я погледна, погледна и Русев, сякаш не разбираше къде се намира и какво се е случило, и изведнъж изля ликьора в гърлото си.

Файтонът на стареца спря пред дома му. Файтонджията мина по тъмния двор, отвори вратата и спря като гръмнат. Погледът му обиколи безлюдната стая: на кревата беше провисната войнишката куртка, на пода се търкаляха ботуши, раница, на масата — смачкана фуражка с отпрана юзирка. От кухнята се чуваше обилно течене на вода, дрънкане на котел.

Старецът широко, бавно се прекръсти:

— Стефчо! . . . Слава богу!

Беше ясно, слънчево утро. Стефан, чист и избръснат, с бяла платнена риза, весело вървеше по обляната от светлина улица.

Той бутна разкривената вратичка и тя със скърцане се отвори. Вътре беше полутъмно и залустяло. Само през мръсните, изпочупени стъкла на прозорчето се провираше сноп прашина светлина и падаше върху ковашкото огнище, над което висеше тежка, стара паяжина. Той събори с крак някакви железа и спря.

— Ей, тук няма ли някой? . . . Майсторе!

Някой изшумоля в тъмното, чу се старчески глас:

— Кой е? — приближи се изпокъсан старец и се вгледа в Стефан. — Ти кой си, бре?

— Не ме ли помниш, майсторе? Стефан. . .

Старецът дойде до прозорчето и зажумя от светлината:

— Бря, Стефчо, ти ли си бе?

Стефан учудено оглеждаше окъсания старец:

— Какво се е случило тук? . . . Защо не работиш, майсторе?

— Няма вече майстор . . . — и старецът се зачеса под дрипите си, — продадох ми всичко!

— Защо?

— Така — за данъци и за полици . . . Умира занаятът, фабриките ни изядоха. . . — той прекара ръка по студеното огнище, в което още се беше запазила пепел, сякаш го погали. — А ти?

— Сега се върнах от фронта, та рекох при тебе. . . Дето по-рано съм работил. . .

— Потърси на друго място, Стефчо, потърси. . . фабриките по три лева модковата пуснаха. . . — някак извиняващо се промърмори старецът.

Стефан помълча, развали с пръст паяжината, смутено избърса ръката си в панталона.

— Сбогом, майсторе! . . .

Той хвърли още един поглед из лустата работилница, блъсна се отново в железата и излезе. Зад него вратичката болно изскърца.

И още една ктйщичка с разкритен надпис: „Ковачница“, а на вратата — стереотипен картон: „Дава се под наем“.

И отново Стефан вървеше. Вървеше все по-бавно и все по-тежки ставаха стъпките му

Пантелей пееше прочувствено, от душа, и вливаше в тази празна, безсмислена песничка страсти, остра и осезателна като болка:

Аз съм мома англичанка
Измамена от любов.
Ще ида да го диря,
Ще ида да го диря

Той наля в чашата вино — наля толкова, че то преля и се разля по масата.

— Пий!

Стефан мрачно отстрани чашата от себе си!

Не искам. . .

— А мен ме боли за теб. . . Тук ме боли! — и Пантата се чукна с палеца в сухата си, костелива гръд. — Защо няма работа? Иде ми да бия, да бия някого по муцуната.

Той чукна с юмрук по масата и отново изплиска вино.

— Кого да биеш?

— И аз не знам кого . . . Или да кажа такава псувня, че . . . всички да обидя. Всички са гадове!

Внезапно някаква мисъл завладя пианата му глава, той се изправи и ревна с целия си глас:

— Ей, слушайте!

Кръчмата притихна. Пантелей едва се държеше на краката си.

— Слушайте, гадове, какво ще ви кажа! . . . Аз на всички ви . . .

Той не се доизказа, махна с ръка и кротко седна на мястото си.

Не искам. . . когато съм пиан, съм добър. Това ми е лошото, че съм добър.

Ще ида да го диря,
Ще ида да го диря,
Ще ида да го диря
Измамника си свой

Той внезапно млъкна и втренчи в Стефан потъмнелите си очи.

— А кой е измамникът? Това искам да зная! . . . Защо се бихме! Колко момчета загинаха? . . . Първа офанзива! Втора офанзива! Трета офанзива! . . . Защо? — той обърна чашата и я пресуши на един дъх. — Защо лежах една година в окопите и 17 месеца на остров Трикери? Койго ми каже защо, ще му целуна ръката!

И той шумно млясна собствената си длан.

Защо ли? . . . За да трупат чорбаджиите пари. Затова! изръмжа Стефан.

Пари. презрително процеди Пантата, бръкна в джоба си, извади шепя банкноти. — Какво струват сега парите? На, яжте, яжте пари! Първа офанзива. . . Втора офанзива. . . Трета офанзива. . .

И след всяка „офанзива“ той като сеяч широко хвърляше по няколко банкноти.

— Урааа! — и Пантелей разпиля около себе си дребните книжни пари.

Русев бавно вдигна кристалната чаша и се чукна с поручик Радев.

— Само от примирieto аз загубих няколко милиона лева. Но мината е моя, мелницата и банката са мои. Аз още съм сила и комунистите ще го разберат. Вие трябва да ми помогнете, господин поручик.

— Слушам Ви — учтиво каза (фицерът, обръснат, в нов мундир.

— Статев можеше да бъде полезен, но е социалдемократ. Народът вече не им вярва. Аз го поставих на това място, аз ще го смъкна. Сариев става земеделец, но ще работи за нас. Вие също ще останете тук — дворецът гледа с добро око на вас. Аз ще ви осигурия блестяща кариера!

— Благодаря. В какво ще се състои моята работа?

— Засега почти в нищо. Но ще дойде ден. . . — Русев присви очи и ги втренчи в поручика — и с моите пари и Вашите щикове ще направим такова нещо, че комунистите ще затреперят в леглата си!

Радев се изправи:

— На вашите и на негово величество услуги!

Русев също се изправи:

— Пия за Вашата кариера, поручик!

— И за преуспяването на Вашата работа, господин Русев!

На фона на безоблачното небе се очертаваше надписът: „Акционерно дружество „Вулкан“ — оловно-сребърни мини.“

Това бяха няколко надупчили Балкана ниски галерии. Цялата работа тук — от изкопаването на ценната руда до избутването на вагонетките, се извършваше с робски, ръчен труд.

Немецът-техник оглеждаше като купувач двестата души, дошли да търсят работа. Между тях все още можеше да се видят хора с войнишки бричове, куртки, фуражки.

— Кой може копач? — на завален български попита техникът.

— Аз! — едновременно извикаха всички.

— Но, но, но. . . Мен ми трябва десет хора — другите свободни!

Той погледна листчето, което държеше в ръката си: — Кой е Стефан Иванов?

— Аз! — излезе напред Стефан.

— Ти ли си син на файтонджията на господин Русев?

— Аз съм. . .

Немецът го удари по рамото:

— Хайде! На забой 27. Започвате.

Забойте са ниски и полутъмни — едва осветени от карбитните лампи. Но стените се спускат ручейчета вода, отгоре падат едри ледени капки, които се събират на локва. Рудничарите работят боси, насукали под колена панталоните си.

Стефан мощно стоварваше чука върху барамината. Техникът, кръстосал ръце зад гърба си, с удоволствие наблюдаваше точната му, уверена работа.

— Хей, старий слюшайш! Стари работат льошо. Нов работи хубаво. Браво! — той взе фенерчето си и отмина нататък.

„Старите“ спряха работата, уморено положиха чуковете на земята.

Един вагонеткаджия — дребен, черен човечец, допълни вагонетката, хвърли лопатата и заядливо каза:

— Не се сили много — ще се спънеш! — и забута нагоре, по ниската галерия

Помощникът, който държеше барамината, възрастен планинец с големи черни мустаци дружески се обърна към Стефан:

— Недей така. . . Нормата едва се изкарва за десет часа — сам ще видиш. . . — той закашля с остра, свиркаща кашлица. — Мокро е. . . Вечер краската и ръцете болят.

Стефан гледаше намръщено — той сякаш едва сега забеляза и водните струйки по стените, и локвата, в която сам беше стъпил.

И ето — той отново и отново стоварваше чука върху желязото.

Точеха се вагонетките, минаваше времето. . .

Немецът четеше дълъг списък. Рудничарите смръщено и напрегнато слушаха.

— Шахта „Родина“ — Димитър Раданов, Стоян Стойчев, Иван Илиев, Рамадан Юсеинов, Христ Коцев — уволнени! . . . Шахта „Огоста“ — Асен Веренишки, Владо Ангелов, Харалампи Танкин — уволнени!

Стефан удрише, ронеха се камъните, течеше времето. . .

Счетоводителят с бързи, подвижни пръсти отброи няколко книжни банкноти.

— А защо толкова? — попита Стефан.

— Надниците се намаляват с 30%, 12% удъръжки, 7% общински. Подпиши.

Стефан стоеше с писалката и не подписваше.

— Нали казваха, че заплатите остават същите?

— Всичко могат да казват. Ако ти понася — работи, ако не — има много мераклии. Хайде, подписвай, че и други чакат!

Стефан палеше фитил, летяха от взрива камъните, течеше времето. .

Тревожно и често биеше желязото при мината.

От шахтите изкачаха миньори, събираха се на групи. Отдолу, откъм града, тичаха жени и деца.

— Какво има, какво става?

— Нещастие в шахта „Родина“!

Пред шахтата се тълпяха миньори. От нея излезе Стефан, покрит с прах и с дълга, кървава рязка на лицето. Той носеше в силните си ръце мустакатия планинец.

Миньорите мълчаливо отвориха път. Стефан положи човека на снега и с длан обърса лицето си. Някаквалжена изпищя и се хвърли върху жертвата.

— Костадине! Коста!

Но човекът не мърдаше. Той завинаги беше престанал да кашля. .

Мълчаливо и сурово гледаха миньорите.

Как стана това? — попита някакъв

— Капсулите са лоши, господин инспекторе. . . — каза дребният вагонеткадия. — Не експлоадират навреме. Ние предупреждавахме. Дружеството е виновно!

Из тълпата си проправи път немецът.

— Лъжеш! Дружеството не виновно! Капсули добри! Коста сам виновен — стиге по-рано и взрив избухна! Всички видяха. Кажете!

Хората мълчаха.

— Кажете! — повтори немецът. — Кажете Стефан. Ти свидетел.

Стефан мълчеше.

— Нали видя, кажи! . . . Немецът го гледаше в очите със своите студени, безцветно сиви очи. И цялата му фигура мълчаливо, но властно заповядваше: „Кажи!“

Стефан хвърли поглед върху смръщената, притихнала тълпа, после върху убития, над който тихо плачеше жената, и спокойно каза:

— Видях. . . Ще кажа. . .

Той прекрачи краката на убития, приближи се към немца, като че ли щеше да му каже нещо особено важно и поверително, широко размаха ръката си и стовари тежък юмрук в зъбите му.

Немецът политна няколко крачки и се струполи.

Виеше зъл, декемврийски вятър, помиташе снега от улиците и го търкаляше на бели облаци.

Към негозъя вой се присъединяваха сирените на тютюневите складове.

Отговори им басово парната мелница.

Пропищяха свирките на локомотивите.

Някакъв работник в двора на склада размахваше над главата си каскет:

Обща стачкааа! Напушай работатааа!

Към мината вървяха черни тъпни работници. Вятърът на яростни вълни хвърляше в лицата им остър снежец.

Сариев нервно завъртя ръчката на телефона:

— Ало! . . . Дявол да ви вземе! . . . Ало!

Радев, който стоеше при прозореца и прелистваше някаква книга, вдигна ироничен поглед и спокойно каза:

— Напразно се стараете, господин околийски началник! . . . И телеграфопощенци се присъединиха към стачката.

Сариев раздразнено хвърли слушалката.

— Миньорска стачка! Железничарска стачка! Обща стачка! . . . Какво мислят тези комунисти? Те са полудели!

— Боя се, че много хубаво мислят. . . Бих Ви посъветвал да погледнете по-сериозно на тях.

— Благодаря Ви за съветите! — извика Сариев. — Лесно е да се съветва. Стачки, стачки, стачки! Какво мога да направя?

— Вие сте търговец на дребно, господин Сариев!

— Как смеете! . . . Омръзна ми да се бъркате в моята работа! Забранявам Ви повече!

Капитанът хлопна книгата на масата:

— Стига! . . . — гневно извика той. — Достатъчно сме играли на криеница. За цялата тукашна история аз обрах калая, а не вие. Стига! Ще трябва да се разберем. Аз съм изпратен тук от двореца.

Лицето на Сариев омекна и в очите му блесна страх.

— Аз знаех. . . аз се досещах, че вие и Русев. . . Но какво можех да направя — ние сме безпомощни да ликвидираме с тези. . .

— Не се съмнявам, че сте съвсем безпомощен — прекъсна го капитанът — Но! Играта на дребно свърши! Или те, или ние! . . . — Той запали цигара. Седнете, Сариев.

Сариев бавно седна. Капитанът започна с внезапен интерес да прелиства книгата.

— От днес командувам аз. . . — спокойно каза той, без да вдига очи от нея. — Вие оставате околийски, но командувам аз. Ясно ли е? Вие се подчинявате безпрекословно, иначе ще Ви унищожа. Ясно ли е?

— Да. . . — едва промълви притихналият Сариев.

— Слушайте, дворецът не обича вашия Стамболийски. Той е твърде лъв, за да го обичат. . . Но вие сте друго нещо, с Вас може откровено да се припазва.

Сариев, поласкан, благодарствено кимна.

— В настоящия момент — продължи Радев — срещу работниците вие не можете да разчитате на армията. Полицията Ви е слаба, за да се справи сама. Остава ни една трета сила — това са вашите земеделци, оранжевата гвардия. Хвърлете я срещу работниците, докато е време. . . Ясно ли е?

— Ясно! — кимна Сариев.

Капитанът се изправи:

— И още една подробност. . . Не бъркайте двореца и Русев в тази работа. Инициативата е Ваша, следователно и заслугите ще бъдат Ваши.

Сариев изтича до вратата и я отвори:

— Мънков, ела!

Влезе нисък мъж с противно лице на полицейския шпик.

— Заповядайте!

— Мънков, трябва да изпълниш една важна, политическа задача. . .

— Но аз да ви остава — намеси се капитанът, — аз съм войник, а армията не се бърка в политиката. Довиждане, поздравете госпожа Сариева. . .

И Радев внимателно затвори вратата след себе си.

— Мънков, вземай шейната и бягай в Долното поречие. Събери оранжевата гвардия. Кажи, че комунистите готвят революция! Да дойдат и защитят властта и земята си! Разбираш ли, стачка! Бързо!

— Разбрано, господин околийски!

Виеше декемврийският вятър, трупаше снега на преспи.

Снежната виелица се втурваше в опустялата чакалия на гарата и поклащаше надписа: „Поради железничарска стачка движението на влаковете е преустановено.“

Вятърът се провираше между вагоните, вдигаше сняг от релсите и го събираше по гънките на изстиващите локомотиви. По железопътното платно, между спрелите вагони, се разхождаше въоръжена двойка железничари. Хората се огъваха от вятъра, духаха в премръзналите си пръсти и продължаваха нататък.

Голяма група железничари — машинисти, огъяри, стрелочници, се движеха нагоре, към мината. Заедно с тях вървяха техните жени и деца, увити в шалове, кожуси, железничарски шинели.

Минният насип вече беше почернял от народ.

Отгоре, от рампата, някой извика:

— Другари! Другари работници!

Всички се обърнаха нататък, седналите се изправиха.

Това беше социалдемократът Статев.

— Другари, вие сте жертва на провокации! Върнете се на работа, за да не утежнявате положението на работническата класа! Ние, марксистите, сме против такова пилеене на силите. . . Върнете се, господа. . . Другари!

Работниците се спогледаха:

— Ей, кой си ти? — попита някой.

— Аз, от името на нашата партия ви приканвам да пазите спокойствие. В Парламента се очакват реформи!

— От коя наша партия? — попита един човек с войнишки шинел — същият, който през ония септемврийски дни четеше в окопите възванието на Ленин.

— От работническата!

— От коя работническа? — упорствуваше човекът.

Статев сърдито оправя пенснето си.

— От широките социалисти!

Някой изсвири:

— Долу! Смъквай го!

— Това е напразна стачка! — викаше Статев. Работничеството трябва да пази своите жизнени сили!

— Пази ги ти с четиридесет лева надница!

— Вие ще загубите стачката. Ерго — децата ще ви гладуват. Ще ви отнемат всички права!

— Ще отнемат на босия цървулите!

— Дената ни и тъй гладуват!

Статев се обърка:

— Аз апелирам! Апелирам за компромис, за мир между труда и капитала!

Отдолу пресизително засвириха. На рампата се изкачи едър, висок човек, с черна брадичка и любезно потупа Статев по рамото. Статев нахлуши широкополата си шапка и слезе.

— Другари! — извика човекът, но хората не млъкваха. После изведнъж забелязаха кой говори, за миг настъпи тишина, от която избухна възторжено ура. Отново се размахваха шапки.

— Стефан, който стоеше до сестра си, се наклони към вагонеткаджията:

— Кой е този!

— Димитров! Георги Димитров е пристигнал!

Димитров вдигна ръка и хората млъкнаха.

— Ето как учи техният „марксизъм“ . . . Лихварите изядоха народа. Децата ни мрат от туберкулоза, уволниха жените ни от тютюневите фабрики, плащат ти колкото да не умреш от глад, а ти търпи. Търпи и чакай реформи! Лъже тяхната чорбаджийска теория, лъже! . . . Димитров помълча и изгледа вдигнатите към него лица. — Вие, другари рудокопачи, с робски труд вадите сребро. За кого? За Русев и русевци! А за вас — черни гологани . . . Другарите от австрийската тютюнева режия гинат от туберкулоза, а австрийската буржоазия трупа злато от техния кървав труд. . . Работниците от транспорта поискаха своето право и затова техните семейства бяха изхвърлени от държавните жилища.

Зад смълчалата се група работници се приближиха един пристав и няколко полицаи. Приставът посочи с пръст към рампата, където говореше Димитров.

— Ето го! Арестувайте го!

Лесно беше да се каже това, но когато полицаите опитаха да се проврат из тълпата, редиците се оказаха гъсти и непреодолими като стена.

— А вие, другари от мелниците — продължаваше да говори Димитров, — кой взема вашето бяло брашно, кой печели милиони от него! Българската буржоазия. А децата ви ядат хляб от царевични кочани. Чуждата и наша буржоазия са яхнали народа, а господин социалдемократът ни учи да превиваме гръб и да мълчим. . .

Полицанте, проврели се някъде до средата, се оказаха безнадеждно притиснати от работническото море. Един от тях опита да си проправи път с полицейския си авторитет:

— Път! Дай път! . . .

Един огромен работник се обърва към него и респектиращо постави пръст на устните си:

— Шшт!

И застана точно пред лицето му, заслушан в думите на Димитров.

— На какъв компромис между труда и капитала ни учи той? На такъв компромис, при който за капитала остава яйцето, а за труда само черупките! Криво са си направили сметката тези, които са го изпратили! Криво! . . . Ще стачкуваме, ще се борим! Трудещите се не губят от стачките — те излизат по-силни от тях!

— Вярно е! — викнаха отдолу.

— Да живее стачката!

— Да живее Българската комунистическа партия!

Вълнуваше се, шумеше работническото море.

А горе, на рампата, злият вятър духаше в широкото, открито, смело лице на Георги Димитров.

Виеше вятърът и в малкото планинско селце.

На селската улица бяха спрели няколко шейни, натоварени с глътни чували. На предната шейна вятърът развяваше заскрежено знаме със сърп и чук. Хората около тях ситно пристъпваха от крак на крак.

Среден на ръст младеж, в цървули и навои, духаше в премиръзналите си пръсти и отброяваше банкноти в грамаден кожен калпак:

— Тридесет и пет . . . четиридесет . . . седемстотин . . .

От съседната улица се зададе нов керван от шейни и спря. Коларят на челната шейна скочи и се приближи до младежа.

— Здравсти, другарю Дамян! От върбишката комуна — тридесет чувала брашно и две хиляди лева в пари. . .

Зад насъбралите се колари загърмя плътният черковен бас на поп Андрей.

— Какво правите на студа, бре искариоти, митинг ли?

— Помощ носим, попе. На стачкуващите другари от града! — каза Дамян.

Попът замислено се почеса по заскрежената брада:

— Харесвате ми! . . . От всички партии и вери най-вече ми се нравят комунистите! — и погът започна да брои на късите си дебели пръсти. — Дружини сте — аз! Народу служите — буки! Богу басма не цепите — веди! . . . Я ме вземете във вашата партия, а?

Той прихна и загърмя с отворения си искрен смях.

— Поп комунист, а? Виждал ли си поп комунист, а Дамяне? — и погът така се заля в смях, че увлече всички останали.

И също така внезапно, както се разсмях погът при сериозно изражение.

— Дамяне, ела, да те питам нещо. . . — и го увлече настрана. — На стачкуващите, значи, носите. . . — той смутено се изкашля, бръкна изпод расото си, измъкна едър, старинен часовник и го подаде, без да поглежда към младежа. — На, суха пара нямам. . . Вземи го, може млекце, нещо за децата. . .

И той бързо тръгна надолу, полуприсвит от вятъра, затиснал с ръка ки — лимявата си — едър, с развяно расо.

Край Дамян пролетя на коне група въоръжени селяни. Един от тях му се заклани с юмрук. Копитата вдигнаха бял, свежен прах. — Оранжевата гвардия! — извика един от каруцарите.

Дамян погледна след отдалечаващите се конници и пронизително изсвири с уста.

— Тръгваме, другари!

Шейните бързо се понесоха по нанадолницето и на предната се развяваше заскреженото знаме със сърпа и чука.

Бавно вървяха стачниците по главната улица на града и над тях се люлееха просто написаните плакати: „Хляб, работа и жилища!“, „Да живее Съветска Русия!“, „Долу монархията!“

На крак о парии презрени,
на крак о роби на труда!

Отпред вървеше човекът с войнишкия шинел, а сред работниците един до друг крачеха вагонеткаджията и Стефан.

Потиснати и унижени,
ставайте срещу врага!

Песента, голяма и мощна, караше Стефан несъзнателно да си отваря устата. Изведнъж предните редици спряха, раздаде се вик:

— Назад! Назад, ще стреляме!

В гъста верига оранжогвардейците бяха преградили улицата. Зад тях шумно издишваха бяла пара конете им.

• — Назад! — и затворите на пушките застрашително изсракаха.

Песента заглъхна, настъпи тишина. Напред излезе Петър — запъхтян, гневен. Стефан се вгледа в лицето му и също пристъпи.

Селянинът вдигна пушката:

— Ще стрелям!

Стефан продължи да върви.

— Стреляй! — спокойно каза той.

Петър едва сега позна приятеля си и отпусна пушката.

— Защо не стреляш?

— Ти. . . комунист ли си станал?

— А какво от това?

Двамата се огледаха студено и ненавистно.

— Кажи на твоите там да се върнат, за да не плачат майките ви! — И Петър отново насочи пушката в гърдите на Стефан. — Внимавайте, всички селяни са срещу вас!

От страничната улица се разнесе вик:

— Лъжеш! Не всички!

Това беше Дамян. Селските комунисти скачаха от шейните и се събираха напред под заскреженото знаме със сърпа и чука.

Стефан спокойно отстрани дулото от гърдите си.

— Ти какво, пазвантин на буржоазията ли си се цанил?

— Аз пазя земеделската власт и земята си!

— Ето какво са те поставили да пазиш!

И Стефан посочи над главата си: горе висеше фирмичка „Кредитна банка“. И до нея — „Акционерно дружество „Вулкан“.

Мълчеше силната, гъста работническа маса. Човекът с шинела погледни зад себе си, тръгна напред и запя:

Бой последен е този,
дружно вси да вървим

Първите редици тръгнаха зад него, тръгнаха всички.

С интернационала
света ще обновим . . .

Стефан хвана пушката на Петър и я превъртя. Някакъв селянин уплашено стреля във въздуха. На няколко места се сбиха. Мънков вдигна приклад и удари един стар железничар в лицето. От раздраната му буза потече кръв.

Пушката на Петър тежко изтупа на плочника. Петър, вен от себе си, замахна и удари Стефан. Този не му отвърна: той спокойно попипа устната си и погледна окървавените си пръсти.

— Пазиш, значи? . . . Пази. . . пази. . . — плю настрана кръв и отмина.

Петър, смутен и объркан, се наведе, взе пушката и погледна нагоре, където се поклащаше от вятъра фирмичката „Кредитна банка“.

Работническата маса потече нататък като пълноводен, неударим поток.

Крадецът плачката не връща,
властелител — своята власт,
но ний сме армия могъща
кой би се мерил днес с нас!

Изведнъж полицейски свирки надвиха воя на вятъра. Иззад ъгъла изтропотиха коне, отзад от страничните улички идеха други. Жандармите се врязваха в работническите редици, заудряха с бичове.

Размесиха се хора, коне, жандармеристи.

Стефан не чакаше покана — издраскан до кръв, той почти с вдъхновение удряше по нечия тъпа муцуна, късаше нечий сребърни лампази.

И неочаквано проехтя изстрел, втор, трет. Стреляха от конете. Стреляха почти в упор. Страшни, зли, уплашени до смърт полицаи стреляха. Някого раниха в ръката. Някаква жена изпищя. Един работник се вкопчи в нечия ръка с пистолет.

И до Стефан дребният, черен вагонеткаджия се огъна и падна. Стефан го обхвана, повдигна главата му. . .

Наоколо биеха, стреляха, но всичко като че стана далечно — близо имаше само едно лице, дребно, черно, със струйка кръв, потекла от устната му.

Стефан погледна пред себе си с невидящи, големи и безкрайно жестоки очи.

И ето — отново избърснат и чист, със син белег от удар над бузата, той спокойно и тропаво произнесе името си

— Ионов. Стефан Ионов Николов.

Зад писмената маса седеше ниският, стриган човек с войнишкия шинел. Той записа името и вдигна глава:

— А знаеш ли устава на партията?

— Кое?

— Устава на партията.

— Не. Ако ще записваш, записвай!

— В партията не записват — в партията приемат! — човекът с шинела стана и заобиколи масата. — На фронта бил ли си?

— Бях. Виждал съм те на Добро поле — апитираше.

Човекът се усмихна, хвана го за копчето на самото.

Значи сме стари познати. Във Влада участвува ли?

— Участвувах.

— Е, защо там пропаднахме? Оръжие ли нямахме? Или войниците нямаха дух за борба?

— Как да нямаха? Само да имаше кой да

— Тъй! Партията не съумя да застане начело, да ръководи. . . Комунистическата партия трябва да ръководи. . . — той натисна с пръст копчето — и да насочва работническата класа право в целта. Да бъдеш комунист, значи да умееш да ръководиш. . . А ти какъв комунист ще станеш, ако не знаеш даже и устава на своята партия?

И човекът взе от масата книжчица и я подаде на Стефан.

Двамата се слушаха по витата дървена стълба. Изведнъж човекът спря:

— Слушай. . . Другарят Димитров е още в града и полицията го търси. Квартирата, където се крие, не е много сигурна. . .

— Че нека дойде у нас!

— Ти още не си в партията, никой няма да се усъмни. Само за тази нощ, а?

— Бива! — с готовност се съгласи Стефан. — Ти . . . как се казваш?

— Георгиев. . . Христо Георгиев.

Стефан широко се усмихна.

— Знам. Четох името ти в афишите . . . ти си кандидат за народен представител!

Минаваха край някаква стая. Някой влезе и при отварянето на вратата се чу глас:

— Другари, темата на днешния реферат е предстоящите избори и задачата на нашата. . . и вратата се затвори.

Георгиев постави ръка на рамото на Стефан.

Ето, ще идваш в нашите вечерни кръжоци, ще се учиш.

Това партия ли е или училище? — студено попита Стефан.

— Партия. . . — отвърна Георгиев и се усмихна — и училище.

Димитров седеше сам в стаята на Стефан и пишеше нещо: ще вдигне очи, замислено ще захване молива и отново ще склони глава върху ситно написаните листчета.

В такова положение го свари старият бай Йоно. Този учудено погледна непознатия човек.

— Добър вечер! — дружелюбно поздрави Димитров.

— Добър вечер. . . Ти какво — Стефчо ли чакаш?

— Да . . . той излезе замалко — сега ще се върне.

Старецът бутна стол към него, седна и любопитно го заглежда. — Ти май не си тадявашен, а?

— От София съм.

— Как те викат?

— Георги.

Старецът извади старата си табакера:

— Свий си, Герге. . . Тютунът е хубав.

Димитров извади лулата си, продуха я и напълни от табакерата.

— Хубав тютюн! — каза той.

— Какво работиш? По яйца ли насам?

— Не печатар съм.

— Слушай . . . ти да не си от тези — от червените, де . . .

— От тези съм — усмихна се Димитров и изпусна облак дим. — Защо?

— А, нищо — така . . . — и с живо участие добави: — А няма ли утре-вдругиден да загубиме борбата, дето сте започнали, а?

— Борбата, дядо, няма да е за ден и за два. Тя ще продължи години. В тази борба народът може би ще пада и отново ще става, но ще победи. Ще изгони чорбаджиите!

Ще пада, думаш, и отново ще става . . . Вярно е, такъв е народът — жилив е той! Само да ти кажа, едно не ми харесва. Щях да го кажа и на Георги Димитров, само че замина. Мъчно ми е, че не го видях.

— А какво щеше да му кажеш? — толюбопитствува Димитров.

— Така и така, жив да си ни, щях да кажа. Добре си повел народа, а то — изпукахме от сиромашия . . . Само, щях да кажа, дръжте за сиромашта общо. Де на село, де в града — една е . . . Не се карайте. Не е хубаво, дето вчера селяните се сбиха с работниците.

— Прав си — замислено каза Димитров. — Не е хубаво. Една е сиромашията и на село, и на града.

— Затова, Герге . . . — и старецът бавно сви сухите пръсти на ръцете си в юмрук, — трябва общо, като братя.

Димитров отвърна не веднага; почука с пръст изписаните листчета.

— И това ще стане, дядо, скоро селяните ще разберат, че трябва да вървят заедно с работниците един до друг!

И отново хвърли поглед върху листчетата, сякаш това беше съдържанието на ситно изписаните им редове.

Вратата се отвори и вътре бързо влязоха Георгиев и Стефан.

— Стефан намери превозно средство. Да вървим!

Димитров се изправи.

— Чакайте де, чакайте — сега ракийка ще пийнем! — обади се бай Йоно.

— Няма време, дядо, друг път! — и Димитров подаде ръка. — До виждане

— Е, до виждане, Герге . . . А ти отбивай се — пак ще побистрим политиката, а?

— Благодаря, ще дойда.

На улицата ги чакаше колата на Пантата. Облегнати на нея, двама работници мълчаливо пушеха.

— Панта, ето това е другарят. Запознайте се — каза Стефан.
— Пантелей Крачулѝв, мерси — смутено се представи Пантата и отвори вратичката.
— Ще ни откара ли? — попита Димитров и кимна към колата.
— Не я гледайте, че е очукана . . . — обидено каза Пантата. Това е машина прификс! И до джендема ще издържи!
— Е, засега до джендема не трябва — усмихна се Димитров. — Поне до Лом. Хайде, другари, до виждане!
Димитров подаде листчетата на Георгиев.
— Изпрати това в София. За „Работнически вестник“.
Той се ръкува с Мария, Стефан и Георгиев и седна в колата. До него се настаниха двамата работници.
— До виждане!
Колата задрънча и се понесе. Тримата дълго гледаха нататък в тъмнината.

Стефан и Мария се върнаха в къщи.
— Забрави лулата си! — каза бай Йоно. — Умно момче, акъл и половина!
— Какво ти момче — това беше Димитров.
— Кой?
— Георги Димитров!
Бай Йоно ахна и се отпусна на стола, погледна лулата и внимателно я остави на масата.

Русев, увит през врата с мек вълнен шал, отпи от горещия чай, опари се, закапля. После бръкна под домашното си палтенце, извади термометър и го погледна на светлината на прозореца.

— Тези криминални типове ме поболяха! — нервно изхриптя той.
— А ти защо се тревожиш толкова? — без особено участие каза Русева, огледа се в огледалото, оправи косите си, обърна се и отново се огледа през рамо. — Това ти вреди!

Русев зашляпа с пантофите си по стаята и викна:
— Защо се тревожа? Защото мината е спряла, мелницата не работи, влаковете стоят. Ето затова! Всеки ден ми струва сто хиляди лева!

И той сърдито изтръсна термометъра.
— Колко жалко, че влаковете не работят. На 7 февруари има бал на Червения кръст в София.

— Вървете по дяволите с вашите балове!
— Колко си груб! — спокойно констатира Русева.

На вратата плахо се почука.
— Да . . . а . . . — изпя Русева.
Влезе бай Йоно, стиснал в ръце калпака си. Зад него Стефан с любопитство огледа богато обзаведената стая.

— А дойдохте ли? Влизай, бай Йоно! — омекна Русев.
— Оттук, оттук . . . — с пръст посочи жена му откъде да минат, за да не изцапат килимчето.

— Елена, моля ти се! — със сърдито раздражение каза Русев.
Русева хвърли още един поглед към огледалото, погледна непознатия млад мъж и излезе.

— Викали сте ни, господин Русев . . . — каза старецът, като въртеше в ръце калпака си.

— Да . . . — каза Русев, без да смене очи от Стефан — седнете, седнете де . . . Стефан приседна на крайчеца на стола, а баща му остана прав.

— Значи това е твой син . . . Като такъв те помня — и Русев посочи с ръка, — когато идвахме с баща си. А сега вече работиш в мината!

Стефан го гледаше мрачно и недоверчиво:
— Никъде не работя . . . Сега е стачка!
— Да, стачка! — Русев помълча и замислено забарабани с пръсти по масата.
— Ти, бай Йоно, колко години си при мен?

Трийсет, господин Русев.
— Е, карали ли сме се с теб?

— Каквото е право — право е . . . Не сме.
— Не сме! Затова, когато поиска да взема сина ти на работа, аз ти направих услуга. Свой човек, мислих си. А какво излезе?

Бай Йоно хвърли бърз поглед към сина си, после наведе очи към ръцете си, които мацкаха калпака.

— Подведе се по разни . . . — започна Русев, но Стефан го прекъсна:

— Никой не ме е подвеждал! Затова ли ни повика?

— Гледай го какъв бунтар се е извърдил! Ще ти кажа аз защо съм ви повикал . . . Слушай, станалото — станало. Аз искам да ти помогна . . . Заради баща ти. Иначе тоя път, по който си тръгнал, ще те докара до затвора. Ти сигурно знаеш кой е виновникът за стачката?

— Знам.

— Ще ми го кажеш — властно каза Русев. — Ще ми кажеш кои са комунистите в мината . . . Утре заранта с твоите приятели ще започнеш работа. А щом едни започнат, и другите ще се върнат . . . Аз няма да забравя това — ще те преместя на лека работа . . . Искаш ли да станеш надзирател!

Стефан отговори не веднага:

— Да вървим!

— Чакай, чакай — къде? . . . Не ми каза кой е виновникът за стачката!

Стефан отговори не ведага:

— Ти.

Русев ядосано хлопна с длан по масата:

— Аз те питам за комунистите.

Не ги познавам.

— Виждаш ли? — обърна се Русев към стареца. — Посъветвай го като баща!

— Не мога аз . . . да го съветвам да иде . . . против своите.

— Аз не съм ли свой?! — почти изкрещя Русев.

Бай Йоно уклончиво поклати глава и не отвърна.

— Значи и ти си с тях? — присви очи Русев.

— Е, какво разбирам аз . . .

— Разбираш ти! Всичко разбираш ! . . . Ако до утре сина ти не ми каже това, което го питам, и не се върне на работа . . . да не ми си се мярнал повече! Стариат учудено го погледна и тихо попита:

— Пъдиш ли ме?

— Помисли добре! Аз те гледах като човек от моето семейство. И за благодарност . . .

— А хората от твоето семейство . . . бавно каза Стефан — имат ли ризи? Погледни! — и той разтвори полушубката на баща си. — За трийсет години труд една закърпена риза му е останала.

— Марш! — кресна Русев — говеда!

— А ти не викай — спокойно каза Стефан, — ние и без това ще си идем!

И тръгна. Старецът го последва, но при вратата се спря и обърна. И внезапно взел някакво решение, той с бързи, треперещи пръсти измъкна от джоба на полушубката първо лулата на Димитров, после някакъв лист и го хвърли.

— На ти разрешителното за файтона! — поиска да каже още нещо, но погледна лулата, решително я пхна в джоба си и хлопна след себе си вратата.

Беше ярък слънчев ден. Стефан спря пред неголямото здание с фирма „Клуб на българската комунистическа партия (т. с.)“ доколеба се, погледна книжката, която държеше в ръката си, и влезе.

Вътре беше многолюдно и шумно. Минаваха хора, обхванали с две ръце по куп книги и свитъци афиши, носеха нанякъде голям плакат: „Гласувай с червено-виновената бюлетина!“

Край Стефан мина човек с дълги коси, с червена, пристегнатата на кръста тодстоевка.

— Къде е моят кръжок? Не знаете ли в коя стая е моят кръжок? — и тъй втренчи в Стефан късогледите си и умалени от дебелиите стъкла очи. — Другарю, защо закъснявате?

Стефан го гледаше учудено.

— Вие не бяхте ли в моя кръжок?

— Не.

— Грешка, грешка — Трябва да го посещавате. Това е полезно!

Той поиска да тръгне, но Стефан го задържа за ръкава.

— Извинявай, другарю . . . Обясни ми това нещо . . . и той разтвори книжката. — Ето отгук . . . „Увеличението размера на капиталите . . .“

Човекът почти залепи нос до книжката, после вдигна глава:

— Много просто, много просто . . . Увеличението размера на капиталите, тоест, концентрирането на финансовия капитал в ръцете на монополите и тръстовете, увеличавайки, от една страна, свръхпроизводството и предизвиквайки масови локаути, от друга, задълбочава кризата на капиталистическото общество, което, както казва Маркс, има в лицето на индустриалния пролетариат своя гробар. Ясно ли е? — каза той, без да си поеме дъх.

Стефан се почеса по тила.

— А че . . . ясно е. Какво има тук за неразбиране . . .

— Катранджиев, в коя стая е моят кръжок? — и човекът отлетя нанякъде, развявайки дългите си коси.

— А може би не е съвсем ясно? . . . — чу Стефан женски глас.

Зад гърба му стоеше млада, мургава жена с прибрани на тила коси.

— А не, защо . . . — смути се Стефан.

— Това е нашият адвокат Вълков . . . Всичко обяснява по адвокатски!

— Защо, той добре си обяснява. Само че аз не го разбирам, малко съм учил . . . — смръщено каза Стефан.

— Искаш ли аз да ти дам друга книжка — там е съвсем просто — дружески каза жената и го поведе.

Тя затърси из библиотеката и измъкна малка, протъркана книжчица.

— „Кой на чий гръб живее“. Прочети я, тя е хубава . . . После ще поговорим, искаш ли?

— Добре . . . Запиши я на Стефан Ионов — и той широко се усмихна.

Библиотекарката се вгледа в лицето му и весело, лукаво огънче заигра в очите ѝ.

— Че ние се познаваме с теб! . . . Ти бил ли си фронтовак? Помниш ли пункта на „Червен кръст“?

Усмивката за миг се стопи на лицето му, той смутено и с мъка преглътна.

— Учителката . . . — не веднага промърмори той.

— Същата!

— Ти . . . тогава . . . извинявай, че те обидих!

— Не помня такова нещо — лукаво се усмихна девойката.

— Стефан се нахрани да каже още нещо, но отново преглътна и избуботих под мустак:

— До виждане!

Той тръгна, но се блъсна в някакъв човек и вместо извинение смутено му кимна:

— До виждане!

— Другарю, забрави си книжката!

Това още повече смути Стефан. Той се върна, взе книжката и бързо се отпрати към изхода.

— Когато я прочетеш, нали ще дойдеш?

— Ако имам време . . . — той без нужда, пресилено и гузно се усмихна и бързо се измъкна навън.

Библиотекарката учудено погледна след него, докато излезе и вдигна рамене. Поле извади картоната му, топна писалката в мастилото, спря, усмихна се на някаква своя мисъл и с бавен четлив почерк написа: „Кой на чий гръб живее“.

Мина време, ръката задраска тази книга и написа: „Наемен труд и капитал“.

И на картоната вече имаше колона задраскани книги, сред които личаха „Майка“, „Спартак“, „Сършел“, „Комунистически манифест“, и под нея се редяха четливите букви на библиотекарката: „Що е фашизъм?“

И ето — той запалено говореше на някакъв селянин:

— Фашистите готвят преврат! Затова те искат да ви хвърлят срещу нас, за да ни бият поотделно!

Вървеше Стефан по стръмните, междуселски пътища.

Говореше, запотен и разгърден, пред група селяни в задимена кръчма.

— Комунистите се обръщат към вас, бедните селяни, организирани в Земеделския съюз, с предложение за съвместни действия.

И отново той вървеше към друго село, отново разгорещено приказваше:
— Разберете! Фашистите ще надянат примка на врата и на работниците, и на селяните

Течеха пролетните води. Огоста носеше разбитите, предали се ледове.
Стефан и Вяра излязоха на хълма при шосето. Зад тях бяха останали последните кътички на града.

Разделиха се. Той тръгна надолу, но спря и се обърна.

Вяра окуражително и весело му махна с ръка. Махна му с ръка и дълго, дълго гледа след него.

Шуртяха пролетни поточета. Стефан вървеше към белеещото се на склона село

Раздаде се изстрел. Балканското ехо го повтори, потрети.

Стефан учудено се обърна и падна по очи.

Отново стана тихо: длюкочеха поточетата и птичките весело чурулижаха по клоните.

Петър нервно се разхождаше из общината:

— Кой стреля, неговата кожа?

В стаята се бяха събрали няколко души от дружбата. Сух, слаб селянин каза:

— Знам кой е . . . Ето тоя — Мънков!

Петър го хвана за яката, приближи лицето му до своето:

— Ти ли стреля?!

— Добре де, какво, ако съм аз? . . . Ще ме арестуваш ли? Сариев ще ме пусне!

Петър го блъсна и Мънков се залепи за стената. Той зло се усмихна:

— Пази се да не изгърмиш и ти . . . Скоро ще си разчистим сметките! той излезе и хлопна вратата след себе си.

— Куче! . . . — гневно каза Петър и взе от масата някакво листче. — „Смърт на комунистите! Да живее БЗНС!“ Вчера пръснаха по село тези листчета, а днес . . . та сега ли му е времето за това?

Вратата шумно се отвори, влезе Дамян. Трудно беше да се познае в този разгневен човек спокойният младеж от стаичните дни.

— Така ли ще се борите срещу комунистите? Всичките не можете разстреля! Подлеци!

— Ей, по-тихо, че и без това . . . — и Петър стисна коравия си юмрук, готов да го стовари.

— Иди, Стефан те вика.

— За какво? — попита Петър.

— Днес трябваше да отговорите на предложението за съвместно действие.

Петър смутено се спогледа с другите.

— Няма какво да отговаряме. Сариев вече каза — орталък с комунистите не правим!

— Иди, иди, кажи го сам . . .

Петър объркано пристъпи от крак на крак, изкашля се в шепата си и решително излезе след Дамян.

Петър влезе в другата стаичка. Стефан лежеше на кревата. Той опит да се повдигне, но болката го повали отново.

— Е — попита той, — свършихте ли си работата?

— Не сме ние — отвърна Петър, като смутено въртеше сламената си шапка в ръцете.

Стефан посочи раненото си рамо и махна с ръка:

— Аз не за това . . . Взехте ли, казвам, решение?

Петър не отговори веднага, после се реши и твърдо каза:

— Да. Ние сами ще си действуваме!
 Усмивката слезе от лицето на Стефан:
 — Слушай, фашистите готвят преврат! . . . Наложете на Сариев да въоръжи работниците! Дайте оръжие!
 — За да направите революция ли? И да ви дадем — ще ви дадем пред самия преврат!
 — Тогава ще бъде късно! . . . Не слушайте Сариев — има два земеделски съюза! И ти си в дружбата, и този, дето ти пие кръвчицата! Разберете — или с буржоазията против комунистите, или с нас против буржоазията!
 — С комунистите фронт не правим! — твърдо каза Петър. — Ние си имаме самостоятелно селско управление!
 Стефан кимна, но се въздържа и спокойно продължи:
 — Прочети статията на Димитров! . . . — той с мъка бръкна във вътрешния си джоб, извади вестник. — Ние заедно напуснахме фронта, Петре. Заедно минахме през Владая. А борбата срещу фашизма е борба срещу войната. Прочети!
 В статия бързо се вторна Дамян:
 — Стефано, дойдоха от града! . . . Докарали са войска, пристигнал е Радев. Черният блок готви нещо!
 Стефан гневно погледна към Петър, бързо скочи от леглото и се намръщи от болка.
 — Дамяне, веднага . . . трябва да съм в града!

Нощ. Забиха военни барабани и в техния грохот се вплете „Шуми Марица окървавена . . .“
 В сянката на домовете прибягваха войници и на осветените от фенерите полета пушките им зловещо просветваха.
 Проехтяха в нощта кавалерийски копита.

В чакалнята на околийското като на тръне стоеха Статев, Сариев, някакъв стар поп и още няколко представители на местната буржоазия. Проведоха арестуван човек. Отвреме навреме някъде равен глас непрекъснато повтаряше:

— София . . . Ало, София . . . Свържи ме със София . . . София

Най-сетне вратата се отвори и излезе Радев — с разкопчана куртка, разочарен, с уморено лице.

Чакащите се изправиха.

— Христос воскресе, господин капитан! . . . очаквателно го поздрави попът.

Радев въздъхна и тържествено каза:

— България воистина воскресе!

Въздържаният дълго порив бурно се изля: попът пригърна капитана, другите се хвърлиха в прегръдките си. Само Сариев стоеше настрана, смутено и неловко усмихнат.

— Господа, какъв миг! Сюблим, господа! — патетично извика Статев.

— Господин Сариев . . . — каза капитанът. — Ще ви се наложи известно време да останете в къщи . . . Наречете го — домашен арест!

— Но вие сам ме повикахте!

За два часа много неща се измениха, господин . . . бивш сколийски управител! Моля да си идете в къщи!

Сариев погледна хората, не намери в никого съчувствие и пресилено се усмихна:

— Както заповядате! Но ако потърбявам, помнете, че аз съм на услугите на негово величество и на господин Русев. Довиждане, господа! . . . — и той излезе.

— Какви новини, капитане? — бързо попита Статев.

Радев прие необичайно тържествен вид:

— Мога да Ви съобща, че тази нощ в София е извършен преврат. Имаме нов кабинет начело с професор Александър Цанков!

Статев изръкопляска възторжено, после се смути и оправи пенснето си.

— А Стамболийски? — попита някой.

— Той скоро няма да бъде между живите.

— Слава богу! . . . Бог да го прости! — бързо се прекръсти попът.

— А сега на работа! — продължи Радев. — В града, господа, е обявено военно положение. Трябва да изберем временен граждански комитет. Предлагам

трима от вас с председател . . . — капитанът изгледа хората — Статев. Един социалдемократ ще бъде твърде удобен . . . от политическа гледна точка.

— Не, не — аз не мога да председателствам тричленка, която има за цел да закрепи авторитета на короната. Аз като марксист . . .

— Разбирам, разбирам, драги Статев. Но става дума не за короната, а за предотвратяване комунистическата революция.

Статев изписа на лицето си героично страдание и накрая каза:

— Да интересите на отечеството стоят по-високо от теснопартийните интереси. Местната социалдемократична организация тържествено и с чувство на отговорност пред трудещите се приветствува новата власт! Ерго, господа, аз съм съгласен!

Надолу по улицата войници носеха картечница.

Профучаваха камионите на шпицкомандите.

Товареха арестуваните като добитък. Чукаха с приклад на нечия врата, разбиваха врата и нахълтаха в дома.

Влачеа ранен към камиона, блъскаха го. Раненият издебна миг и побегна по улицата. Офицерът стреля в гърба му. Човекът разпери ръце и падна.

Затропаха и на вратата на Стефан.

Мария му помагаше да се провре през задното прозорче на кухнята.

Заблъскаха:

— Отваряй!

Резето не издържа и вратата се отвори. Войници и цивилни нахлуха в стаята. Поручикът блъсна стареца настрана и се втурна в кухнята. Мария по нощница уплашено стоеше в ъгъла. Офицерът погледна през прозорчето и стреля — един, два, три пъти. А Мария, включила ръце при гърдите си, стоеше занемяла от уплаха, широко разтворила очи.

Съмваше се. На полянката при лозята, закрити от храсти и дървета, бяха събрани двайсетина комунисти. Някъде сухо и отчетливо затрака картечница, пресека на миг като задавена и отново продължи.

Отдолу изтича някакъв младеж с пощенска униформа.

— Казвай, какво става? — хвърлиха се към него хората:

— Ох, чакайте . . . Земеделците от Долното поречие са се вдигнали. Замина за там войска. Много войска!

Настъпна тишина. Някъде отдалеч отново затрака картечница, обади ѝ се друга (плава). Далече избухнаха бомби.

— Ние трябва да се присъединим към земеделското въстание — внезапно продължи Стефан някакъв, започнал по-рано спор. — Можем да вдигнем няколко хиляди души! Дамян със селските комунисти е отишъл на помощ! А ние чакаме...

— Дамян е сбъркал! — упорито тръсна глава Вълков, от което дългите му коси паднаха над очилата. — И затова ще бъде наказан. Ние трябва да пазим силите си!

— За кога? — гневно извика един миньор. — Ако фашистите се закрепят, вече ще бъде късно!

— Другари — обади се Вяр, — откога комунистите са станали страхливци? Да се присъединим!

— Вярно е! — съгласи се миньорът.

Всички започнаха едновременно и възбудено да говорят:

— Вярно е, да се присъединим!

— Шт, по-тихо, другари! . . . — вдигна ръка Вълков. — Другарят Георгиев е в София. Без него не можем да решаваме! . . . Разберете, земеделците защитават властта си. Това е борба между две буржоазни групи и ние трябва да пазим пълен неутралитет!

— Неутралитет! Скоро ще го почувствуваме на гърба си! — каза Стефан.

— Предлагам да гласуваме резолюция за присъединяване към въстанието и да я пратим в ЦК! — обади се Вяр.

— Да гласуваме, другари! — подкрепи я някой.

— Какво гласуване? — надвика го Вълков. — Другарят Георгиев е в София и ние не знаем решенията на ЦК! Не знаем още какво става и в съседните околии.

Другари! Ние трябва да запазим желязна дисциплина и да чакаме директиви! А дотогава — неутралитет. Никаква намеса! Това е единственото правилно решение!

Настъпи неловко мълчание.

Далече тракаха картечници, избухваха бомби.

Тракаха картечници, избухваха бомби.

Един конник бясно се носеше по шосето и вдигаше бял облак прах след себе си. Конникът спря при лозята и бързо скочи на земята.

Младеж, въоръжен с пушка, съобщи на събралите се в лозята:

— Другари, пристигнал е делегат от земеделците!

Хората се спогледаха.

— Иди, виж какво иска! — каза Вълков на Стефан.

Стефан бързо се спусна по пътеката, излезе на пътя. Там, до неоседлания запотен кон, стоеше Петър. Дватамата смутено и неловко се спогледаха.

— Здравсти, Петре . . .

— Вие бяхте . . . прави. Изплатиха много войска — не можем се задържа дълго . . . Ида от селските дружби при Долното поречие . . . Вашата партия може ли да ни помогне?

Стефан сякаш се стресна от въпроса и не веднага глухо отвърна:

— Партийното ръководство . . . реши да запази неутралитет .

— Но ние загиваме, фашистите ще се закрепят!

— Не можем да ви помогнем . . .

— И ти ли така мислиш, Стефчо? — с молба в гласа си попита Петър.

Стефан помълча.

— Аз мисля . . . както мисли Партията.

Петър замислено поглади коня по запотената шия.

— Може и да сте прави . . . Но нашите момчета мрат . . . Добри момчета . . . — и очите на този прост селянин се напълниха със сълзи.

Той се обърна, метна се на коня и полетя назад.

Стефан остана неподвижен. Отново затрака картечница. Той се намръщи до болка — сякаш картечницата стреляше в него, свали каскета си, замислено го погледна и с внезапно нахлула ярост го тупна в земята.

— Неутралитет!

Летяха камионите с шпикомандите. Хвърляха хората в претъпкания до отказ арест. В дъното на ареста бяха седнали в кръг Вълков и още няколко комунисти от лозята. Блъснаха вътре нов арестуван. Той се вгледа в групичката и иронично попита:

— Какво, конгрес на неутралните ли правим? Честито, дочакахме!

И той сърдито се облегна на стената с гръб към групата.

Беше тъмна, безлунна нощ. Стефан се изкачи на билото на хълма, където гореше огън. Залая овчарско куче.

Овчарят, наметнат с ямурлук, се изправи, вгледа се в идващия човек:

— Кой е? . . . Ти ли си, Стефчо? . . . Влез, вътре е.

Стефан влезе в осветената от газова лампа овчарска колиба. На постластия легло лежеше Петър с превързана глава. Раненият го видя, отвърна очи. Стефан мълчаливо седна до него.

— Дай цигара! — наруши мълчанието Петър, без да го погледне.

Стефан му подаде и сам запали.

— Въстанието . . . навсякъде било смазано, Петре . . . И в Шумен

— Знам.

Петър гледаше тавана с широко отворени, замислени очи.

— Сърдиш ли се? — попита Стефан.

— Не . . . Не ви послушахме навреме . . . Грешката е наша!
Стефан не веднага отвърна, въздъхна:
— И наша . . .

— — —
Първите слънчеви лъчи пронизваха на дълги снопове утринната мъгла и проникваха в рядката букова гора. На наклона между стволите бяха насядали стотина души. Между тях седяха Стефан, Петър и Дамян.

Христо Георгиев започна направо делово:

— Другари! Другарите Димитров и Коларов посочиха нашите грешки и ние трябва дълбоко да ги осъзнаем и поправим. Днес, когато буржоазията сключва своя единен фронт срещу работниците и бедните селяни, ние сме длъжни да създадем единен фронт на трудещите се маси. Ние ви питаме, другари земеделци, съгласни ли сте да приемете задружната борба с Комунистическата партия, с нас работниците и селяните, които следват нейното знаме? Съгласни ли сте да се борите с нас против настъплението на капитала, против реакцията и фашизма.

— Съгласни сме — извика сухият селянин от селото на Петър. — Сгрешихме — тури му пепел!

Изправи се една жена с горящи, умни очи:

— Блокарите бият, затварят, разстрелват. Къде е брат ти, Василе? А на теб къде е баща ти? Къде се нашите мъже, бащи и братя? В занданите, по участъците, в черната земя! Заедно лежат и комунисти, и земеделци! А ние какво — още ли ще се караме? Една е ориста ни, братя, един е врагът ни — да се сдружим!

— Да живее единният фронт — викнаха някъде отзад.

— Пред нас, другари — продължи Георгиев, — стоят два пътя: или да вдигнем ръце, да се откажем от борбата, да загинем, или — всенародно въоръжено въстание в името на работническо-селско правителство, в името на истинската работническо-селска демокрация.

— Да живее въстанието!

— Какво ще да избираме! Дайте пушки!

— Въстание! Друг път за нас няма!

— Предлагам да гласуваме — каза Георгиев. — Кой е за единния фронт срещу фашизма, за подготовка към всенародно, въоръжено въстание?

Петър мина отпред и извика:

— Земеделските делегати от Долното поречиe!

Група селяни вдигнаха ръце.

— От Превала! . . . От Средец!

Изправи се Стефан:

— Комунистическите делегати от първи градски! От втори градски!
От първи селски! . . .

Обади се Дамян:

— Седем делегати от първи селски са арестувани!

И само той вдигна ръка.

Мълчаливо и тържествено стърчеше гората от ръце.

Дамян наруши тишината:

— Да живее единният фронт, другари! Да живее въстанието!

— — —
Радев спокойно каза на изтъналите се двама поручици:

— В Стара и Ноза Загора са почнали метежи и ние трябва с желязна ръка да запазим спокойствието в нашата околия. Утре тук пристига войска. на Вас, поручик Стоименов, възлагам да проведете най-строгo военно-обсадно положение!

— Слушам, господин капитан!

— На вас, поручик Брайков — да проведете щателен обиск на населението и изземване на всичкото му оръжие . . . Включително войнишки ножове, ками, ловни пушки. . .

— Слушам, господин капитан!

— Желязна ръка, господа офицери! Негово величество ви възлага висока задача!

— — —
Биеха палки върху барабан. Глашатаят — побелял старец, постави очилата си:

О-о-обявление! . . . Първо. Съ-ъ-общава се на гражданите, че от днес се забранява движението след 8 часа вечерта без открити листове. . . Второ. Съ-ъ-общава се на гражданите, че Христо Георгиев, бивш народен представител, Стефан Йонков, работник, Димитър Йорданов, пощенец, Георги Стойчев, работник, Петър Балчев, служащ, са обявени за разбойници. Който ги предаде на властта, живи или мъртви, ще получи до десет хиляди лева на човек! Трето. старецът заби нос в листа: — Няма трето. Военен комендант Радев, председател на тричленката — Статев.

И палките му отново заиграха по барабана.

Беше нощ. Валеше зъл, ситен дъжд.

По шосето задрънча автомобилът на Пантата. До шофьора седеше Вяра, наметната с черен шал.

На прелеза при железопътната линия беше спусната бариера. Колата спря, към нея се приближиха двама войници с фенер.

— Ей, накъде? — попита единият.

— В Белия извор — отвърна Пантата, — пренасям баба си.

Войникът ги освети с фенер.

— Много ти е млада бабата — засмя се той.

— Баба е отзад! — скръбно промълви Пантата.

Светлината от фенера падна върху задното седалище, където беше прикритен мъртвешки ковчег.

— Покойница ли?

Пантата тежко въздъхна:

— Да. Старата маркиза предаде богу дух!

Войникът учудено се спогледа с другаря си:

— Този не е с всичкия си!

— Не съм! — охотно се съгласи Пантата. — Това е от скръб!

Вдигнаха бариерата.

— Карай!

Колата потегли нататък.

Шосето навлезе между тъмните царевични ниви. Пантата спря и изсвири с уста. Някъде от царевичите му отвърнаха. Наизлязоха десетина души, мокри до костите. Стефан отвори вратичката:

— Здравейте! Носите ли!

Пантата посочи с палец зад гърба си:

— Трупът на старата маркиза е отзад!

Хората измъкнаха ковчега, отхлупиха капака. При мъждивата светлина на фенерчето, прорязана от блестящите конци на дъжда, дъснаха дулата на пушки.

— Вземай бързо! — каза Стефан.

Пушките минаваха от ръка на ръка.

Стефан хвана Вяра под ръка, поведе я надолу:

Кучешко време! . . . Какво има ново, получи ли се паролата?

Още не. . . . Денят на въстанието е определен за 22 септември.

Стефан и Вяра вървяха по мокрото, кално шосе и не забелязваха дъжда.

— Колко години се познаваме. . . — тихо говореше Вяра и гледаше пред себе си. — Виждахме се всеки ден. . . не забелязах как свикнах с теб. . . А сега една седмица не съм те виждала и едва дочаках. . .

Стефан спря, ласкаво я погледна и нищо не отговори.

— За какво мислиш? — тихо попита тя.

— За въстанието. . . и за нас. Колко хубаво ще бъде, когато победим!

Вяра махна падналия на челото му мокър кичур, от който се стичаше вода.

— Да се разходим още. . . Времето е хубаво — каза тя и двамата тръгнаха обратно, хванати ръка за ръка. Скоро се загубиха в дъжда зад черните, спящи царевичи.

Пантата пушеше в шепата си и чакаше да разтоварят оръжието.

— И в Солун съм бил пленник, и в Деде Агач, и на остров Трикери .
Леле, колко пушки имаше там през войната — цели планини! — мечтателно говореше той.

— А във Франция бил ли си? — любопитствува един селянин.

— Не — с независим тон каза Пантата. Президентът ме покани, но нямах време да замина. . .

— А как е революция по французки?

— Революция? . . . Алонзанфан! авторително отсече Пантата, изплю утарката и се залови за манivelата.

— — —

В малката бяла къщичка сред лозята направо на пода бяха насядали десетина въоръжени комунисти.

Външната врата изскърца и хората като под знак скочиха от местата си. Влезе Георгиев, придружен от млад мъж с очила:

— Другари, паролата пристигна! . . . — бавно и необикновено спокойно каза Георгиев. — Въстание! Тази нощ в дванадесет часа .

— — —

Един конник бясно яздеше по междуселския път. Той пристигна на село, без да слиза от коня, запъхляно каза нещо на Дамян и продължи пътя си.

Три селяни на оседлани коне се разделиха на кръстопътя, където бяха заковани пътепоказателите, и се загубиха в облаци прах зад узрелите царевичи.

В града един младеж тихо почука на стъклото на схлупена къщичка. Отвори му железничар.

Тази нощ в дванадесет!

Предай на хората си!

Пушки?

Няма. Ще чакате.

— — —

Железничарят се промъкваше между локомотивите на гарата и пошепна нещо на двама машинисти.

— — —

Вяра влезе в къщата на Стефан.

— Марио — бързо каза тя. — Пригответи всички превръзки и кажи на другарките да бъдат готови.

Мария гледаше по детски, с широко разтворени очи.

— Почват ли? А кога?

На Вяра сякаш беше трудно да произнесе очакваната толкова време дума:

Тази нощ. в 12!

— — —

Хората бяха на полянката пред къщичката. Наоколо се простираха лозя, възвишения. Долу, между дърветата, се червеееха покривите на града.

Георгиев разтвори картата на тревата.

— Ние не можем да започнем сами действия срещу града. Ето защо точно в 12 часа моята група заедно с другарите, които ще дойдат от селата, започваме от хълма. Щом запалим огън, ти Стефане, с твоите хора се спускай край черквата към околийското . . . Ти — обърна се Георгиев към железничаря — започвай от моста. Оръжието ни е съвсем малко. Невъоръжените другари ще се въоръжават през време на сражението.

Комунистите, наведени над картата, внимателно слушаха.

— — —

Беше настъпила топла и спокойна нощ — обикновена септемврийска нощ. С отмерени крачки по улиците на града вървяха военни патрули и стълпите им грозно отекваха в тишината.

Часовникът от градската кула бавно и отмерено удари дванадесет.

Часовникът някъде далече довършваше последните си удари. Хората на полянката пред бялата къщичка скочиха, впериха погледи към отсрещния баир.

— Няма огън! — разочаровано каза най-сетне Стефан.

Вяра и Мария напрегнато гледаха през прозореца. Зад тях надничаше бай Йоно.

По улиците, в тъмните сенки на входовете, хората очаквателно гледаха към баира.

Между локомотивите на гарата железничарите със затаен дъх гледаха нагоре.

Гледаха нагоре пред бараките си и рудокопачите от мината.

— Няма огън! Нещо се е случило! — отчаяно промърмори един от тях.

— Къде е огънят, господин Статев? — иронично попита Радев и се отместил от прозореца. — Сънували сте нещо!

Звънна телефонът. Радев взе слушалката.

— Да. . . Капитан Радев. . . Съвсем не, господин генерал! — всичко е спокойно. . . Слушам, господин генерал!

Той бавно остави слушалката и преглътна.

— В съседната околия. . . е започнало въстание!

Удари един. На баира Георгиев нервно се разхождаше:

— Какво стана с хората от селата? Без тях не можем да започнем.

— Може да са се отказали! — обади се някой.

— Глупости! . . . — раздразнено каза Георгиев и се заслуша: идеше конник.

В тъмнината порасна силуетът на Петър, яхнал разпънат кон.

— Другарю Георгиев! — извика той, като едва удържаше коня си. — Срецнахме войска. Не можем да пробием! . . .

Георгиев помълча и замислено каза:

— Цялата страна вече се е вдигнала. . . А ние нямаме дори и 50 въоръжени другари. . . Сами не можем да започнем, а утре ще бъде късно!

— Да започнем, другарю Георгиев! Ти знаеш какви са нашите момчета — всяко струва за десет! — чу се нечий глас.

— Петре, ще пробие ли до заранта? — внезапно попита Георгиев.

Петър отвърна не веднага:

— Ще пробием!

Георгиев се поколеба и решително каза:

— Започваме! Пали!

Един се наведе над купчината слама и драсна клечка кибриг. Петър обърна коня си и полетя назад.

Стефан се вглеждаше в тъмнината. Отсреща високо блесна огънче, разгоря се.

— Другари! — извика той със задавен глас. — Да живее революцията!

— Уррааа!

Комунистите се втурнаха надолу по пътеката.

В града хората наизкачаха иззад храстите и сградите, из тъмните сенки на вратите. Един от патрулите не успя да се огледа, когато вече беше разоръжен.

— Да живее революцията! — викаше някаква девойка и невъоръжена тичаше напред.

Следваха ѝ десетина души с първите две пленени пушки.

Отсреща блеснаха огънчета, загърмяха пушки.

Девойката разпери ръце и политна напред.

По стръмните пътечки се спущаше шепата въстаници на Стефан.

Откъм купата слама ги посрещна пущечна стрелба. Хората се прикриха зад дърветата, откриха огън.

— Напред, другари! За революцията! — викна Стефан и се хвърли напред.

Войниците зад сламените купи отстъпиха. Някой от тях хвърли пушката си и побягна.

— Не бягай! Стой! Стой! . . . — викаше с пистолет в ръка подофицерът. Но вече беше късно; войниците хвърляха оръжието си и вдигаха ръце.

Групата на стария железничар вече беше по улиците на града. Отсреща, от двора на черквата, стреляха с картечница и косяха по цялата улица. Куршумите просвириха край прикритите се въстаници. Картечницата за миг млъкна.

— За Партията! Ура! — викна железничарят и хората се втурнаха напред. Но картечницата отново залая и хората се скриха във входовете, подали дулата на пушките.

Радев притягаше коня в двора на околийското. Статев уплашено се въртеше край него.

— Господин капитан . . . , а аз? — плахо попита Статев.

— Ще останете тук, аз утре ще се върна с войска!

— Ще дойда и аз.

— Ще стоите тук!

— Значи бягате? . . . Офицер! Вие бягате! — нервно и уплашено говореше Статев.

Радев се изправи, приближи се до него и му удари плесница.

— Радев никога не е бягал! — каза той, метна се на коня, прескочи ниската каменна ограда и се загуби в нощта.

Статев се държеше за бузата:

— И все пак бяга. . .

Залегнали зад оградата войниците често стреляха.

Край Статев пропицяха куршуми и той бързо легна на земята, направс върху калната локва.

— Ураааа . . . !

Въстаниците, полуприведени, настъпваха по широката централна улица. Войниците пред тях бягаха, обръщаха се, стреляха и отново бягаха.

От вратите излизаха хора с дървета, с мотики, с ловджийски пушки.

И когато отсреща, откъм баира, се зададе групата на Георгиев, войниците хвърлиха оръжието си и вдигаха ръце.

Хората не се бавеха — нямаха време да вземат пленници. Грабваха пушките на войниците, смъкваха паласките им и продължаваха напред. На площада откъм околийското рязко затрака картечница и въстаниците спряха, веригата се огъна, залегна.

Картечницата от околийското косеше по цялата дължина на улицата и не даваше на въстаниците да вдигнат глава. От пролуката на каменната сграда се виждаше късото и огнено езиче.

— Ммм! Да имахме само две бомби! . . . — процеди през зъби Стефан, прицели се и стреля. После се хлъзна край стената, легна на плочника и бавно започна да пълзи напред. Край него святаха куршуми, а Стефан пълзеше и пълзеше напред — към огненото езиче. Край него се смъкваха олучени въстаници, други вземаха пушките им и прикрити зад входовете, продължаваха често да стрелят.

Ето, Стефан вече беше на петдесетина метра от каменната ограда. Край него избухна бомба, последва я втора, трета. . . Когато димът се разсея, Стефан лежеше, покрит с пръст. Той постоя тъй миг, вдигна глава и продължи да пълзи. Зад него вече пълзяха десетина души.

Бойниците в околийското продължаваха да стрелят и из пушките им често изкачаха и тупкаха на земята димящи гилзи. Няколко войници оставиха пушките си и бързо започнаха да се изтеглят, но офицерът ги забеляза:

— Назад, мързавци! Ще ви застрелям!

Бойниците погърно се върнаха към пушките си, следвани от дулото на пистолета.

Картечницата продължаваше да контролира цялата дължина на улицата.

На покрива на съседната едноетажна къщичка неочаквано щръкна дългият като върлина Пантелей. Той бавно вдигна пушката си, прицели се и спокойно стреля. Картечарят се изхлузи от мястото си. На негово място застана друг, но онзи отгоре отново стреля и войникът легна върху картечницата. Поручикът вдигна пистолета си и панически го изпразни срещу изправения въстаник, а той, сякаш нищо не е бил, продължаваше да вдига облаченца прах около картечницата.

Въстаническото ура приближаваше. Тогава поручикът сам се хвърли на картечницата и нейният лай заглуши всичко. Пантелей скочи зад него, обхвана го през мишките. Оттатък стената се чу вик:

— Напред, другари!

И на ниската каменна ограда се изправи и огледа Стефан. Въстаниците прехвърляха стените от всички страни, въоръжени с пушки, сопи, могики. Вкопчиха се групички. Войниците се объркаха, захвърлиха пушките си.

Статев изпълзя иззад натрупаните тухли и вдигна ръце. Той беше изписал на лицето си невинна, глупава усмивка:

— Приветствувам ви . . . от името на трудещите се. . . — но никой не го чу.

Стефан стисна Пантелей за рамото:

— Браво, Панта! Браво, братле!

С приклада разбиха вратата на ареста и оттам изскочиха задържаните хора.

— Доживях. . . Доживях победата! . . . — задавено говореше Вълков и по лицето му се стичаха сълзи. — Момчета! . . . Мои момчета! . . . Другари! . . . — забъркано говореше той и целуваше въстаниците.

— Разрешете да доложя. . . Вие ли сте командирът?

Пред Стефан се беше изправила групичка войници.

— Ние, господин. . . другарю командир. . . такова, може ли да се присединим? Ние още от по-рано. . . но не можеше. . .

Далече често стреляха.

— Хайде да ви видим другари! — викна Стефан. — След мен към пощата!

Той пръв прескочи оградата, следван от войници и въстаници.

В щаба на гарнизона генералът стоеше пред телефона. Русев нервно гризеше нокъта на кутрето си.

— Дръжте се, момчета! . . . Дръжте се, юнаци! . . . — говореше генералът.

И от телефона долиташе слаб, далечен глас:

— Държим се, господин генерал. . . Само че тези много нападат!

— Дръжте се на всяка цена, герои! Утре сутринта изпращам подкрепление! — генералът запуши с длан слушалката и се обърна към Русев. — Пощата ще се задържи! . . . Познавам своите хора!

Изведнъж слушалката затрещя, залука и генералът с гримаса я махна от ухото си. После отново завъртя ръчката:

— Ало. . . Ало, кой прекъсна?

— Кой е? — обади се далечният глас.

— Генерал Петровски. Държите ли се момчета?

— Държим се, господин генерал!

— Утре идваме, дръжте се!

— Няма защо да идвате, господин генерал! Ние ще дойдем при вас! Прификс! Да живее революцията!

Генералът изплашено погледна слушалката и бавно я постави на мястото.
— И пощата е взета. . . Градът е в ръцете на бунтовниците. Бог да пази България! . . .

—
Ранно утро.
На узрелата равнина едва-едва пълзеше влак. От товарните вагони грозно и застрашително стърчаха дулата на пушки и картечници.

В локомотива, с бинокъл в ръка Радев внимателно се вглеждаше в тихите, спящи царевичи.

— По-бавно . . . Още по-бавно . . . — говореше той, без да сменя бинокъла. — Спирай!

Локомотивът пусна пара, изгъшка и спря.

Царевичите не се поклащаха в спокойния утринен въздух и зад тях, над гъстия пояс от дървета, стърчаха камбанарията на черквата и часовниковата кула.

На платното се изсипаха войници в пълно бойно снаряжение. От вагоните останаха да стърчат само дулата на две планински оръдия.

Разбърнаха се вихове, команди:

— Първа рота, строй се!

— Първи, втори, трети. . .

— Трета рота. . . ходом. . . марш!

Войниците в дълга верига нагазиха в царевичите по посока на града.

—
Генерал Петровски стоеше до телефона.

— Поздравлявам Ви, Радев — викаше той в слушалката. — Продължавайте! От Шумен е тръгнал още един ешелон!

Руеев, който стоеше до масата, въздъхна!

— Слава богу . . . Бунтовниците отстъпват. След един час градът окончателно ще бъде в наши ръце. . .

—
Христо Георгиев, залегнал зад картечницата и захапал устни, стреляше от камбанарията на черквата. Вълков, разчорлен, със слепена на кичури брада и опушени очила, му подаваше лентата и картечницата неуморно и яростно хвърляше надолу дълги, смъртоносни откоси.

На улицата, препречена от набързо направена барикада, въстаниците задържаха настъплението на войниците; стреляха мълчаливи, съредоточени, сурови.

Стефан не вдигаше глава от приклада на димящата си пушка, без да има време да избърше кръвта, която се стичаше от челото му и прорязваше бузата с мокра, червена рязка.

Войниците се вдигнаха на атака. Звучеше тяхното обучено войнишко ура. Тогава картечницата на Георгиев отново затракваше и отново войниците се връщаха на старите си места, оставили на широката прашина улица няколко убити.

Въздухът беше пълен с дим и честа стрелба. Край черквата се вдигаха високи, черни стълбове от артилерийските снаряди на Радев.

Вяра, Мария, жените превързваха долу — под самата барикада, а отатък буретата, каруците, кой знае как попадналата детска количка, отново се надигаха плътното войнишко ура.

Стефан се прицели, стреля, но се чу само глухо щракане.

— Патрони, давайте патрони!

При него догълзля бай Йоно и му подаде пачка.

— Стефчо. . . Няма повече. . . — извика той в ушите му.

— Къде са Дамян и Петър? Къде са другарите от селата?

— Няма ги, Стефчо!

И сред артилерийските залпове и трясъка на пушечните изстрели все по-често се чуваха подвиквания:

— Ей, патрони!

И отново, и отново се надигаха войнишките колони:

— Ураааа! . . .

Картечницата от камбанарията раздрусваше набитото тяло на Георгиев и от нейната точна с тълбавойнишките вериги долу се огъваха, разколебаваха се,

отстъпваха. Някъде съвсем наблизо избухна снаряд. Георгиев бързо избърса очите си и продължи да стреля.

— Лента! — извика той.

Вълков изплъзга до него и извика:

— Няма повече!

— Урааа . . .

Долу плътно, човек до човек, полуприведени тичаха войниците.

Георгиев прехапа устните си до кръв. Край него занемяла лежеше картечницата.

Войниците наближиха барикадите, прехвърлиха се през тях. Започнаха ръкопашни схватки. Задните въстаници побягнаха и в паниката си увлякоха след себе си и други. Стефан напразно се мъчеше да ги задържи.

Разгромът беше пълен.

— Урааа!

Георгиев се изправи, хвана с две ръце кичури коса и заби лице в каменната стена.

А долу викът растеше, пълнеше въздуха, заглушаваше гърмежите. Сякаш хиляди, десетки хиляди души викаха.

Вълков развълнувано раздруса Георгиев за рамото:

— Брат, погледни! Погледни какво става! — и изпод очилата му се стичаха едри слъзи, които оставяха чисти следи по лицето му.

Георгиев погледна през процепа на камбанарията: войниците хвърляха пушките и панически бягаха. Този път не те викаха ура.

Откъм баира се спущаше народ — хиляди въстаници, а оттатък билото из-вираха нови и нови . . . Гъстата човешка маса се спущаше надолу като черна, мощна лавина.

Отпред, прилегнали на гривата на конете, летяха Дамян и Петър, а зад тях с трилинейки, берданки, чифтета, пистолети или просто с брадви и сопи, с червени и оранжеви знамена се спущаше отпред неудържимият народ.

На площада лудо и весело писна гайда.

— И-ху-ху! . . . Хайде сега, ситната! А така! Хайде, хоп!

Младият телеграфист беше привел глава към гайдата си, сякаш за пръв път се вслушваше в сложните й извивки. Вълков с червено знаме в едната си ръка водеше ситното, буйно хоро. Той подвикваше, тръскаше глава, развяваше дългите си коси и очилата му с едно ступено и залепено с хартиени ивички стъкло весело проблясваха на септемврийското слънце.

— И-и-ху! — викаше Вълков и водеше веселата група играчи.

Трудно беше да се преброи колко народ имаше на площада. Сега едни казват две хиляди души, други — двадесет хиляди!

Изведнъж по площада се разля шумолене, гайдата млъкна. От дъното се носеше радостно ура, наближаваше насам, завладяваше 'все нови и нови въстаници.

Минаваха Димитров и Коларов. Размахваха се пушки, ръце, знамена.

Димитров пъхом стисна ръката на бай Йоно, ласкаво помилва някакво момиченце, отпредило към него големи, любопитно възторжени очи. После се спря, ръкува се с Пантата, поговори нещо и отмина.

— Откъде се познаваш с другаря Димитров? — попита го един въстаник.

— Кой аз? . . . — сияещо отвърна Пантата. — Аз съм му личен шофьор!

Когато Димитров и Коларов отминаваха, пътеката зад тях веднага се затваряше и хората на гъста вълна ги следваха. Това беше спонтанна, от никого неподготвена манифестация на верността и предаността на народа към своите вождове.

Околийското управление, превърнато в щаб, гъмжеше от народ. По коридорите и дървените стълби шетаха работници, селяни, железничари. Водаха арестувани, мъкнеха пленено оръжие, шумяха, пушеха. Под стълбите спяха въстаници.

Стефан прекрочваше през спящите хора, мина край врати с набързо написани картони: „Реквизиционна комисия“, „Комендант“, спря пред военно-рево-

люционния щаб, където пазеше въстаник с пушка. Стефан показа някакво листче и часовоят го пропусна напред.

В стаята плуваше завеса от синкав тютюнев дим. Димитров отиде насреща на Стефан, подаде ръка:

— Стефана, събра ли си отряда?

— Хората са готови, другарю Димитров.

— Значи тръгваш още тази вечер?

— Разбрано, другарю Димитров.

— А как смяташ да постъпиш, когато войската пристигне на Средец? Ще нападнаш ли?

— Не! — уверено каза Стефан. — Да приема открит бой, значи да ни бият!

— А тогава как? — с живо любопитство попита Коларов.

— Ще заема контролните височини, другарю Коларов. . . Само ако опитат да се придвижат насам, към града, ще ги задържа, докато утре пристигнат гласните ни сили. Без да влизам в открит бой.

— Правилно! — и Коларов с възторг погледна Димитров — Генерал!

— Ето, когато победим, ще те направим генерал! А? — пошегува се Димитров.

— Какъв генерал, другарю Димитров! — усмихна се Стефан. — Нямам маникюр!

— А нашите генерали ще бъдат с мазоли! — обади се от дъното на стаята Георгиев.

Димитров дружески хлопна с две ръце раменете на Стефан:

— Значи до виждане до утре, Стефана!

Стефан прие войнишка стойка:

— Разрешете да вървя!

— Върви!

Стефан се обърна кръгом и излезе, следван от погледите на тримата от щаба.

— Юначага! — каза Димитров, след като Стефан затвори вратата.

Е снабдителния отдел — това не беше стая, а просто ниша в коридора, под стълбата — Вяра сърдито говореше някому по телефона:

— Слушай, приятелю, ако до пет минути не предадеш ключовете на склада, ще дойда там и само на магазинер ще ми станеш! . . . Върви по дяволите с правилниците си! Всички правилници са отменени! . . . На моя отговорност!

Тя хлопна слушалката и сърдито оправи наметнатия си войнишки шинел.

— Здравсти, другарю кочисар по производството!

Едва сега Вяра забеляза облегалния се на стълбата Стефан.

— Здравсти, генерале!

Стефан постави лист на масата и чукна по него с едрата си длан:

— Напиши резолюция! За моя отряд!

Вяра взе дебел червен молив и гласно прочете:

— Месо. . . кашкавал десет пъти. . . цигари. . . Нямаме цигари. Сто хляба. . .

Тя вдигна очи:

— А вие защо не проявите инициатива? В мелницата на Русев има четири тона брашно. Мога да ви отпусна!

— Нямаме време да си месим. Тази вечер заминаваме.

Вяра тихо попита:

— Къде?

— В Средец. Иде войска. — Стефан взе листа от масата, сгъна го и се усмихна на момичето: — До виждане, Вяра!

Помълча миг и тръгна, но гласът ѝ го спря:

— Стефана!

Тя изтича до него, бръкна в джоба на шинела и извади кутия цигари:

— Вземи ги. . . За теб съм ги запазила!

Тя оправи с пръсти падналия на челото му кичур и продължително го целуна. Шинелът бавно се смъкваше от рамото ѝ. . .

Минаха двама бойци, спряха се, дружески се усмигнаха и отминаха.

Шинелът падна на земята.

— До виждане, генерале . . . — ласкаво каза тя.
 — До виждане, другарю комисар — по момчешки, широко се усмихна той, оправи пушката на рамото си и тръгна по коридора.
 — Кой е началник тук? — изгърмя като изпод земята басът на Андрей. Той беше бос, ярипасан с два пистолета и под разтвореното расо се виждаха косматите му балканджийски гърди.
 — Аз, защо? — стресна се Вяра.
 — Дай ми топ! — попът бръкна в дълбокия джоб на расото си и измъкна смачкано листче: — Ето мандат!
 Сбъркал си, попе. . . — усмихна се тя. — Аз съм по кашкавала!
 А кой е по топовете?
 Ела! — и тя го поведе към дъното на коридора.

Отрядът на Стефан беше строен пред околийското.
 — Отряд . . . Ходом . . . марш! — изкомандува Стефан.
 Някой запя и другите се присъединиха към него:

Ей, облаци черни, мъгли, що сте вий?
 Тиранската сила ний ще да сломим. .

Коларов, Димитров и Георгиев отидоха при отворения прозорец. Стефан погледна нагоре, махна с ръка и тръгна с отряда си.

Нас любов ни свързва, дългът ни зове,
 в борбата свещена за хляб, свобода!

Димитров дълго и усмихнато маха след отряда.
 А долу, при входа, Вяра стоеше, без да вдигне ръка, и гледаше към отдалечаващите се и ритмично поклащащи се от марша пушки.

Свечеряваше се. Лумнаха въстаническите огньове.
 Широка и спокойна се носеше песента. .

Тази гора разговорка няма,
 Снощи вечер през гора премина
 цяла чета — все отбор дружина.
 Водеха я Димитров, Коларов
 Гората им тихо преговори:
 „Сй ви, вази, два другари ерни,
 бийте пътя, по-бързо стигнете
 в Фердинандско, житно равно поле,
 там се бият вашите другари
 с царски хора, с царските стражари!“¹

Големият площад приличаше на военен лагер; димяха огньове с войнишки баки, направо на калдъръма се бяха изтегнали и насядали уморени въстаници. Самстено се извиси гласът на Пантелей, хорът тихо го последва.

Лежаха въстаниците, необръснати, уморени, опушени от барутния дим — лежаха и пееха. Снажни балканджии, дървари, овчари, орачи, изпити рудокопачи, тютюн-работници, младежи, старци — пееха, всеки потънал в своите собствени мисли, в мечтите си.

В дъното на площада стар поп носово напяхаше:

— Суша ще бъде. И глад, и чума. Ако тръгнете с антихристите, тиф ще бъде и холера. Върнете се в къщи, иначе бог въздуха ще запали — и попът делово заключи: — Така е писано в светото писание!

¹ Текст на песента по народни мотиви — Л. П.

— Няма такова нещо в светото писание! — извика някой и за голямо удоволствие на околните това беше поп Андрей.

Двамата попове се изправиха един срещу друг:

— Народа лъжеш, отче!

— Не лъжа! — разсърди се старият. — Така в писанието е писано. Сам бог го е писал!

— Не е вярно! Чорбаджиите иже сут автори! — изгърмя с баса си Андрей.

— Господа бога хулиш! — и старият поп бързо се прекръсти: — Бог всичко вижда и чува. Яко на небеси и на земли! . . . И суша ще бъде. И глад, и чума. . . И светата тройца ще излезе . . .

— Светата тройца, отче, сега се иже нарицава блокарска тричленка и се крие в някой зимник!

Народът весело зашумя.

Старият поп уплашено се огледа и като не намери съчувствие в обкръжаващите го, бързо се отдалечи. Когато вече беше на безопасно разстояние, той се обърна и размаха юмрук.

— Юда! Антихрист! Болшевик!

Андрей измъкна пистолета си и погът уплашено хвана с двете ръце расото си и побягна, придружен от веселия смях на тълпата.

Поп Андрей почука по рамото размелия се до сълзи Петър:

— Да вървим, Петре! Работа ни чака.

Петър махна ръка:

— Отрядът след мен!

Групата спря пред голям склад с фирма: „Склад „Кръсто Сариев“, ботуши и хамути на едро.“

Андрей вдигна рулетката и силно потропа на вратата. Отвори му уплашеният Сариев:

— Какво има, отче? — плахо попита той.

— Реквизират се всички налични седла и ботуши!

— Как, защо? . . . По какъв закон?

Петър измъкна някакъв лист:

— Заповед от военно-революционния комитет. Срещу разписка!

— А кой ще ми плати?

Погът набожно погледна нагоре:

— Благословен бог наш и нине и присне. Той рано или късно плаща! . . . Хайде, нямаме време!

Сариев позна Петър и се ужаси:

— Петре! И ти ли? . . .

— И аз! — изръмжа Петър.

— Не признавам вашата власт! . . . Нищо не давам!

Андрей учтиво го отстрани от себе си и се прекръсти:

— Прости, боже, раба твоего грешнаго Андрея! — и друсна здрав юмрук под брадата на Сариев. Този падна върху куп хамути. — Хей, момци, изнасяйте! Под брой!

Петър виновно погледна към Сариев и му тикна в ръцете разписката:

— На, разписка. . . След победата ще инкасираш!

Тримата в щаба бяха надвесени над разтворената на масата карта:

— Значи откъм Шумен — каза Коларов — насам иле ешелон войска. предложение е такова: отрядът на Стефан тръгна към Средец като авангард. . . Утре отиваме и ние. . .

Коларов прекара дебела черта от града към Средец.

— Ще заемем дълговидна позиция. Когато ешелонът влезе във възела, ще затворим дъгата! — той описа кръгче около железопътния възел. — Поп Андрей с строя на Петър и оръдието — по линията на север. . . Вълков с отряда си към Петрохан.

— Правилно — съгласи се Димитров и замислено смъкна от лулата си. — София не се е вдигнала и ние трябва да бъдем готови за всичко. На Петрохан трябва да задържим софийския гарнизон, който може да ни удари в гръб!

С бързи, твърди крачки минаваха работническите и селски отряди. Минаваха по същата улица, която помнеше бурните стачни дни пред 19-та година. На вятъра се вееха и преплитаха червените и оранжеви знамена.

Ей, облаци черни, мъгли, щс. сте вий,
тиранската сила ний ще да слошим . . .

Стъпката на въстаниците беше твърда, сурова и майки с деца на ръцете си се мъчеха да се изравнят с нея, прощавайки се пътьом с мъжете.

Мина отрядът на Петър. До него бос и голям крачеше поп Андрей, а зад тях шумно тропаше по плочника оръдието.

Изтича Мария и свенливо подаде на Петър китка босилек. Той я взе, спря и дълго маха на девойката, а край него минаваха въстаническите отряди.

Минаваше първата българска работническо-селска армия.

Нас любов ни свързва, дългът ни зове
и борбата свещена за хляб, свобода . . .

Съмваше се.

Обградените правителствени части на шуменския гарнизон, окопали се на станция Средец по железопътните постройки, зад преметнатите, дерайлирали вагони, зад локомотивите, ожесточено се защитаваха.

Димиящото оръдие на височините непрекъснато бълваше срещу атакуващите въстаници смъртоносни залпове, които вдигаха ту тук, ту там всред гъстите маси, плъзнали по хълмистата равнина, високи черни стълбове. А въстаниците сякаш нямаха край — нападаха отвсякъде, залягаха и отново се вдигаха в безнадеждни атаки.

Полковник Кацаров, опушен, уморен, командуваше по телефона от превърнатата в арсенал чакалня на станцията:

— Мерник нула, поправка петстотин. . . По десет бързо!

И телефонистът при оръдието гласно повтаряше:

— Мерник нула, поправка петстотин. . . По десет бързо!

Оръдието бълваше нови залпове и отново черни стълбове се вдигаха сред въстаническите маси.

Стефан се изправи от прикритието си и извика:

— Осем души доброволци за ударна група!

Скочиха двадесетина души. Стефан избра осем — стария железничар, баща си, Пантелей няколко селяни и рудокопачи и ги поведе.

Полуприведени хората притичваха, а над тях просвирваха куршуми, пръскаха се шрапнели. Те се криеха в дерето, изпъзяха от лещака право над димиящото оръдие.

Стефан ги водеше — те пълзяха бавно, внимателно. Когато обслужващите оръдието ги видяха, беше вече късно. Старият железничар измъкна бухалка и я изпрати всред смаяния враг.

Започна ръкопашна схватка. Оръдието мълчеше.

Един рудокопач, обкръжен от четирима войници, извади бомба, възпламени я близо до гърдите си. Петимата загинаха.

Тръгнаха девет, останаха седем. . .

Черното димиящо дуло бързо се завъртя към станцията.

— Мерник нула. . . — изкомандува Стефан. — По десет бързо!

Всред железопътните постройки и вагоните се вдигаха черни стълбове.

Съмна се.

Летеше влакът с оръдието. При локомотива, на открития вагон с оръдието беше изправен в целия си ръст поп Андрей, заобиколен от насядали бойци. Вятърът развяваше косите и бравата му, издуваше разгърденото му расо.

Пролетяха телеграфни стълбове, кантони, кръстопътища.

—пей, попе! — извика Петър.

Андрей въздъхна и запя с плътния си бас:

Я излез, мале, на двора,
я излез и виж, мале, що става:
ясно ми слънце в кръв зайд,
ясно ми небе черно чернее.

Нашите верни акрани
бой се бият с върли душмани,
нашите храбри друшини
ален ми байряк, мале, развяват.

Ален ми байряк за правда вдигат
и на бой цял народ водят.
Я излез, мале, срещни ги,
прегрърни пред бой синове славни!*

Летеше локомотивът и пред него, устремил взор в новото утро, мощно
пееше големият, хубав човек.

Оръдието на Стефан отново обстрелваше гарата и струпаните зад вагоните
войници, които отчаяно се съпротивляваха.

В чакалнята на гарата полковник Кацаров и Радев седяха над разкритата
карта. Влязоха няколко войници — опушени и измъчени.

— Разрешете да доложим, господин полковник!

Полковникът дори и не се обърна:

— Какво има?

Войниците се поколебаха и Кацаров учудено вдигна очи от картата:

— Какво има?

— Госин полковник... Вече втори ден се държим. Ротите се преполовиха...
Командувайте капитулация!

— Никаква капитулация. Ще се бием до последния човек — извика Радев.

— Ние не искаме да се бием — мрачно каза войникът.

Радев разгневено бръкна за пистолета, но срещу него вече бяха насочени
няколко пушки:

— Командувайте капитулация! упорито повтори войникът.

Над гарата се изправи войник, развял на пушката си бяла риза:

... Хиляди въстаници, размахали пушки, се спущаха от съседните хълмове
към предалия се възел и над полето се носеше тяхното тържествено ура.

Блед, със стиснати потреперващи устни, Радев беше изправен до зида.

Пред него беше строен отрядът на Стефан.

Стефан бавно прочете:

— „За противонародна, реакционна дейност. . . в името на народа, револю-
ционният съд реши: смърт чрез разстрелване!“

Хората вдигнаха пушките.

Беше настъпила нощ. По притихналото поле около Средец групи въстаници
седяха, пушеха в шепите си.

— София не се е вдигнала. . . Русе, Пловдив, Бургас — също... — тихичко
говореше един въстаник.

— Казват, че някой пусал контрапарола по големите градове да не се вдигат! Нищо, пак ще ги бием! — уверено додаде друг.

— Че ще ги бием — ще ги бием — промърмори бай Йончо, драсна кибрит, но забрави да запали луличката си. — Само едно не разбирам — защо войниците стрелят по нас? Нали са уж свои хора, работници и селяни?

Някакъв човек седна при групичката.

— Ще ти кажа защо... — каза той. Защото Партията ни лошо е работила
всред войниците.

* Текст на песента по народни мотиви — Вес. Ханчев.

— Вярно е. . . — Съгласи се някой — лошо... А войникът е важно нещо пушката е у него! А какво ще стане, ако ни победят?

— Ще ни победят ли? — разсърди се бай Йоно. — В борбата ще падаме и ще ставаме, ще падаме и ще ставаме — но ние ще победим. Така ми каза Георги Димитров.

— И тъй е — обади се човекът, — народът е претърпявал временни поражения, но той никога не е бил побеждаван. Победена ще бъде буржоазията! Така е, бай Йоно.

Старецът чул собственото си име, драсна кибрит, запали луличката си и освети лицето на човека.

— Георги!

— Георги Димитров! . . . — прошепна някой. Старецът смутено подаде табакерата си:

— Вземи, Георги. . . Аз пуша с твоята луличка. . . свикнах.

Димитров го потупа по сбръчканата старческа ръка:

— Когато победим, ще ти купя нова — абаносова.

— То какво е?

— Дърво — черно като въглен. Расте в топлиите страни.

— Ццц. . . — поклати глава бай Йоно — какви неща имало по земята, а ние нищо не знаем. Неуми останахме. Не се научихме и да се подписваме. . .

— А ние с тебе, бай Йоно, ще построим университети и в тях ще се учат нашите внуци. . . Ще стават лекари, инженери, писатели. . . Няма да има вече неуми. . . Като в Съветска Русия.

— Ех — въздъхна някакъв селянин, — а ще доживеем ли това време, другарю Димитров, когато децата на селяни доктори ще стават?

— Ще доживеем! — уверено каза Димитров. — Трябва да доживеем!

Генерал Петровски нервно се разхождаше из стаята.

— Позор! Да позволим на дрипливците да ни разбият три пъти! Срам!

Русев отиде до голямата, окачена на стената карта.

— Сега вече не разполагате с достатъчно силни части в областта, за да им се прстивопоставите. Освен . . .

Освен какво, господин Русев?

— Освен ако софийските войски разбият бунтовниците на Петрохан и минат в тил.

Генералът се приближи и прокара пръст по картата.

— Стоименов, предайте заповед: да не се пестят хора и въоръжение за вземането на Петрохан! Срррам!

— Разбрано, господин генерал!

Стоименов излезе и край картата останаха генералът и Русев, загледани в онова място, където кривата линия на шосето пресича Балкана и свързва София със Северна България.

Свечеряваше се. Стърчеше накриво, ожулен от куршумите, пътепоказател „Петрохан“.

Въстаниците, залегнали на височините край шосето, задържаха пристъпа на войските. Земята кипеше от залпове на мощния софийски гарнизон.

Вълков прикрил се зад скалите, които контролираха змиевидните извивки на шосето, ожесточено стреляше надолу.

Над въстаниците кратко и зло просвирваха куршуми.

— Другарю Вълков! — извика в ушите му телеграфистът. — Малко останахме — да се окопаем в ханчето!

И той с пръст посочи надолу, където край самия път се белееше двуетажна къщичка.

Войниците опитаха да се придвижат по пътя, но от прозорците и тавана на ханчето ги обсипаха с куршуми и те отново се върнаха назад. Картечницата им

шареше по стената на къщичката, събаряше бялата мазилка, чукаше с куршумите си по притиснатите с камъни керемиди.

Прикрити зад прозорчетата, зад гредите на тавана, шепата въстаници на Вълков отчаяно задържаха придвижването на софийския гарнизон.

На височинката домъкнаха оръдия.

Едно попадение зад къщичката, едно на покрива. . .

Дървената конструкция на тавана пламна. Гъст, димлив пушек задави въстаниците, но те продължаваха да стрелят.

Войниците отново се опитаха да се придвижат и отново трябваше да се върнат на останените позиции.

Още едно попадение в къщичката. Изглеждаше, че всичко вече гори — и камъните, и тухлите, и самите хора. А из огъня като по чудо продължаваха да стрелят — упорито, точно, на месо.

Вече цялото ханче беше обхванато от огън.

И изреднѣж из огъня весело писна и се извиси гайда.

Напук на огъня, на дима, на отчаянието в горящия дом свиреше телеграфистът.

Изстрелите откъм къщичката бяха спрели.

Войниците отстрана се спогледаха. Те пълзяха напред, приближаваха и неочакван залп покоси първите им редици, а потъналите в общия гърмеж звуци на гайдата отново се извисиха нагоре.

И ето — покривът рухна и погребан под себе си въстаниците и последния процопаен стон на гайдата.

Огънят на пожара освети минаващите камиони.

По Петрохан, отмахвайки струпаните на пътя буки, бавно се приближаваха войските на негово величество. . .

Бясно пролетя конник по улиците на града и спря пред щаба на военно-революционния комитет.

Човекът на един дъх изкачи стълбите и влезе в щаба.

— Другарю Димитров. . . Нашите при Петрохан загинаха до последния човек. Насам идат войски!

Димитров пое въздух — сякаш той не му достигаше, замислено захапа горната си устна.

— Предай. . . — бавно каза той — на другаря Георгиев да подготви организирано отстъпление на централното ни ядро към планините. . . Да не допуска паника и излишни жертви. . .

Оръдието на поп Андрей, поставено на входа на селската черква, изригваше снаряд след снаряд. Артилеристът беше самият поп, с разкъсано расо, прост, мощен като възкръснала народна легенда.

От прозорците на черквата стреляха въстаниците на Петър.

— Петре! . . . Петре! . . . — извика Андрей.

Петър се спусна от прозореца.

— Петре, брат. . . Остават малко снаряди. Вземи момчетата и отстъпи през олтаря. Аз ще ви прикривам. . .

— Не те оставям, попе! . . . Ще се биеш докрай!

— Ще ме оставиш. Спаси момчетата, още ще потребват. . . и предай на Димитров и Коларов, че поп Андрей не стигна до целта, но умря като комунист.

— Никъде не мърдам! Заедно ще умрем! — упорито каза Петър.

— Искариот! — кипна попът. — Аз не те моля. Заповядам ти! Марш от черквата!

После виновно се усмихна, прегърна Петър и го целуна. Поиска да каже нещо, но само махна с ръка и постави нов снаряд.

И ето, последният снаряд беше в ръцете на Андрей. Черквата беше пуста. Само тук-там върху плочиците се бяха проснали няколко убити момчета.

— Предай се, попе! — викаха отсреща. — Грях пред бога е.

Андрей погледна снаряда, целуна го и го постави в оръдието:

— Долу царя! Да живее революцията! — викна той с мощния си глас и последните му думи бяха заглушени от изстрела.

Към черквата се хвърлиха войници. Андрей побегна към дълбочината на черквата. Войниците нахлуха във входа, някакъв офицер бясно изкрещя:

— Хеането го жив!

Попът бързо се качваше към камбанарията. Запътят стигна до върха, хвана въжето на огромната камбана и мощно заудря.

Камбаният звън пробудно се разнесе като последен привет към живота.

Андрей риташе, катурваше войниците от стръмната стълба и неизменно, буйно теглеше въжето на камбаната, която сякаш се надсмиваше над беснеещия долу офицер.

Тревожно биеха градските камбани и техният звън се губеше в честите взривове на снарядите. Горяха домове и в пълните с дим улици въстаниците отчаяно се съпротивляваха на многочисления противник.

Обкръжените седем души при оръдието задържаха нападащите на вълни войници. До Стефан стреляше бай Йоню. Отдалеч се носеше тревожният звън на камбаните.

— Ще ми подари, казва . . . — мечтателно говореше старецът и стреляше. — Чукнах го! . . . Ще ми подари лула от едно дърво — черно било като . . .

Край тях изсвириха няколко куршума. Стефан захлупи глава в земята и когато отново я вдигна, без да прекъсва да стреля, попита:

— Като какво черно? . . . А, не чух. . .

Той се обърна. Старецът беше мъртъв.

Наоколо изкочиха войници. Започна се ръкопашна схватка.

Пантелей, хванал дулото на пушката, ожесточено я размахваше на ляво и дясно:

— На . . . на и на теб! . . . Алонзанфан! Кой още иска?

Дълъг, кокалест, той стърчеше над обкръжилите го войници и дулото на пушката му тежко се стоварваше върху тях.

Някакъв подофицер издебна миг и изпразни пълнителя си в гърба му.

Пантата се обърна, опита се да размахне пушката си, но се пречупи и падна.

Битката стихна. Поведоха на разстрел трима — железничаря и още двама селяни.

Изправиха ги на плоската скала над самата Огоста.

Подпоручикът победоносно ги изгледа подред:

— Е, другари комунисти, ще просите ли милост? Всички ви ще разстрелям!

Железничарят отвърна спокойно — тъй спокойно, сякаш се отнасяше не до живота му, а до обикновен спор:

— Всички не можеш разстреля, господин поручик. Много са сиромасите в България — не стига земя за гробове. Ти трепери от живите — вие сте малко, за вас ще се наиде място на всяко бунище!

Те гледаха спокойно насочените към тях дула — без песни, без лозунги — това беше спокойствието на победителите.

Залп. Тримата се подкосиха и паднаха.

Тръгнаха девет, остана един . . .

Стефан с мъка се надигна, изправи се неуверено разкрачен, огледа се с мътен поглед. Косите му бяха слепнали на челото от засъхналата кръв.

Наоксело лежаха войници, въстаници. Някакъв войник опита да се изправи, но отново захлупи лице в разровената пръст.

Стефан тръгна по голото черно поле — с пияна стъпка, висок, едър, готов всеки миг да се подкоси. Димът ту хвърляше тъмни сенки върху лицето му, ту отново отваряше път на късното септемврийско слънце.

Той вървеше с тежки стъпки сякаш по-голям отпреди, по-зъл отпреди.

Някой извика зад гърба му:

— Стой, горе ръцете!

Той бавно се обърна — неспособен нито да се съпротивлява, нито да бяга. Иззад прикритието на храстите изкочи отрядът на Петър.

— Стефчо! — извика Петър, хвърли се към другаря си, прегърна го, на очите му бликнаха сълзи.

Стефан не вдигна за прегръдка отпуснатите си ръце.

— Защо плачеш? . . . Нека . . . фашистите плачат . . . Между нас . . . и тях... никога вече . . . няма да има мир . . . — повториха попуканите му устни коларовските думи и погледът му беше обърнат не към Петър и не към бойците, а някъде напред — към бъдещите битки на класата.

— — —

Стояха отрядите високо в Балкана и над тях се вееха разкъсани опушените славни червени и оранжеви знамена.

Говореше Димитров — говореше тихо, съсредоточено:

— Това въстание прокара още по-дълбоко кървавата бразда между класата на потисниците и трудещия се народ. Борбата не е свършена и окончателната победа е по-близка, отколкото враговете мислят! Горе главите, другари, поражението ще ни научи как да победим. Горе главите, славни борци! . . . Ще има още един велик Септември. И кълнем се пред паметта на загиналите работници и селяни, че в този Септември ние ще победим! Въпреки всичко ще бъде работническо-селско правителство в България!

— — —

И отново вървяха през дима и пожарите хиляди септемврийци, спущаха се от планините и песента им растеше, възвишаваше се и летеше като победен химн над димните равнини.

Бодро стъпваха отрядите, бодро стъпваха един до друг Стефан и Вяра, Петър, Дамян, Мария . . . В редиците им вече нямаше много от техните стари другари, но живите заедно с мъртвите бяха по-силни от живота, силни и непреодолими кето самото бъдеще. Вървяха отрядите, вървяха Стефан и Петър към великите победни битки. Вървяха там, където е народът, където борбата няма да стихне!

ВЪПРОСИ НА КИНОДРАМАТУРГИЯТА

ХРИСТО САНТОВ

ЗА ЕКРАНИЗАЦИЯТА ВЪВ ФИЛМА „ПОД ИГОТО“

Екранизацията на романа „Под игото“ поставя пред нас основните въпроси на екранизацията изобщо. И тук, както и при всяка сериозна филмова преработка на белетристично произведение изникват въпросите: Правилно ли авторите на сценария са подбрали и подредили онова малко, което може да се включи в едно филмово произведение от огромния материал, който предлага романът? Запазен ли е и трябва ли да бъде запазен стилът на автора-романист, трактовката на отделните образи, на отделните ситуации? Спазена ли е основната идейна концепция, легнала в произведението? Верни ли са доработките, направени от авторите на сценария, отговарят ли те на авторския текст? И още редица въпроси вълнуват зрителя, когато гледа филмовото произведение, създадено по литературната основа на най-забележителното произведение в българската класика.

Всички тези въпроси, дълбоко творчески по своята същност и характер, стоят преди всичко пред сценариста, преди да започне работа по екранизацията на белетристичното произведение. От тяхното правилно, творческо разрешение зависи и успехът на неговата работа, успехът на бъдещото филмово произведение.

Всичко това показва колко трудна и отговорна е била задачата на сценаристите Павел Спасов и Гео Крънзов при работата им над романа „Под игото“ по създаване на сценария.

Без съмнение няма такава повест, разказ или роман, който би могъл цялостно да влезе в рамките на една екранизация, на един написан за филмиране сценарий. Заснемането на какъвто и да било род литературно произведение винаги води след себе си редица коренни изменения както в композицията, така и в сюжета на това произведение, а често пъти и в развитието на отделните образи и основната идейна трактовка на заложения в него материал.

Определяш момент в тази преработ-

ка на предлагания материал имат не количеството на страниците в романа, поестта или разказа, не и филмовата специфика, от която така често се плашат авторите, въпреки че и с'едното, и с другото сценаристите трябва да се съобразяват, защото съвършено ясно е, че в 2700 метра, които има филмът, не може да се вмести един роман от 500 или 800 страници и че в никакъв случай, колкото и да се стараят авторите, не биха могли да бъдат предадени всякога литературските отстъпления, размишления и пр., ако на тях в сценария не им се даде една подobaваща за филмиране действена форма.

И въпреки всичко не това е определящо при сценарната разработка на белетристичното произведение. Трудното е там, че сценарият, както и всяко художествено произведение, има свой вътрешен живот, своя специфична композиция, свой ритъм, които взаимно се определят, взаимно се обуславят и му дават в крайната сметка цялостна, завършена форма. Екранизацията на белетристичното произведение е ново качество на материала, третиран в това произведение. И поради това на него трябва да се гледа не като на механично пренасяне, сглобяване и съкращаване на епизоди, а като на съвършено ново произведение, предназначено за екран, възникнало на базата на известния вече роман, повест и т. н.

Такова отношение към екранизацията определя успешната работа над нея.

*

„Из песни слова не выкинеш“ — казва една руска поговорка, т. е. из песента не можеш да изхвърлиш нито думица — толкова здраво е споено всичко в нея, така много отделните компоненти. Всяка дума и образ, които съставят песента, са нужни в общия строеж. Тази пословица е еднакво значима за всяко художествено произведение. Но работейки над екранизацията на белетристично произведение, авторът-сценарист неми-

нуемо трябва да съкращава и да дописва, да се прощава с много авторски страници. Невъзможно е такъв роман като „Под игото“ да се втикне в сценарий от 60 печатни страници. Ясно е, че подходът на автора на сценария към белевтристичното произведение трябва да бъде творчески, т. е. материалът, който му предлага романът, трябва да бъде преработен по такъв начин, че да се получи свършено ново произведение — по-кратко, по-стегнато, по-наситено драматургически. Ясно е още, че той трябва да подбере основната линия от многото, които му предлага романът, най-ярко изразяваща замисъла на автора, неговото съвременно звучане и на нея да подчини всичко останало. В резултат трябва да се получи ново произведение, от което също така „слово не выкинеш“, където отделните епизоди да са така здраво споени и взаимно обусловени в общия развой на действието, че да не мисне да има в него места, които по споразумение между сценариста и режисьора да се изгонят или съкращават произволно.

Така ли стои въпросът с екранизацията на „Под игото“?

Правилно оценявайки особеностите на сценария като драматургическо произведение, авторите при подбора на материала от романа „Под игото“ са се спрели на основното в него — подготовката и провеждането на Априлското въстание. Те са отхвърлили редица Вазови странични линии и са се постарали да изведат линията, която най-ярко изразява основната идея — бунта на един народ.

Този хубав замисъл и това правилно отношение на авторите-сценаристи към романа обаче не са намерили в сценария своето пълно решение. Стараяйки се да запазят онзв, което им предлага романът, боейки се да накърнят художествената цялост на редица познати, станали вече исторически епизоди, като вечерята у бай Марковия дом и др., сценаристите са изпаднали в основна грешка. Те са прехвърлили тези епизоди в сценария механично, не са им създали нужната атмосфера, не са ги подчинили на общия ритъм, който движи сценария. По такъв начин тези сцени композиционно просто смислово отпадат, не се запомнят, не движат действието напред.

Това важи преди всичко за първата половина на сценария, където задачата, която е лежала пред сценаристите, не е достатъчно изяснена. Тук на дело се е получило механично съкращаване на романа, нарушаване на неговата художествена цялост, която не е заменена със съответното драматургическо решаване на материала. Това от своя страна е довело и до накъсаност и епизодич-

ност в първата половина на филма. Отделните епизоди, подбрани от сценаристите, са до голяма степен илюстрация на романа, не са свързани здраво в обща сюжетна линия и спойно биха могли да бъдат размествани и заменени с други.

Не така стои въпросът с втората част на сценария, която е много по-действена, драматургически много по-силно разработена и където отделните епизоди носят определена драматургическа функция. Тук пред сценаристите задачата е била по-ясна, затова и нейното превъплътяване в сценария е по-силно.

Това явно разделяне на сценария на две половини, в различна степен успешно разработени драматургически от сценаристите, нагледно доказва колко сложна и творческа е работата на сценариста-екранизатор. От многото публични обсъждания на филма „Под игото“ стана ясно, че публикация не е доволна най-вече именно от тази първа половина на сценария. А тя, трябва да се отбележи, е най-близо до текста на романа. Отклоненията от този текст и не само от текста, но и от композицията и сюжета във втората половина (провеждането на въстанието) са много по-големи. На места сценаристите са вмъкнали дори неща, които отсъствуват във Вазовия роман (хвърковатата конница, ролята на д-р Соколов и др.), и въпреки всичко тези места не дразнят, не са спорни. Те са на мястото си, тъй като те произлизат непосредствено от общото действие и имат определена функция в него, тяхното съществуване в сценария е оправдано. Това значи, че там, където авторите са пренасяли механично, макар и чисто Вазови епизоди и с чисто Вазов текст в неговото произведение, каквото е сценарият, е пострадала художествената правда, а там, където те са потърсили дълбоко в основния замисъл на романа истинския материал, където са се отнесли авторски към него, правдата е налице.

Говори се често пъти, че е невъзможно да се направи едно голямо белевтристично произведение като „Под игото“ в едносерийен филм, че за него са нужни две серии. С тази липса на място се оправдават често пъти и повечето слабости на сценария и филма. Внимателното разглеждане на сценария обаче показва, че това твърдение до голяма степен е лишено от основание. Като се има предвид, че основната задача на сценаристите е била да покажат подготовката и провеждането на въстанието, редица епизоди от сценария в този му вид биха могли да отпаднат, без от това да пострада основната линия. И това са епи-

Кадър из филма „Под игото“

зоди предимно от първата половина на сценария. Така например не носят почти никаква драматургическа задача епизодите: вечерята в бай Марковия дом, тлъката в Алтъново, годяването на Боримечката, епизодът в гостната на чорбаджи Юрдан. Епизоди, като воденицата, училището, срещата на Марин въглищаря с турския селянин и др., имат до голяма степен чисто илюстративен характер. В тях няма драматургическа наситеност. Те не допринасят за общото развитие на сюжета и не характеризират основната идея. Прекалената претрупаност на сценария откъм епизоди се оказва до голяма степен лъжлива. Става ясно, че на мястото на илюстративните картини можеха да бъдат внесени в сценария нови сцени, нови епизоди, нови образи. Оказва се, че на дело площта, която предоставя на сценариста филмът, не е достатъчно използвана, не е достатъчно населена.

Тук трябва да се кажат няколко думи и за рсцията на отделния епизод в сценария, за репликата на сценарния епизод от епизода в романа.

Известно е, че сценарият е драматургическо произведение. Поради това той се отличава в редица моменти от белетристичното произведение не само по изразните средства на киното, с които се съобразява авторът, но и по своя строеж. Ако отделният епизод в романа понякога може да носи определена задача,

която е оправдана в общия плавен развой на действието, то в сценария същият епизод, със същите драматургически задачи е недостатъчен. Оказва се, че това което е хубаво за романа, не всякога е подходящо за сценария. Сценарият изисква съгъстено действие, ярък конфликт, изключително голяма ясност на боите. Епизодът тук трябва да бъде динамичен и да има точно определено отношение към общия развой на сюжета. Ясно е, че ако излезем с такова разбиране за ролята на отделния епизод, не може и дума да става за механично пренасяне на епизоди от романа в сценария при екранизиране. Такива механично пренесени епизоди в „Под игото“ са вечерята у бай Марко, тлъката в Алтъново и др. Те показват как прекрасни моменти от романа могат да бъдат обеднени в сценария, да не са на мястото си, да са чужди в развитието на действието.

*

Особена трудност за сценариста при екранизацията на белетристично произведение представлява подборът на героите. В романа благодарение на обема и на начина, по който се повествува, авторът може да води няколко странични сюжетни линии, да внася десетки епизодични герои, без от това да страда художествената цялост на произведението му. Сценаристът в това отношение е по-ограничен. От друга страна всеки герой, на

ного то да дава живот в сценария, трябва здраво да бъде свързан с общото развитие на действието, всеки епизод трябва ясно да се асоциира. От друга страна обаче, пишейки за киното, където на авторовото слово помагат актьор, режисьор, композитор и художник, сценаристът с много по-малко средства може да създаде много по-ярки характери. Това преимущество на сценариста му дава възможност да концентрира функциите на няколко герои в един. Именно така са постъпили в своята работа и сценаристите на „Под игото“. От близо сто и осемдесетте герои на романа те са избрали само няколко, и то такива, които най-ярко възплъщават в себе си основната идея на романа. Несъмнен успех в това отношение е образът на Боримечката, който значително се различава от този в романа. В сценария Боримечката израства до типичен представител на българското революционно селячество — главната движеща сила на въстанието. По същия път на историческо обобщение са тръгнали авторите на сценария при създаване образа на Огнянов. За разлика от романа Огнянов в сценария трябва да възплъщава в себе си чертите на революционера от национален мащаб, представител на Централния революционен комитет. Това без съмнение е правилно като замисъл и е напълно в духа на Вазовото произведение. Друг е въпросът, че сценаристите недостатъчно пълно са го обрисували, че не са му дали достатъчно действено място, където той би могъл да се изяви като герой.

Сполучливо са обобщени и образите на Тосун бей и представителя на английската мисия в България. Но с тези няколко образа почти напълно се изчерпват онези герои, които предварително са били замислени като обобщени, които играят непосредствена роля в общото развитие на действието. При подбора на останалите герои и по участието им в развоя на действието сценаристите пак са тръгнали по пътя на механичното пренасяне от романа в сценария. Чехов казваше, че „ако има една пушка, окачена на стената в първо действие, в трето — тя трябва да стреля“. В сценария „Под игото“ авторите не само, че не са помислили за пушката, но са изпуснали от действието редица герои. Много от тях влизат и излизат от сценария, без това да е обосновано предварително. И тук се създава лъжливо впечатление, че сценарият е пренаселен с герои, докато в действителност не е така. Просто авторите не са помислили достатъчно за това, каква непосредствена функция ще изпълнява всеки отделен герой, на който те са дали живот в сценария. По такъв начин

редица герои заемат само геометрическо място във филма.

Да вземем за пример образа на бай Марко. В сценария бай Марко се явява в началото, за да помогне на Огнянов да избяга. По-нататък той изчезва от поледата на зрителите, за да се яви отново с хляб и сол при посрещането на руските войски. А знаем, че в романа този образ има конкретна функция. Той характеризира колебаещия се градски елемент в навечерието на Априлското въстание. Да речем, че това сценаристите не са искали да покажат в сценария. Но тогава и присъствието му в него е излишно.

Не по-добре е положението на Рада в сценария. Нейната роля е бледа, не е свързана в общия драматургически строеж на сценария и се губи. Почти в същото положение са поставени и Кандов, дякон Викенти, Соколов, Мичо Бейзедето, Стефчов и др. Правилно съкращавайки излишните за сценария герои, сценаристите не са се постарали достатъчно да дадат действие, в което да изразят характера на останалите герои. В това отношение могат да се предявят претенции даже към такъв персонаж като Боримечката, който е сравнително напълно обрисован по сценарий. За най-важния епизод от живота му в сценария — момента, в който той разбира, че „не така“ трябва да се бори — ние научаваме само от една реплика: „Много научих аз от твоето престояване тук, даскале“ (тлъката в Алтъново). Общото впечатление от сценария, когато се проследява развоят на отделните герои, е, че те минават бледо. Особено в първата половина на сценария няма живи конфликти, няма такива ситуации, в които биха могли да се извият характери, да се изградят герои. Това е един от най-големите недостатъци на сценария. Той убедително показва колко голямо значение има предварителното обмисляне на действителните функции на онези малко герои, които включва сценаристът, които му предлага обемистото белетристично произведение.

При екранизацията на такова произведение, каквото е „Под игото“, особено важна е внимателната преоценка на историческата трактовка, която авторът е дал на описаните в произведението събития. В това отношение сценарият значително се различава от романа.

Правилно са се насочили сценаристите на „Под игото“ към това да ни покажат историческите събития по-широко, да разкрият движещите сили на събитията, значението на Априлското въстание, да покажат лицето на английската империалистическа политика на Балка-

Кадр из филма „Под игото“

ните и ибрикчийската роля на турците. И въпреки че това в романа го няма, зрителите му вярват: така беше, така е. Ние, хората, които живеем почти век след Вазов, знаем, че това беше истината по тези събития. И ако в своето време Вазов е бил исторически ограничен и не е могъл да види толкова, колкото виждаме ние, неговите потомци, които виждаме от точни идейни позиции как са се развили политическите събития, длъжни сме да внесем онова, което той не е имал възможност да внесе дотам. В това отношение сценаристите са допринесли за задълбочаването на филма, за неговото съвременно въздействие.

Но и тук авторите не са отишли докрай. За сметка на хубавия замисъл те са лишили до голяма степен от художествено богатство образите и сюжета. Правилният исторически тезис не е получил своето най-ярко художествено разрешение. Остъществяването на правдивия исторически сблъсък в сценария е само половината от историческата обстановка. Другата част се корени дълбоко във вътрешната логика на героите. Правилно подбрали основната идея на Вазов, тръгнали по пътя на реализма, отхвърляйки настрана сантименталните места от романа, сценаристите не са

потърсили реализма и във вътрешната логика на героите и не са задълбочили автора в това отношение. Напротив, те до голяма степен са лишили персонажите на своя сценарий от вътрешна противоречивост, характерна за дадената епоха. Има историзъм външен, тезисен — това са постигнали сценаристите в своята работа, — и историзъм на художественото произведение, показване на епохата чрез живия човек. Това липсва в достатъчна степен в сценария. Екранизирайки художественото произведение, което отразява определена историческа епоха, авторите, внасяйки някои корекции във Вазовата историческа трактовка, е трябвало да вървят именно по този път — пътя на художественото превъплъщаване на епохата.

Нашето киноизкуство едва сега се утвърждава. Няколко негови филма поставят въпроси, които чакат своето разрешение. Особено място сред тях заемат онези, които повдига екранизацията на „Под игото“, тъй като това е първата среща на литературата с киното у нас. Редно е те да бъдат поставени на по-широко обсъждане и да бъдат направени нужните практически изводи.

ФИЛМ ЗА БЕЗЗАВЕТНАТА ЛЮБОВ КЪМ РОДИНАТА

Снародната победа на 9 септември 1944 г. настъпиха светли дни и за жителите на граничните области на нашата свободна и устремена към щастлив живот родина. Всестранните грижи на народната власт се простряха над всички кътове на страната, обхващаха и най-отдалечените гранични села.

Волен и радостен, пълен със светли перспективи, новият живот промени не само бита, външния облик на селищата от граничните райони. Извършена е дълбока промяна и в душата на техните обитатели. Порасна патриотичният дух на пограничните населениия, угълби се неговата любов към родината и готовността му да брани самоотвержено свободата и независимостта и срещу всякакви вражески домогвания. Отдадено на градивен труд, това население непосредствено чувства каква опасност за мирния възход на нашия народ представляват империалистическите агресори и техните балкански агенти. То е свидетел на честите провокации на бандата на Тито—Ранкович, гръцките монархо-фашисти и турските реакционери, продали съвестта си на американо-английските подпалвачи на война и предприемащи по заповед на уолстрийските си господари дръзки опити да смутят мирното развитие на нашия трудов народ, да разпалят нов пожар. И затова в гърдите му бушува гнев срещу враговете на родината, които горят от желание да я заличат от картата на Европа, да снемат големите завоевания на народа ни и му натрапят терора, безправиято и нищетата, които царят в западната и южната ни съседки.

Пропито с високо патриотично съзнание, пограничното население е готово да отстоява с цената на най-скъпи жертви независимостта и свободата на отечеството. Тази готовност и твърда решимост извира от увереността, че защитата на нашите граници е в здрави ръце, че като часови на нашите свободи и мирни развятия денонощно бдят храбри граничари, които изпълняват доблестно своя благороден дълг.

Кристалното родолюбие на пограничното население и самоотвержената готовност на граничарите за отбиване на всеки вражески пристъп срещу родината ни са намерили ярък израз в иг-

ралния филм „Наша земя“. Авторите на сценария на филма А. Вагъшайн и Х. Оливер са взели за сюжетна основа истинско събитие: осуетяването от страна на нашите граничари, подпомогнати от пограничното население, опитите на врага да стъпи на един български остров на р. Марица при пункта, дето се съединяват нашата, турската и гръцката граници. В канавата на своя сюжет те са вплели няколко теми, образувачи стройно органическо и логическо еднство.

Филмът разказва живо и увлекателно за смелостта и самоотвержеността на граничарите, за сърдечните отношения помежду им и с населението, за готовността на жителите край границата на родината да дадат единствения заслужен отговор на смутителите на нашия свободен живот: „Прескочи ли враг насам, няма да се върне вече, отдето е дошъл.“ Граничари и селяни рамо до рамо се сражават срещу нашествениците в светата наша земя. Разбойниците от монархофашистката гръцка армия, предприели своя гнусен поход, получават заслужен урок.

Изворът на това патриотично единство, на готовността за самопожертвуване в името на родината, на непоколебимата решимост за бране на всяка педя българска земя от хищниците, които под камшика на уолстрийските дресьори прескачат границата ни и налитат за плячка, се крие в беззаветната любов към социалистическото отечество. Тази любов пламти в сърцата на всички положителни герои на филма. За всеки от тях социалистическата родина стои над всичко. Всеки е готов да даде кръвта и живота си за нея. Тя е възпитала във всеки от тях неустрашим борец за свободата и независимостта на народа и държавата ни. Социалистическият патриотизъм ги обединява в бойна солидарност в защита на нашите свободи, извоювани в епична борба срещу капиталистическата експлоатация и фашисткия гнет.

Главният герой капитан Стефан Велков, командир на граничното поделение, е минал суровата школа на партизанската борба срещу хитлеристките окупатори и тяхната българска агентура. Ранен, той попада в турска територия, дето намира подслон в дома на бедния турчин Джелал. Сега той е пак в тоя край като погра-

Кадр из филма „Наша земя“

ничен офицер, нежен и внимателен към населението, отзивчив към нуждите му, сърдечен към войниците, обичан от старо и младо. В нощното сражение за отблъскване на вражеското нашествие той е неразлъчно до граничарите ют поделението му, на огнената линия. Редом с бойците е залегнал с пушка в ръце председателят на кооперативното земеделско стопанство в селото бай Колю, стар ятак, чийто син е загинал като партизанин. Тук са всички мъже от кооперативното стопанство. Тук е и среднякът бай Пелин, който не влиза в стопанството, враждува с него, понеже заменило нивите му с други, макар не по-лоши, но „не негови“.

В силно действената картина на нощното сражение, увенчано с победа над врага, е намерила много сполучливо разрешение темата за патриотичното единство на народа ни. Свободата на родината извика на подвиг както бранителите на нашите граници, така и трудовите хора, които се вдигат като един човек, за да защитават своя имот, живота на близките си, плодовете на своя мирен труд, щастливото бъдеще на страната. В тая свещена борба съзнателно и с целия пламък на душата си се включват и всички честни хора като бай Пелин, които пред върховните интереси на отечеството потупшават себичните си сметки и лични огорчения и се сражават мъжествено за свободата на народа, за неприкосновено-

ста на нашата територия, за независимостта на родината, за осуетяването на пъклените планове на империалистите и техните агенти.

Социалистическият патриотизъм е чужд на буржоазния национализъм, на шовинизма. Той е пропит с дух на пролетарски интернационализъм, с уважение на правата и независимостта на другите народи. Тази тема също е получила пътен израз във филма „Наша земя“. Заедно със заслужена гордост от подвига на нашите доблестни граничари и на крайграничното население зрителят изпитва съчувствие към турските и гръцките селяни.

Филмът убедително сочи кои са врагове на нашия народ. Не изпоксаните измъчени селски труженици отвъд турската и гръцката граници, не турският и гръцкият народи, които пъшкат под желязната пета на американския империализъм и на своите реакционни правителства, са врагове на нашия свободолюбив и демократичен народ, не. Жестоко експлоатирани, прегъвани се под чудовищния политически и икономически гнет, широките народни маси в Турция и Гърция стоят на един фронт с нас в борбата за човешки права, мир и демокрация. Пред анкетната комисия честният бедняк Джелал намира в себе си мъжество да каже истината в очите на „анкетаторите“: „Аз видях — българите не на-

паднаха, гърците нападнаха . . . Българите не искат война, те имат земя, електрика, машини за жътва! Танкове и топове има тука!“ Искрените думи на Джелал отекват в сърцата на гръцките селяни, свикани на разпит от анкетната комисия, които въпреки полицейските палки надават одобрителни възгласи и издигат решителен глас: „Долу войната! Вън американците от Гърция!“

Врагове на нашия народ, на мирното ни развитие, на грандиозното ни социалистическо строителство са фнези, които се въбесяват от успехите ни; онези, които не могат да се поберат в кожата си, че имаме „земя, електрика, машини за жътва“, че не желаем да поднесем на тепсия на империалистите отгъд и отсам океана нашата земя, свободата си, правото да редим сами живота и изграждаме бъдещето си. Те шетат по Западна Европа, в Изтока, в страните на балканските си сателити, кроят агресивни планове, трескаво се въоръжават, размахват главията на нов световен пожар, на война против Съветския съюз и миролюбивите народи. Зад невзрачните планове на анкетната комисия, зад техните слуги, като Фетхи бей, капитан Максимос, Паризис и други, които отвратителни ликове вижда на екрана, зрителят прозира вдъхновителите им от империалистически канцеларии и военни щабове, алчните за световно господство американски монополисти. Омраза и презрение изпълват сърцата на зрителите към тези врагове на човечеството, съзълкатици срещу мира, демокрацията и прогреса.

Социалистическият патриотизъм на трудещите се в нашата страна, това силно и дълбоко чувство на любов към родината, е яко споен с любовта към великата страна на Съветите. Всички успехи на нашето социалистическо строителство, всички победи на стопанския и културния фронт ние дължим на безкористната братска помощ на СССР. Залог за запазването на нашата национална и държавна независимост е нерушимата ни дружба със съветския народ. „В наше време и при сегашната конкретна историческа обстановка — ни учи другарят Вълко Червенков — патриот е само оня, който не на думи, а на дело се бори против агресивните планове и намерения на англо-американския империализъм, против неговите явни и прикрити агенти и шпиони, против буржоазния национализъм. Патриот е само оня, който с всички сили отстоява социалистическото развитие на родината. Патриот истински е само оня, който е за българо-съветската дружба и с всички сили работи за нейното укрепване и разширяване.“

Тази велика животворна дружба с на-

шия освободител и закрилник звучи във филма с особено действена сила в сцената с анкетната комисия.

Този момент, един от най-вълнуващите, дълбоко се запечатва в паметта на зрителя. Капитан Велков става изразител на копнежа на всички трудещи се в нашата народна република за мир, на непоколебимата им воля да бранят с всички сили делото на мира. Неговите думи са ехо на твърдата увереност в победата на световния лагер на мира, под знамето на който е сплотена необозрима 800-милионна армия от всички континенти и страни, увереност, която произтича от факта, че начело на борбата за мир и демокрация стои великият Съветски съюз и гениалният вожд на цялото прогресивно човечество — Сталин.

Темата на борбата за защита на мира звучи с особено вълнуваща сила в сцената с погребението на редника от пограничното поделение Петко Шило. Преминал през редовете на Димитровския съюз на народната младеж, с чиста душа и красиви мечти, жизнерадостен и безстрашен Петко Шило загива от куршума на подлите нападатели. На раздяла с този пламенен патриот, отдал младия си живот в защита на границите на нашата народна република, капитан Велков произнася пред ковчегата му дълбоко прочувствено думите: „Да бъде мир! Да бъде мир между народите!“ И всички другари на безвреме загиналия войн, цялото погранично население слагат подписа си под възванието на Световния съвет на мир като света клетва, която ще изпълнят с чест.

В задачата ми не влиза ценка на художествената и техническата страна на филма „Наша земя“. Трябва обаче да се подчертае, че целият творчески колектив е успял да създаде един вълнуващ филм, който кара зрителя да вярва на всичко, което вижда на екрана и при някои епизоди — едва да сдържа съзлите си. А това е вече голям творчески успех.

Със своята издънена правда, с емоционалното си въздействие и политическа целенасоченост филмът „Наша земя“ ще изиграе голяма роля за патриотичното възпитание на трудещите се у нас и преди всичко на младежта. Той е значителен принос в борбата за мир и социализъм, който нашият народ води под знамето на славната Българска комунистическа партия. Той ще укрепи у зрителите съзнанието за беззаветна преданост и любов към родината, ще допринесе за изострянето на революционната бдителност на трудещите се към тъмните помисли и деяния на враговете на нашата независимост и свобода, на мирното ни развитие и всестранния ни подем.

ЗА РЕЖИСУРАТА И АКТЬОРСКАТА ИГРА ВЪВ ФИЛМА „НАША ЗЕМЯ“

След „Тревога“, „Утро над родината“, „Данка“ и „Под игото“ ново постижение на българското национално кино-изкуство е художественият филм „Наша земя“. Създателите на този филм са работили не само със съзнанието, че изпълняват сериозна творческа задача, но и със съзнанието, че са борци на фронта на мира, демокрацията и социализма. Вникнали дълбоко в своите задачи, те съумяват да създадат с остро политическо разбиране един откъс от живота и борбите на нашия народ срещу подпалвачите на нова война, срещу гръцките монархо-фашисти и турските реакционери, командувани от доларовите магнати на Уолстрийт.

Създателите на филма, познавайки основно борбите на нашето време, живеейки дълбоко свързани с устремите на нашия народ и неговата борба за построяване на социализма, успяват да начертаят със своя филм пътя за следване от нашия народ. Със своята остра съвременна тематика, филмът дава възможност на всеки да почувствува и разбере, че животът на нашия народ му поставя основна повеля: където и да се намира, не само да се бори за построяване на социализма в страната, но същевременно да се научи да бъде бдителен и с дълбока любов да обгражда и пазитова, което строи, да умее да съхрани светлия и хубав живот, който се разгъва в нашата земя.

Основна положителна черта в работата на режисьорите А. Маринович и Ст. Сърчаджиев е, че те умело и майсторски подчертават острите политически проблеми, свързани с бдителността и самоотвержеността на пограничните войски и пограничното население. При това те постигат забележително единство между своята работа и творческото изпълнение на актьорите, силно вътрешно напрежение на действието. Да вземем, например картините при прощаването пред ковчега на Петко Шилото: всяка

сцена тук е наситена с дълбоко вътрешно съдържание и речта на капитан Велков израства в бойна клетва на целия народ за защита на родината и строящия се социализъм — подвигът на Петко Шилото става апотеоз на социалистическия патриотизъм. Всички картини, свързани с живота на Петко Шилото в пограничния сектор, са постигнати с такива детайли, които говорят за богатото творческо въображение на режисьорите, съумяващи да обединят тези сцени в една завършена вътрешна драма, която придава жизнено правдива и поетична, действена линия на целеустремения живот на Петко Шилото! Тук всяко действащо лице е проникнато от сериозността на задачата. Получава се силно въздействаща и емоционална картина, която довежда зрителя до истинско вътрешно напрежение и му внушава императивно да следва пътя на този смел и героичен момък. Режисьорите са постигнали най-важното — възпитателното въздействие.

Друга положителна черта в творческата работа на режисьорите е ярката реалистична линия, под която е подведена и разгъната актьорската игра. Намерена е простота и естественост в актьорското превъплъщение на капитан Велков, Петко Шилото, Димо, Янка, бай Кюлю, Джелал и др.пейзажите във филма също са доведени до техния реалистичен рисунок. Но, струва ми се, че тук режисьорите биха могли да дадат по-пълно красотата на нашата природа и много по-богато, отколкото е сега във филма.

Разбира се, в режисьорската работа има и известни недостатъци, и то немалки, които се коренят, от една страна, в недостатъчното преборване с недостатъците в сценария, а от друга — в самата режисура. Така например общо явление във филма е неумението масовите сцени да се доведат до техния завършен край. В тях съпътствуват еле-

менти на любителщина, а в някои дори се чувства още присъствието на оператора (например картините при тържеството по случай електрифицирането на селото; кадрите, изобразяващи турското селско население, което наблюдава радостта на българските селяни на отвъдния бряг). Има редица картини недообработени, неизяснени, недогледани. Така например сцените, в които се рисуват отношенията между капитан Велков и учителката, не са свързани нито по време, нито по място с психологическото състояние на героите и затова зрителят ги възприема снизходително и иронично, понеже възнага се натрапва задачата на режисьорите (напомнят за любовен мотив), а след това става скучно, еднообразно, недомислено. В картините на сражението, в които е кулминационната точка на целия филм, би се постигнало още по-високо напрежение и патриотичен възторг, ако същите бяха доработени по-пълно, по-цялостно и по-правдиво. Режисурата наистина изтръгва патриотически възторг, борбата между двете борецки се страни се следи с високо напрежение, патриотичната гордост от самоотвержената, героична битка на пограничните войски и населението срещу враговете на народа са дадени внушително и те упражняват въздействие върху всеки патриот — българин. И той наистина дава в този момент дума храбро да пази своята родина, както извършват това героите във филма. Но тук има редица моменти и подробности, които режисьорите, пък и сценаристите биха могли да догледат, за да не се приемат редица постъпки на героите само повади общото им патриотично звучание. Така например бай Пелин действа с картечницата, проявява се като добър българин, но интересно е да се запита приемливо ли е той така сърчно да борава, с картечницата. Макар и стар фронтовак, той трудно може да си служи тъй ловко с новите оръжия. Освен това сражението достига своя огнен разгар само от едната — от нашата страна, — а от другата — действията на противника са показани неравносходно, без оня размах, който е логичен при провеждане на таквава сериозна гранична провокация. Тук положително филмът щеше да спечели, ако враговете бяха показани като опасни авантюристи, които провеждат дълбоко обмислена военна операция, но биват сразени от правата кауза на един народ, който зорко бди и пази границите, мира и независимостта си.

Във филма „Наша земя“ работата на актьорите е особено показателна. Показателна в смисъл, че нашите актьори имат вече ясно и определено отношение

към творческите си задачи като филмови артисти и най-важното, че повечето от тях са освободени от съзнанието, че се намират пред обектива на кинооператора. Те творят естествено и просто. Няма съмнение, че при такъв актьорски колектив, който разбира и не отделя от своето творчество политическата заостреност на задачите, „Наша земя“ изразява в един високохудожествен и политически действителен филм, чийто огромно възпитателно значение е неоспоримо. Филм, който възпитава в социалистически дух в борба за мир, демокрация, срещу подпалвачите на нова война, за нашето мирно интензивно социалистическо строителство.

Като напълно завършен художествен образ във филма се налага образът на капитан Велков, изпълняван от артиста Апостол Карамитев. Постигнението му в този образ е не само забележително, но то показва големите качества, които актьорът притежава, сериозното му и задълбочено отношение към голямата актьорска задача. У него всичко е разчетено, отмерено и точно предадено. Той е актьор, който умее да насити всеки момент с дълбоко психологическо съдържание, който успява неуволимо и майсторски да преминава от едно състояние в друго. Това особено ясно се чувства в първите картини на филма, които и по сценарий, и режисьорски не са изяснени и зрителят трябва да ги тълкува. Но тези картини са особено силни за бъдещия капитан Велков и той намира пестеливи и искрени средства, чрез които да предаде бореца-комунист, който се свързва с простия, но сърдечен турски селянин. През цялото действие на филма капитан Велков е навсякъде, той зорко бди за изпълнението на сериозната задача, която му е възложена от Партията и Правителството в този невралгичен пункт на нашата граница. Карамитев се справя лесно с всички задачи, защото разбира какво върши и защо го върши. С образа на капитан Велков Карамитев се утвърждава като филмов артист, който напред ще разгърне още по-широко своите способности във филма. Грешка е обаче, че той не е показан разгърнато, активно в картините на сражението. Неговото място в сражението като командир, който отговаря за резултатите от голямата акция, не се чувства. Правилно е камерата на оператора да обхваща преди всичко действията на пограничните войски и пограничното население, които самоотвержено и храбро се сражават, но също така беше необходимо да се предаде наистина голямото напрежение, което изживява капитан Велков, неговото чувство за отговорност, смело-

Кадр из филма „Наша земя“

стта на действията, които предприема, за да осъществи и осигури правилно ръководство и успешен завършек на предприетата военна операция.

Особено се налагат със своята игра изпълнителите на ролите на младите войници — Петко Шилото и Димо.

Георги Калоянчев в ролята на Петко Шилото съумява да се превъплъти така, че създава наистина крайно жив, интересен образ. Той успява да насити образа с емоционално съдържание, да предаде преходите от едно състояние в друго, непосредствено, просто. Така той лесно спечелва сърцето на зрителя. Откъсването му към любимата е естествено, правдиво — тези кадри между двамата са наситени с дълбоко съдържание, както и другите картини, в които Петко Шилото мечтае за своето бъдеще с Янка, за бъдещето на своя син, за радостта от хубавия живот, който иска да изгради с любимата си. В неговия другар Димо, който се изпълнява от студента при ДВТУ Георги Георгиев, се разкриват с прости средства душата, стремежите на нашия войник, неговото високо патриотично съзнание, готовността му за жертвена борба в името на Родината. В изпълнението на двамата млади актьори се чувства и тънка линия на хумор, която те така умело вплитат в актьорската задача там, където е необходимо, че тя оцветява жизнено правдиво, като

допълва съдържанието на образите. Важно е да се забележи още, че те съумяват с фини психологически нюанси да обогатят тези интересни и живи образи.

В ролята на председателя на ТКЗС се явява наркдният артист Петър Димитров, който с прости и искрени средства създава интересен образ на ръководител на новия живот на село.

Стефан Великов в ролята на бай Пелин върно и правдиво предава сложния образ на средния селянин, който бавно възприема новия живот на строящия се социализъм в село. Бай Пелин се дърпа от общата работа и от радостта на своите съселяни в преодоляване трудностите при изграждане на социализма, но той в решителния момент, когато родната земя е в опасност, незабавно се притичва на помощ на народа си и в огъня на сражението успява да изгори дребнособственческата си психика и напълно да се приобщи към своята среда. Стефан Великов възсъздава всички тези моменти на колебание и съмнение с малко средства, но затова пък с умението да ги поднесе по такъв начин, че те да достигнат убедително до зрителната зала.

Особено значително постижение за филма е образът на добродушния и честен турски селянин Джелал в изпълнението на артиста Иван Тонев. С много правда и психологически задълбочено той рисува различните състояния, в които е

поставен. Особено силно Джелал на Иван Тонев преживява с проста наивност и вяра отношението към светлините, идващи от българското село, които му говорят за истинския живот на новите хора в тази близка и мечтана, но далечна за него страна. С дълбока искреност и честност на народен човек, на човек, който не може да лъже, той отхвърля обвиненията, които се приписват на българите от анкетната комисия на ООН. Тук трябва да отбележим, че групата на гръцките селяни предава добре протеста срещу скроената политическа комедия, която се разиграва срещу страните с народна демокрация от англо-американските подпалвачи и от послушното мнозинство на американските империалисти в ООН. За съжаление трябва да отбележим още, че правилно реагират селяните от първия план, а тези, които са на втори и трети план, бездействуват и развалят силата и въздействието на този протест. Режисьорите трябваше особено сериозно да обърнат внимание на тази картина.

В ролята на партийния секретар се явява заслужилният артист Борис Ганчев, който не задоволява, не по вина на актьора, а преди всичко на сценария, понеже не са дадени достатъчно ясно и точно необходимите задачи. По съдържанието на сценария партийният секретар е отместен настрани и неговата роля не се чувства. Трудно може да се изиска в такъв случай от актьора особено постижение. Образът на народната учителка се изпълнява от Милка Туйкова — младата и талантлива наша актриса от филма „Данка“. По сценарий и режисьорска трактовка този образ е предаден схематично и епизодично, макар че задачите, които са поставени, биха могли да бъдат по-значителни, ако режисурата би се намесила по-активно. Актрисата прави всички усилия и тя може с до-

стойнство да завърши образа, обаче като че ли режисьорите са погледнали мимоходом на вакантна роля, която играе народната учителка във филма. Тук трябва да отбележим, че грешката на режисьорите и сценария се състои в това, че изобщо илюстративно се представя не само животът в училището и детската градина, но изобщо животът и строителството в нашето село.

Образите на враговете във филма са постигнати правдиво и вярно. Те са предадени в лек сатиричен рисунк, който заостря задачите на тези образи. Актьорите, които изпълняват тези роли, се справят сериозно и задълбочено със задачите си. Така например образът на турския офицер, изпълняван от Иван Стефанов, образът на гръцкия офицер, превъзгласен от заслужилния артист Л. Бобчевски, както и диверсантът (Йордан Спасов), са хубави актьорски постижения. Виктор Георгиев в ролята на американския офицер не предава достатъчно ярко и с необходимите средства този образ. Някакви нехайство и небрежност съществуват в неговото изпълнение. Интересен и жив образ създава артистът Н. Узунов като председател на анкетната комисия на ООН. Също така жив и верен образ на подъл предавател на своя народ създава артистът Найчо Петров, когато идва в полупияно състояние да свидетелствува пред анкетната комисия срещу своя народ.

Филмът „Наша земя“ е значителен успех за нашето национално киноизкуство и бележи нови творчески завоевания на режисьорите и артистичния колектив. Това е филм, който изпълнява важни политически задачи и вярно стразява в истинска реалистична картина живота и борбите на народа срещу неговите врагове.

„КОМПОЗИТОРЪТ ГЛИНКА“

Класическото музикално наследство на великия руски композитор Михаил Иванович Глинка — основоположник на руската класическа музика, неизменно привлича вниманието на съветските кинодейци. След първия интересен филм за Глинка на режисьора Л. Армщам, съветското киноизкуство създаде нов забележителен филм за гениялния творец на „Иван Сусанин“. Кое в живота и творчеството на Глинка привлича така настоячиво съветските кинодейци и какво се стараят да разкрият те в неизчерпаемата тема за Глинка?

Основната идея, която авторите на филма са се старали да разкрият колкото се може по-пълно, е как великият композитор е служил на своя народ със своето творчество, как той е прославил безсмъртните подвизи на своя народ, как той е въплътил за първи път в музикалното изкуство най-добрите качества на обикновените руски хора. „Славяся народ“ — това са последните думи, които зрителят вижда на последния кадър от филма, и в тия две думи е съдържанието на целия живот на Глинка, на всички негови творчески търсения, на най-въдъхновените страници от неговата музика, на безсмъртните образи от двете гениялни опери „Иван Сусанин“ и „Руслан и Людмила“.

Правилно поставените идейни задачи са позволили на сценаристите П. Павленко и Н. Треньова, на постановчика Г. Александров, на оператора Е. Тисе и на целия колектив да разкрият не само сложния индивидуален образ на композитора, но и да покажат условията, в които се ражда класическата руска национална музикална школа, как нейният пръв и най-изтъкнат представител води упорита борба срещу ограничеността, тъпотата и низкопоклонството на приворната аристократическа върхушка срещу зараждащата се руска музика.

Голяма заслуга на авторите на филма е, че те ни разкриват творческата биография на композитора не изолирано от ония подем на демократичната прогресивна литература и изкуство, а в тясна

връзка с идейно-художествените търсения на такива великани на руската поезия и литература, като Пушкин, Гогол, Грибоедов, Жуковски и др. Трябва да се съжалява обаче, че не са разкрити връзките на Глинка и с ведущите художници и по-специално с един от корифеите на руското изобразително изкуство К. Брюлов. Самият Глинка е бил също така добър художник с остро чувство към пейзажа и към красотите на природата (както показват последните изследвания на съветските музиковеди в тая област). Разкриването на връзките му с К. Брюлов би ни обяснило по-пълно някои живописни изобразителни моменти в неговата оперна и симфонична музика.

Живо и увлекателно създателите на филма ни показват идейния кръг от поети и музиканти, сред които укрепна могъщият талант на Глинка. Особено ярко е показана дружба на Глинка с Пушкин. Смелият и непокорен дух на Пушкин, неговите идеали за народно, руско, реалистично изкуство са били близки до идейно-творческите разбирания на самия Глинка. За първи път не само в съветското киноизкуство, но и в съветското музиковедие така пълно се разкрива идейно-творческата връзка между Пушкин и Глинка. Много от най-хубавите произведения на Глинка — операта „Руслан и Людмила“, редица великолепни романси и др., са написани по текст на Пушкин. Образът на Иван Сусанин се оформя като олицетворение на беззаветния патриотизъм на руския народ в другарските разговори с Пушкин. Насочвайки го към образа на Сусанин, пресъздаден в стихотворението на поета-декабрист Рилеев, Пушкин подказва на Глинка народния, патриотичен характер на героичния подвиг на Сусанин, а не изкористения в слабо либрето на придворния стихоплетец барон Розен текст, в който подвигът на Сусанин е даден в монархшовинистичен план. Пушкин, Гогол и други дейци на новото руско изкуство са първите горещи защитници на творчеството на Глинка, те първи поощряват младия ком-

позитор в неговите смели търсения на народното реалистично изкуство, насочено с всяка своя мелодия, с всеки свой тон към простия руски народ.

Вълнуващи са сцените в дома на Глинка между сестрата на композитора и приемника на Глинка композиторът Даргомижски, когато последните научават за убийството на Пушкин. Глинка е в провинцията. Той не знае нищо за подлото убийство, той работи с увлечение над „Руслан и Людмила“, той е изпратил куп ноти с нови романси върху пушкинови текстове. Глинка е изпълнен с нови творчески планове, очаква обещаното от Пушкин либрето на „Руслан и Людмила“. Могъщият творчески подем у композитора Глинка и безвременната смърт на Пушкин — колко тънко и същевременно колко силно авторите на филма са разкрили „жестокия век“, за който говори Пушкин на вечерята след премиерата на „Иван Сусанин“. Колко безмилостно и коварно царското самодържавие е пресичало творческия полет на най-добри синове на руския народ!

Но Пушкин живее и след смъртта си в безсмъртната опера на Глинка. Великолепно изградените сцени при премиерата на „Руслан и Людмила“ ни разкриват отношението на господстващата придворна аристокрация и на самия цар Николай I към тая опера. Възмутен от това, че Глинка е вмъкнал посвещение-прослава на Пушкин, Николай I напуска демонстративно театъра. Свързването от режисьора на „похищането на Людмила“ от змея-магьосник Черномор и напускането на театъра от жестокия самодържец Николай I, събужда в съзнанието на зрителя определена логическа асоциация за еднаквата същност на тия два образа. Николай I и придворните провалът операта „Руслан и Людмила“, салонът е празен, Глинка е съкрушен, но от сцената на театъра тържествува победата над силите на мрака, тържествува Пушкиновата поезия и светлата, жизнеутвърждаваща музика на Глинка.

Много обаяние има в образа на Грибоедов, който сам е бил добър музикант и отлично е разбирал по какъв път трябва да тръгне новата руска музика. С няколко кадри само е показан и Гогол, но колко мъдро звучат неговите думи за руската народна песен и неизчерпаемите сюжети за опери, които руската действителност, руската история, руската народна поезия могат да дадат.

Във филма са показани и руските музиканти. Всецяло предан на музиката и делото на Глинка е неговият по-млад съвременник Ал. Даргомижски. Кулминационна точка в техните отношения представлява „прослушването“ под луна

на музиката на „Руслан и Людмила“. Съвършено поновому режисьорът е разрешил „прослушването“ на операта, която звучи само в съзнанието на двамата композитори, а за присъстващата на тази дивна сцена сестра на Глинка остава необясним възторгът на „дватама безумци“. Но безспорно по-пълно биха били разкрити блестящите завоевания на руската класическа опера, ако зрителите биха научили нещо и за друг шедевр на руската оперна класика — „Русалка“ от Даргомижски.

Радва зрителя, радва и специалистите музиканти последната сцена в дома на Глинка — какво дружно творческо семейство: Глинка и Даргомижски, критикът Стасов, Серов и Балакирев — бъдещият ръководител на младата руска школа, човекът, който ще пренесе и развие в нова творческа среда заветите на Глинка. Наред с тях в разучаването на „Сусанин“ ние виждаме бележитите руски певци — знаменитият бас Петров и мецосопраното Воробьева, които със своето съдържателно певческо изкуство слагат основите на руската певческа школа.

Но как се утвърждава новото руско музикално изкуство? Пренебрегвана и подигравана от фадейбулгариновци, от богатите аристократи-помещици и от самия Николай I, руската класическа оперна музика е трябвало да си пробива път при невероятно трудни условия. Първото появяване на Глинка сред петербургската аристокрация в салоните на знатния покровител на музиката граф Виелгорски среща пълно неразбиране от страна на тая чужда на руската народна и художествена музика безродна феодална върхушка.

Учението в Италия безспорно обогатява композитора Глинка с нови впечатления и знания, но не го превръща в сляп подражател на модната италианска опера, за която бяха открити всички кралски и императорски оперни театри на Европа. В Италия народно-демократическите възгледи на Глинка за ново руско оперно изкуство, за нова руска музика още повече укрепват.

Голяма заслуга на режисьора и сценаристите е това, че зрителят вижда и чува как национално-руското неудържимо завладява съзнанието на композитора. Мъчителното търсене на ефективна вмъкната ария в една от оперите на Донизети за знаменитата оперна певица Паста се сменя мигом с широката, величавата тема на прекрасната ария на Сусанин „Ти ще играеш моя зря“, шом като композиторът се докосне до преголмет, свързани с родния дом, с природата и цветята на далечната руска земя

Кадр из филма „Композиторът „Глинка“

Колко майсторски ни води режисьорът от дома на Глинка в Ново Спаское през живописната широка земя в суровата снежна гора и колко органически е свързана мелодията на тази ария с руския пейзаж. Умението да се вдъхнат на природата ония чувства, които самият Сусанин ще разкрие в своята ария, придава на този пейзаж с музика приповдигнат патетически характер, превръща го в епическа монументална картина. И колкото и да пленява със своя ослепителен колорит Венеция със своите гондоли, канала Гранде, със своите карнавали, фойерверки — всичко това се превръща за Глинку в театрална бутафория, в карнавални маски, които уличният чистач на другия ден ще измете в мътните води на венецианските канали, за да израсне с пълна сила и величие родината, Русия, с нейните прости хора.

Смело са решени от режисьора и редица други сцени, в които музиката на Глинка се превръща не в илюстратор, но във водещ смислов елемент. Въздействието върху зрителя рязко би се потъжило, ако например в споменатите

по-горе мечти на Глинка за родината музиката отсъствуваше. Прекрасно решение е дадено на „Попътната лесея“, която не очертава само ритма на движението, но разкрива радостта на завръщания се в родината си композитор! Великолепно е разрешена музиката на знаменития „Марш на Черномор“. Без да прекъсва музиката, режисьорът показва ту залата, където Лист изпълнява своята транскрипция върху този марш, ту бързата тройка, която лети по снежните улици на Петербург, за да доведе Глинка и сестра му, преди да е свършила импровизацията на Лист върху темата на Черномор от Глинка.

С голямо познание на творческия процес на зазвучаване в съзнанието на Глинку знаменитата увертюра към операта „Руслан и Людмила“ авторите на филма решават тази най-сложна сцена. За творчески съзрялата в съзнанието на композитора увертюра е достатъчно да се намъри стремителната, динамична пулсация на ритъма, за да се излее на един дъх цялата увертюра. Може би по-късно недостатъчно се свързва музиката

на увертюрата с възникващите един след друг пейзажи и случки из живота на Глинка при премиерата на операта, когато композиторът се унася в миналото, може би тук липсва приказното, епическото, но струва ни се, че свежестта на родната природа, радостното възприятие на живота удачно е предадено от постановчиците на филма.

Както в прекрасния филм „Мусоргски“, така и във филма на Г. Александров „Композиторът Глинка“ са поставени за практическо разрешение основни въпроси на марксистко-ленинското музиковедение. Смело и успешно се решава въпросът за реалното съдържание на музиката и не само на вокалната музика, която има определено литературно съдържание и следователно насочва слушателя към конкретни образи и явления от действителността, но и на безтекстовата музика (както например с увертюрата към операта „Руслан и Людмила“). Буржоазното идеалистическо музиковедение разделяше музиката на програмна и абсолютна. Това е неправилно. Още Чайковски е изтъквал, че всяка музика в широкия смисъл на думата е програмна. И ето във филма „Композиторът Глинка“ ние виждаме първия опит не само на съветското киноизкуство, но и на съветското музиковедение да реши считаната досега „абсолютна“ музика на увертюрата към „Руслан и Людмила“ като музика с конкретно програмно съдържание. Може би във филма още не е обхванато в природни картини и човешки сцени цялото съдържание на тази музика, но значителната част от него вече стига и убеждава зрителя. Огромната култура и тънък художествен усет към музиката са позволили на режисьора да преведе езика на музиката на езика на киноизкуството с неговите богати изобразителни възможности. Към концертно слушане, така да се каже, на музиката от киноекрана се прибавят и зрителните образи, а това предава безспорно още по-голяма сила на музиката. Това разширява нейните изразни възможности, обогатява я с нови образи. Рядко ние сме се наслаждавали на такова майсторско взаимопроникване на елементите на киноизкуството, при което водеща определница се оказва музиката.

На основата на музиката е решена с необичайна сила такава сцена като раждането на първата велика руска класическа опера „Иван Сусанин“. „Утринна заря на руската опера“ — така най-големият съветски музикален учен, академикът Б. Асафьев нарече „Иван Сусанин“. И действително цялата сцена с разучаването на тържествения химн-

прослава на руския народ от тая опера в неудобния схлупен бюфет на петербургския оперен театър, мощно нахлулите звуци на „Прославата“ на самата оперна сцена, където се разучава в умилително изкуствени пози нова италианска опера, майсторското използване на светлината, нахлула заедно с музиката през отворените врати, стъпването на оперния чиновник пред преградилите пътя му снопове лъчи — всичко това разкрива с пълна сила идеята за превъзходството на „Иван Сусанин“ над сантименталната и безидейна италианска опера (разбира се, това не се отнася до най-ценните творби на Верди, Росини и др.) И в тая сцена музиката позволява на режисьора да се издигне до монументално разрешение на грандиозния двубой между националната руска музика и чуждата космополитична музика.

Музиката на Глинка не би победила, ако тя не се опираше на руското народно песенно творчество, ако тя не засягаше най-съществени страни от живота на народа. Като лайтмотив в целия филм е прокарана идеята за кръвната връзка с народа, с неговите страдания и борби, с неговите радости и победи. Още първата сцена — страшното наводнение в Петербург, Глинка с ютен бележник е сред мъжествените руски хора, превъзможващи с песен на уста стихийното бедствие. В прекрасната народна песен Глинка намира опора и след като руската космополитична аристокрация безцеремонно отстранява него и крепостния хор, за да послуша току-що дошлите италиански певци. Колко самотитно звучи песента на девойките от натоварения със сено сал сред тихата руска река. Какъв възторг предизвиква у композитора изобретателността на никому неизвестния ветеран от Отечествената война срещу Наполеон Дмитрий Петров, който заедно със своите селяни премества селската църква, за да я запази за бъдещите поколения. В този върховен момент на разгръщане творческите сили на обезправения крепостен руски селянин у Глинка се заражда музиката на знаменитата „Прослава“ — музикалният лайтмотив на целия филм. Забележителна по своята музикална динамика и разнообразие е сцената на панаира, където Глинка се запознава с богатия музикален фолклор на различните народи. Логически завършък на целия филм е завръщането на славните севастополци, донесли обгорелите ноти на спасения марш-химн „Прославяй се народ“. Тоя дар на Героите от Кримската война ободрява забравения от феодалната аристокрация руски композитор. Неговото желание е и занатпред той да бъде със своя народ.

позкавайки дълбоко своя народ, прекланяйки се пред неговия музикален гений, Глинка е могъл да каже, че „народът твори музиката, а композиторите само я аранжират“. И не защото Глинка е обработвал (аранжирал) в тесния смисъл на тая дума народните мелодии, а защото композиторът може да създаде ценни музикални творби само когато има за образец руското народно песенно творчество, само когато се стреми да постигне неговия стил, неговото съдържание. А това Глинка постигна с гениална сила.

Във филма е изразена ясно идеята — колкото композиторът е по-близо до народа, толкова той е по-ненавиждан от царя и аристократите и неговото творчество няма достъп в императорските оперни театри. Такава е съдбата на Глинка.

Особено удачно авторите на филма са показали пълната незаинтересуваност и пренебрежение на руската аристокрация и дворянството към зараждащата се руска национална музика. Премиерите на двете опери на Глинка, сцените в салоните на просветения покровител на музикалното изкуство граф Виелгорски, където тъй велможа предпочита да проиграве на карти прекрасния си хор от крепости, отколкото да заплати загубата с рубли, всичко това ясно разкрива огромните пречки, които са стояли на пътя на руската класическа музика. Нищо прогресивно, нищо съдържателно не е било допускано от императорската цензура. Даже за руския народ не могат да се произнесат няколко възторжени думи, без да им се даде явна монархошовинистична окраска, както прави по нареждания на самия император придворният бездарен поет, немецът барон Розен с операта „Иван Сусанин“.

Изобличавайки хулителите на руското изкуство и поклонници на чуждото космополитично изкуство, създателите на филма са разкрили и друга една важна

страна от тогавашния музикален живот — задружната борба на такива талантливи прогресивни композитори, като французина Берлиоз, унгарецът Лист и русина Глинка, за национално изкуство срещу естетическите възгледи на космополитизма, застъпвани от композитора Майербер. В тия общи стремежи се чувствува ясно интернационалната връзка и взаимно разбиране между челните композитори от XIX век.

Много идеи събужда в нашето съзнание филмът „Композиторът Глинка“. С еднаква любов и увлечение той се гледа и слуша от оперно-театралните работници, които виждат в него образцово разрешение на редица постановъчни и музикално изпълнителски проблеми, от нашите композитори, чиито път и задачи са начертани в творческия живот на самия Глинка, от музиковедите, които намират практически отговор на много музикално-естетически проблеми.

Филмът за великия руски класик ще удовлетвори безспорно и милионния български зрител, защото всички тия сложни проблеми на тогавашната действителност, на самата музика, на творческия процес у Глинка са разрешени просто и логично, с огромно художествено майсторство.

Заедно с филма „Мусоргски“ новият съветски музикален филм „Композиторът Глинка“ открива нова страница в историята на музикалните филми — това са филми за велики композитори, които винаги са били с народа си и са го прославили със своята музика. Не откъснати от действителността и народа индивидуалисти и празни мечтатели, каквито буржоазната кинематография ни представяше даже и най-великите музиканти, а пламенни борци за ново народно реалистично изкуство, всеотдайно предани на изкуството и убедени в правотата на своето творческо дело прогресивни музикални творци ние виждаме във филма „Композиторът Глинка“.